

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek er en del af foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavs-retten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Når det drejer sig om værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig, privat brug.

HARDSYSSELS AARBOG

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR RINGKØBING AMT

48. BIND

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN

1954

Samfundets styrelse:

Kammerherre, dr. *A. V. Karberg*, Ringkøbing, formand.

Museumsforstander *H. P. Hansen*, Herning, næstformand.

Maler *Th. K. Hansen*, Hoven, æresmedlem.

Lærer *J. Søndergaard Jacobsen*, Nr. Nisum, medlem af redaktionsudvalget.

Lærer *E. Jespersen*, Vinding, Sørvad, sekretær og formand for redaktionsudvalget.

Lærer *Alfred Kaae*, Kronhede, Ulfborg, medlem af redaktionsudvalget.

Bogtrykker *Gadgaard Nielsen*, Lemvig.

Gårdejer *Kristian Raunkjær*, Lyhne, Ølgod.

Fabrikant *Laurids L. Villemoes*, Skærum mølle, Vemb.

INDHOLD

<i>Esbern Jespersen</i> : Den fattige mand og hans hjælpere	5
<i>H. K. Kristensen</i> : Nørre Horne herreds kirker og deres gods	49
<i>F. Elle Jensen</i> : En konfirmationsstrid i Holstebro ..	71
<i>Vilh. Milthers</i> : Et vestjysk hyrdeliv i 1870'erne.....	83
<i>H. K. Kristensen</i> : Øde gårde i Sevel, Sale og Borbjerg sogne.....	97
<i>H. P. Hansen</i> : Dejbjerg rakkere	102
<i>Chr. Grønbæk</i> og <i>Chr. Laugesen</i> : Om Aulum sogn.	114
Jens Abildtrup af <i>J. Søndergaard Jacobsen</i>	125
<i>J. Søndergaard Jacobsen</i> : Et mærkeligt år	128
<i>Esbern Jespersen</i> : Nogle gårdnavne, som blev sogne- navne.....	137
Meddelelser til medlemmerne	146
Udvalg af navne og emner.	147
Regnskab	omslagets 3. side

DEN FATTIGE MAND OG HANS HJÆLPERE

Af Esbern Jespersen

Lokalhistorikeren bliver undertiden mindet om, at han bør indflette sit stof i en større sammenhæng, end det ofte sker. Han må ikke lade sit sogn fremtræde som et Verona, uden for hvilken verden ikke findes. Nej, det bør han vel ikke, men der er dog mere at sige om den ting. En selvforsynende gård i gamle dage og dens indvånere var jo faktisk en lille verden for sig, blot den kunne få lov at leve sit liv i fred for den større sammenhæng.

Emnet her ¹⁾ indbyder imidlertid til et større udsyn, så vist som kristendommen og den kristne kirke har befordret fattigplejen fra første færd.

Vi må begynde med at repetere lidt af vor børnelærdom, hidrørende fra et fjernt land og en fjern tid, Palæstina på Jesu tid.

Man følte sig i dette land moralsk og religiøst forpligtet til at hjælpe de fattige med almisser.

Da toldereren Zakæus blev optaget i menigheden, tilbød han at give halvdelen af sit gods til de fattige.

Jesus anbefaler den rige yngling at bortgive sit gods til de fattige.

Disciplene er så optaget af omsorgen for de fattige, at

¹⁾ Bidrag til fattigplejens historie er givet i Hardsyssels Aarvog 1907 s. 59—61, s. 69—73, 1908 s. 102—114, 1922 s. 68—88. De fleste sognebøger indeholder bidrag. En landsomfattende oversigt giver Harald Jørgensen i sit store værk: Studier over det offentlige fattigvæsens udvikling i Danmark i det 19. århundrede.

de ønskede den kostbare salve, hvormed Marie salvede Jesu fødder, solgt og pengene givet til de fattige.

Efter mesterens bortgang arrangerer menigheden sig som et kommunistisk samfund, der havde alt tilfælles. De valgte fattigforstandere, som skulle drage omsorg for de fattige.

Mange flere eksemplarer kan anføres, men temaet er så kendt, at det blot behøver at antydes.

En ting, vi måske ikke tænker meget på, er den uhyre trang, der var til hjælp.

Vi tænke blot på lignelsen om den store nadver. Da de pæne folk udeblev, sagde værten: Gå i hast ud på byens gader og stræder og bring tiggere, krøblinge, halte og blinde herind. Og da dette i en håndvending var besørget, sagde Herren: Gå så ud på landevejene og ved gærderne og nød folk til at komme ind, for at mit hus kan blive fyldt.

Det lod sig altså gøre uden større besvær at finde en husfuld mennesker, som ikke alene var fattige, men til dels også manglede førlighed.

Det blev en kristenhjælp at hjælpe den slags stakler, om end man ikke skulle gå og prale med sin godgørelse. Man skulle ikke blæse i basuner.

Intet under derfor, at hvor den kristne kirke i oldtid og middelalder sejrede, der vedkendte den sig pligten til at hjælpe de fattige.

Det må dog lige nævnes, at fattigpleje også kendes uden for kristent område. Marco Polo forefandt fattigpleje dybt inde i Asien i det 13. århundrede. Men vi kan ikke drøfte fattigplejens historie, uden at minde om kirkenes afgørende betydning.

Hvem der har samlet Danmark til en enhed, er professor Arup ikke i tvivl om. Det er den kristne kirke under Odinkar († 1043) og hans nærmeste efterfølgere. „Da havde det danske folk som helhed for første gang underkastet sig hele sit daglige liv og de vigtigste af sine per-

sonlige forhold en myndighed, som det selv havde givet ret til at stille krav til sig — da var der kommet en øvrighed i landet.“

Og øvrigheden anså det for en pligt at sørge for fattigfolk.

Og følgelig, da kirkehøvdingen Asser Svendsen i begyndelsen af 1100'erne oprettede domkapitlet i Lund, fik en af kannikerne, hospitalarius, opsyn med forplejningen af fattige og fremmede; en anden, infirmarius, fik tilsyn med syges pleje.

Således knæsattes socialforsorgen straks af den kristne kirke.

Og netop den omstændighed, at kirken vedkender sig sociale pligter, må have hjulpet mange bønder over det chok, at de skulle betale tiende. Ligeledes fandt de det rimeligt, at præsterne ikke giftede sig og forbrugte kirkens midler til opfostring af en stor børneflok i stedet for at give almisser til de fattige.

Det er også kirkens mand, bisp Gunner, der præciserer i Jydske Lov, at det er kongens pligt at „gøre ret og frelse dem, som med vold tvinges, som er enker og værgeløse børn, pilgrimme og udlændige mænd og fattige mænd, hvem der tiest går vold over.“

Den katolske kirkes omsorg for fattigfolk, den slags mennesker, som omtales i lignelsen om den store nadver, er uomtvistelig. Og lægfolk ensrettedes i den forestilling, at det var en Gud velbehagelig gerning at give almisse. Og uden løn skulle man jo ikke give: pinen i skærsilden blev afkortet.

Hvor meget kirkens velorganiserede tiggeri indbragte, hvor meget munkene selv fortærede, og hvor meget de fattige fik, ved vi mindre om end om FAO's administrationsudgifter; men vi ved — siger Arup — at det var en katastrofe for fattigfolk og fremmede, da klosterportene smækkedes i lås.

Med voldsomme ord prædikede nu reformatorerne mod

kirkens tiggeri, og efterhånden ensrettedes folk i en ny tankegang, den, at almisse er uden værdi hos Gud (Arup II s. 517).

Med reformationen sank den kirkelige fattigpleje i grus, og den verdslige stat formåede foreløbig intet at sætte i stedet (Harald Jørgensen s. 1).

Reformatorerne fandt det dog fornødent at oprette en fattigkiste i hver købstad; men efter den anbefaling, de havde givet sagen, tror i hvert fald Arup, at de forblev tomme.

Og nu hører vi i de følgende århundreder fra stedse fyldigere kilder om en stadig voksende hærs-kare af hjemløse og forhutlede mennesker, der drev landet rundt under de ynkværdigste kår.

Vi hører derom allerede i reces af 1537 (Johan Friis), der søger at henlægge fattigplejen til kommunerne, når det hedder, at „der findes så mange stoddere og tryglere at løbe heromkring udi riget og beder om Guds almisse.“ De raske skal tvinges til at arbejde, de andre kan få lov til at tigge i den kommune, hvor de er født, når de af kommunen udstyres med et tegn. Er kommunen for fattig og de fattige for mange, skal de kunne tigge i hele herredet. Kansleren Johan Friis fantaserer også om, at der skal oprettes fattighuse.

Helt fra 1617 er der opbevaret en fattigprotokol, *Frederiksborg Almissebog*, benyttet i værket „Hillerød By.“

Vi ser der, at tiggerne foruden med tegn også var forsynet med en aflåset bøsse, hvis udbytte fattigforstanderne fordelte mellem de fattige (Otto Smith: „Næstved“).

Hillerøds privilegerede tiggere var o. 1624 bl. a.

Karen Bentes med den store hage.

Kirstine Niels Hyrdes Datter, som begge hænder var krumme på.

Niels Allehaande, som begge hænder var kroget på.

Krogrygget Birgitte, en fattig værkbruden pige.

Mette Lydeqvind med de onde ben.

Stakket Else Christensdatter.

Maren Munks med den krumme arm.

Kirsten Lauridsdatter, som lå halvoprådden.

Bodil Olesdatter, som var afsindig.

Gale Kirstine.

Bodil Pedersdatter, for pest indelukt i Anders Grabers hus.

Jens Graver, som gik på to krykker.

Rasmus, som begge ben var fordærvet på i krigen.

Gamle Ellen, som var blind og måtte ledes af en dreng.

Disse var privilegerede, havde tegn og var naturligvis misundt af de stakler, som skulle bortkyses fra kommunens enemærker.

Og Hillerøds fattige var for så vidt at misunde, som kongen og andre rangspersoner ofte gav penge til de fattige. Også nødvendighedsartikler skænkedes. — Således 1632 af kongen: Ubrugelige og forrådnede sengeklæder af slottets inventar, som fjerene var taget af og fyldt i nye vår. Fyld kunne måske undværes eller skaffes for penge fra blok og kiste, som trods Arups mistvivl ofte fandtes velforsynede med penge.

Således i Hillerød, hvor kongen havde slot og holdt hof.

Og så vender vi os til forholdene på landet.

Det er klart nok, at landstrygere, betlere og fattigfolk var noget nær enstydige begreber. De drev landet rundt for lud og koldt vand. Og der var endnu omkring år 1700, bortset fra hvad fattigblokken indbragte, kun tiggeriet at fortrøste sig til, omend Danske Lov 1683 formaner præsterne til at drage omsorg for fattige og husarme folk. „Ikke aleniste formane sognefolket til at give almisse, men og gå dem for derudi med et godt eksempel. De skulle flittigen tilse, at hvad de fattige givet og kristeligen tillagt er, de det nyde og bekomme.“

Ja, ja, meningen kunne være god nok, men frivillige gaver slog grumme dårligt til i rettroenhedens tidsalder.

Vistnok lå dog pligten til at sørge for sognets egne fattige løseligt forankret i folkesindet, medens man overhovedet ikke måtte huse og hæle tater (zigeunere). Andre skulle helst bevidne deres trang på herredstinget. Med et sådant vidne stavrede da Niels Colding i Lunde om i 1633. Enhver, som kunne læse, kunne overtøye sig om, at han var ganske forarmet og ikke havde andet at fortrøste sig til end Gud og godtfolks hjælp i Jesu navn. (Ovtrup Sogn s. 425).

Hvorledes et sådant *tryglebrev* kom i stand har lærer Alfred Kaae meddelt mig. Præsten har vel oprindeligt selv kunnet udstede beviset for den fattiges trang, men har nu måttet nøjes med at medgive ansøgeren en anbefaling, som efter Ulfborg-Hing herreders tingbog kunne have følgende indhold (lærer Kaaes afskrift):

5. februar 1696. Jac. Bertelsen af Torsted fremlagde præstens meddelte kundskab så liudende: Elendighed står for hver mands dør, himlens og jordens Gud lede og hjælpe dem som for den oplad må gøre. Antegnede Jacob Bertelsen med sin fattige hustru Mette Nielsdatter samt fem små uopfødte børn haver jeg ikke efter begæring kunnet nægte min attest om deres christelige livsforhold så og om deres elendige tilstand; imidlertid mens han haver haft helbred og sundhed og været ved sind og sans, haver han her med sin fattige hustru anstillet sig inden og uden kirken christelig, hørt Guds ord andægteligen, brugt Christi nadvers sakramente værdeligen. Men som hannem af Gud haver været pålagt dette kors, at han nogen tid så ganske sind og sans er betaget, at man nødtes til at lægge bånd og hæft på hannem, og derover med sine blev langt mere fattig og elendig. Dersom den barmhjertige Gud haver været hannem så nådig, at han sine bånd er blevet entlediget, så han nu fra et sted til et andet efter egen meddelelse nogenlunde fornuftig kan tillige med sin fattige hustru og børn bede om brødet i Guds navn hos medlidende

christne. Beder jeg og herved for Guds skyld, at ej nogen, som evne har, ja fornuft og forstand, unddrager sig disse fattige og elendige sin hjælpende hånd; hannem derfor igen har enhver af den miskundelige Gud at hente og vente! Sjælens underholdning, det uendelige og himmelske brød Christi legems og blods sakramente, kan ej heller bemeldte fattige mand og hustru benægtes, når og hvor de retsindigen og venneligen beredte af en sand Guds tjenere det begærende vorder. Den gunstige læser befales hermed til al velstand, Gud den barmhjertige, af sin tro forbeder og velvillige tjener Hans Andersen Assens, Torsted præstegaard, den 5. februar 1696.

Derefter fremstod Niels Jensen på Gade i Hover, Niels Lassen i Melbjerg, Gravers Christensen i Hovergårde, Thomas Jørgensen i Madumflod, Christen Lauridsen i Vibholm, Jens Jensen i Sørresig, Niels Jensen i Bjerre, Michel Pedersen, Rasmus Jepsen og Moust Christensen i Kjærgård, Dynes Sørensen i Kirkegård og Jens Iversen i Byen, som nu alle var stede og enhver især med ed vedstod hæderlig og vellærde mand hr. Hans Andersen Assens i Torsted bemeldte nu fattige mand Jacob Bertelsen meddelte attest at være i sandhed så fattig mand med hustru og fem små umyndige børn, som nu alle her for retten stod til stede, over slig Guds tilladte gerning er geråden udi armod og ej ringeste haver sig med at ernære, uden hvis den nådige Gud og medlidende Guds børn dennem af christelig medlidenhed meddele.

Og hermed var sagen i orden. Familien havde nu ret til at begive sig ud med betlerstaven.

Hvor utilstrækkelig præstens omsorg for fattige stakler kunne være, står således at læse i Vinding kirkebog.

1701 den 17. februar kastede jeg jord på en stakkel, navnlig Christen Jensen, som berettes at have haft tilhold udi Farup sogn og døde her i Tyrgaard.

1703 d. 21. marti døbte jeg udi Vind kirke et fremmed kvindfolks barn, som var kommet til Troldtoft og udlagde til barnefader en karl fra Herningegnen.

1710 den 23. februar kastede jeg jord på en fattig betler af Duborg sogn, som fandtes død på Lund mark og stod længe i åben grav, førend der kom tilladelse fra herskabet til at begrave ham.

Lovgivningens hovedformål synes at være at skåne den bosiddende befolkning mod den landeplage, som betleriet var blevet til.

I Frederik den Fjerdes dage gjordes et nyt alvorligt forsøg ved forordningen af 24. september 1708 om „Forholdet mellem betlere, fattige almisselemmer og løsgængere.“

Forordningen udstedtes „for at forekomme det i svang gående betleri — hvorved ikke alene indbyggerne besværes, men endog de rette fattige betages den almisse, som de burde nyde.“

Provsten og herredsfogeden skal nu være inspektører. De skal fare fra sogn til sogn for at bringe fattigplejen i orden. Den skal ledes af sognepræsten og 3—4 af de vittigste og bedste sognemænd. Fremmede betlere skal jages ud af sognet, og der skal oprettes protokol over resten, idet man først indtegner blinde, sengeliggende, og dem, der intet kan fortjene, små forældreløse børn o.s.v.

Derefter skal man lægge en ligning over brød, mel, ærter og andre ædende varer til almisselemmerne.

De privilegeredes særstilling præciseres tydeligt nok. Disse var sognets egne folk, dem man senere kaldte sognepligtige. At man også hidtil havde vedkendt sig en slags forpligtelse til at sørge for sine egne, røbes af flere ting, ja, faktisk af det gængse navn: almisselemmer. I „Ovtrup sogn“ meddeler H. K. Kristensen en oplysning om, at en mand kunne idømmes bøde, fordi han ikke ville age stakler af by ligesom andre bymænd. Her er tale om sognefolk, som forsørges på omgang mellem grander.

Nå, præsten kaldte bønderne sammen og meddelte dem kongens vilje. Der blev også lagt en ligning. Men, hedder det i Vinding fattigprotokol, de fattige var udi sognene så mange, og beboerne på den tid så forarmede af misvækst og skatter i krigens tid, at de ikke kunne tåle at yde det nødvendige.

Og så besluttede man at tage praktisk på sagen, som det hedder i vor tids kommunale sprog, når man ikke vil efterleve et cirkulære. Eller som præsten udtrykker det:

„Og så kom fattigplejen ikke til nogen fuldkommenhed, men de fattige gik omkring i sognene for at erholde brødet til nødtørftighed.“

Talløse gange i den følgende tid udstedes der nu forbud mod tiggeri, men lige lidt hjalp det. Så sent som 1778 i forordning af 18. marts tales dem om, at der på „adskillige steder i Danmark befindes en del omløbende fremmede folk, som ikke alene betler, men endog på landet forulejliger, ja truer almuen,“ og nogle år forinden finder lovgiverne, at betlere, som i sammenstød med de fattiges fogeder eller politi ihjelslås, må ligge på deres gerninger. (Harald Jørgensen s. 9). En undersøgelse af arkivalier fra over 400 sogne viser, at landsognene saboterede regeringens fattigforsøgelse.

Først 1732 indberetter herredsfogeden til stiftsamtmand Gabel, at man nu har lagt en ligning for sognene i Hammerum herred.

I Snebjerg fandtes 14 fattige, som skulle have c. 14 tdr. rug og 8 tdr. byg; af rede penge var der ingen i sognets bøsse. I Assing sogn var der 10 fattige, som skulle have 9 tdr. rug og 6 tdr. byg — samt 4 rigsdaler, som forfandt i bøssen.

I Ovtrup sogn sidder der ved denne tid en hel række, flere end der kan beskrives af sognepræsten, i stor fattigdom og husarmhed, blandt disse Boje Christensen i Rotarp med sin elendige krumpne kone; de går og tigger,

men kan næppe bjerge til livets ophold. (Ovtrup s. 427). Billedet, man møder, er temmelig ens over alt.

Først 1741 bekvemmede man sig til i Vinding at tage regeringens påbud efterrettelig. På 44 beboere lignedes 11 tdr. korn til 10 almisselemmer, hvorefter tiggeriet skulle have en ende i dette sogn. Det skete naturligvis ikke. Og 1772 fortæller hr. Terkel Dorchæus følgende tragedie:

Af mangel på korn led mange mennesker stor nød og hunger i disse åringer; thi pengene var borte iblandt folk, og mangelen fattig, som næsten kreperede, gik ud at betle, men kunne i visse sogne ikke få et stykke tørt brød at stille deres hunger med, så mange jamrede og græd bitterligen af hungers nød. Ja, tvende almisselemmer her fra Vinding sogn tog betlerstaven og søgte ned ad Lemvigs kant, hvor den gamle mand, over 70 år, fik sprinkelen (plettyfus), lå syg der nogle dage og døde så udi Nørlem ved Lemvig. Denne gamle mands kone, som ikke var uden 50 år, turde da ikke komme hjem til Vinding igen, da hun ligeledes gik med sprinkelen udi legemet, søgte derfor ned til Thyland om føden, hvor hun døde udi Sæberg sogn meget smertelig og elendig udi et udhus eller en lade.

En liden klejnlige og forsult dåter på 8—9 år var da her i sognet efter forældrene, som fik almissekorn her i sognet et par års tid derefter, indtil hun kom til at vogte får og nogenledes kunne fortjene føden.

Præstens liste over almisselemmer er lang og sørgelig:

Den halvt afsindige Søren Tyrgaard,
den meget elendige Anna Madsdatter,
den meget affældige og fattige Mette Sigh,
den fattige Grethe Tvis,
den halte Else Mortensdatter,
den fattige og vanføre Mette Bahr,
den fattige og affældige Laust Gosmer.

Navnene og andre oplysninger lærer os, at det er ud-

skudte medlemmer af slægterne i de gamle gårde. Tatere og andet skidtfolk kyste man jo bort fra sognet.

Og det ser sort ud, selv om „Herren af og til bortkalder nogle af de elendigste lemmer.“

Tiggeriet skulle have en ende, men hr. Terkel tigger for begge sine sogne hos herredskassen, som provst Kynde i Holstebro våger over. — Således skriver han 1774:

Vind sogns fattige kan ingenlunde leve af den liden almisse, og sognets beboere kan ikke tåle at give mere, da de selv mangler føden dette trange år. Herredskassen anmodes derfor om hjælp, på det at disse elendige stakler ikke skulle blive ganske nøgne og foruden hunders nød at lide tillige til vinterens tid fryse ihjel.

Inspektørerne kasserer hr. Terkels ligning. Men præsten bedyrer, at sognefolkene ikke kan tåle at give mere, da de alle „væmodig“ beklager sig.

Herredskassen var en slags refusionsforbund, finansieret af såkaldte „gård- og karlepenge.“ Kun under suk og jammer sendte hr. Terkel sådanne penge ud af sine sogne, hvis ikke han kunne trække så meget på kassen, at han selv fik overskud til sine korsdragere i Vinding-Vind.

Uforanderlige menneskenatur.

Når de fattige dør, skriver han langt og bredt om de store udgifter, kiste og henfart andrager.

Anna Madsdatter dør og „begraves af hendes ringe efterladenskaber,“ som dog næppe var tilstrækkelig.

Den elendige Karen Sigh dør og får en kiste til ti mark, da ingen billigere kunne bekommes.

Med en ligning fra 1765 følger fra Dorschæus:

I henseende til den store korsdrager Dorthé Gosmars tilvoksende elendighed og slette omstændighed medfølger en memorial til d'herrer inspektører, siden det er at befrygte, at hun på en eller anden måde ynkelig skal omkomme, dersom der ikke bliver føjet nogen anstalt til den højst elendige stakkel.

Og da der ingen ændring sker, fortsætter han jerimiaden næste år:

Den store korsdrager Dorthé Gosmars daglige tilvoksende elendighed og slette skæbne er fasten ubeskrivelig, og vides ingen råd for hende. Ikke heller kan medhjælperne give noget råd, da de desuden har byrde nok, ja, mere end de kan tåle, og enhver befrygter sig at have hende. Desårsag anholder sognefolkene dette år de gode inspektører om assistance.

Inspektørerne eller provst Kynde bevilger så 2 rdl. til den ganske tåbelige Dorthé Gosmer.

Protokollen vrimler med notater om død og undergang og bekostelige jordefærd.

Korsdrageren Maren Moesgaard dør og begravnes af sine ringe efterladenskaber.

Laust Gosmer bevilges 1 rdl. til hans kiste. Men den højstelendige Dorthé Gosmer lever videre. På hospital kan hun ikke komme, og fattighus har man ikke. Og så skal hun — skønt sindsyg — på omgang, skønt det virkelig er at befrygte, „at hun skal krepere og tilsætte livet i denne hårde vinter.“

Midt i elendigheden bærer præsten selv sit kors. Adskillige sognebørn vil ikke betale deres gård- og karlepenge, og han beder pænt for dem, da de efter hr. Terkels mening befinder sig i permanent krise. Men hos provsten er der hverken nåde eller barmhjertighed. Han truer med både amtmand og noget, han kalder militarisk eksekution.²⁾ Og må de skyldige så selv imodtage, hvad der kan følge.

Når det kniber allerværst, øser præsten med rund hånd ud af sin egen korndyng, som heller ikke var så ganske ringe. Han havde en god gård og modtog årlig 77 tdr. tiendkorn. Præsten kostede sognet ti gange så meget som hele fattigplejen.

²⁾ Om dette se under „Øde gårde“.

1778 måtte vindboerne godtage en pengeligning, som skønt den kun indbragte 8 mark og 8 skilling nær havde taget pippet fra dem.

Bøndernes uvilje mod at yde bidrag til fattigplejen var fast og beslutsom og temmelig ens over hele landet.

I Nørre Nissum ligner hr. Bruun „almisse efter sogne-mændenes aftagende vilkår.“ Syv almisselemmer skal dog have godt 2 tdr. rug, 3 tdr. byg, 2 skpr. malt og 6 rdl. i penge i året 1766. (Sulkjær: Nr. Nissum s. 204).

Heller ikke hestearbejde til det første kuld husmænd, som opstod i de følgende år, vil vindingbønderne yde uden vederlag.

Det forundrer os noget, for vi har jo alle hørt om gammeldags hjælpsomhed mellem bønder. Gensidig hjælp i landsbysamfundene var meget udviklet. Og brændte f. eks. en mands gård, kunne han regne med øjeblikkelig hjælp hos alle sognefæller. Det var der tradition for, en slags gensidig forsikring. Man ville naturligvis også give fattigfolk almisse ved dørene som fra arilds tid. — Men godtage en midlertidig eller permanent ligning i korn og penge, det var man afgjort modstander af.

Hvorledes vindingboerne hjalp hverandre efter ildsvåde, får man besked om af gamle Pæ Resdal, som meget rosværdigt noterede op, hvad enhver bragte ham. Listen er opbevaret i slægtsgården til denne dag og findes gengivet i årbogen for 1934, s. 150 ff. Denne liste står som en sær kontrast til al den her beskrevne fattigdom. Vi kan repetere, hvad den ofte nævnte *Søren Lund* ydede:

En brød, en ost, en flaske brændevin øjeblikkelig. Samt modtaget og gemt os en stor del kartofler, igen en brød, to ost 3 pd., en bondpølse, en fårelår, to spiseskeer af horn, en flaske brændevin, samt lånt os loftsrum til rug, to bjerringer, $\frac{1}{2}$ gangdag til teglarbejde, to travet tag, ham selv og hans karl at slå og hans pige at rive, samt lånt os en stueur og en skammel, igen fire skæpper byg.

55 lignende numre sikrede Pæ Resdal mod sultedøden i de nærforestående juledage 1829. Men pastor Sørensen kan altså ikke formå de selvsamme bønder til at gøre gratis bed for de fattige, så de kunne undgå at „falde sognet til last.“

Som før sagt lader de fattige sig sædvanligvis bestemme som havarerede dele af de slægter, der sad i gårdene. Hyppigt rejste de sig hytter, søjhuse, i læ af de gamle gårde. Deres tomter er vel nu ganske udslettede af moderne husmandsbrug. Nogle hjem blev til smålandsbrug. „Der fandtes en del husmænd, som havde gjort indfald i heden,“ er en stadig tilbagevendende bemærkning under udskiftningen i Ringkøbing amt.

Efter bondereformerne fulgte bortsalg af udmarksjorder, og vi fik den stand, som Skjoldborg kalder udmarkens børn. De voldte kommunalmændene mange bekymringer.

Fremmede betlere kunne stodderkongerne drive bort, og folk i rønnerne — uden adkomstbreve på deres fattige hjem — kunne man også blive kvit, om man ville.

Men hvordan skulle det gå et sogn, som opfyldtes af udmarksfolk, parcellister, som de kaldtes. De havde skøde på hus og grund og ville antagelig ruinere kommunen.

Tilmed havde vi 1803 fået en ny fattiglov. Og snart efter satte landbrugskrisen ind.

Om godtfolks syn på parcellisterne får man et indtryk af pastor Fabricius til Snebjerg-Tjørring (1812):

Den karl, der har nogen formue, køber sig en gård eller gifter sig med en pige, der bringer ham en gård i medgift. — Den karl, som intet ejer, køber en liden parcel, enten fordi han ikke længer gider arbejde for andre, eller fordi han har indgået ægteforbindelse med en qvindesperson, som han skal skaffe husveje.

Men det ender gerne med alle tænkelige ulykker.

I mine sogne gives 30 parcellister, næsten alle ynkeligt fattige. Restance har de næsten alle på amtsstuen; tiende kan sjældent eller vanskeligt erholdes; thi før nytår har parcellisterne fortæret deres avl. Børnene løber ofte omkring halvnøgne med hungeren malet på deres ansigter, et rædsomt syn.

Ingen gjorde iøvrigt mere for at fremhjelpe fattigforsorgen end Fabricius. Han fik oprettet legater og 1814 indrettet et fattighus. Det kneb med at fremskaffe kister til fattiglemmerne, så Jørgen Smed måtte i jorden i en halmkiste, da han døde i 1814. I fattighuset kom mange slags mennesker, også sådanne, som solgte bliktøj eller ernærede sig ved tiggeri.

Uden humør var de ikke. Da en af dem skulle dø, ville hans kone endnu en sidste gang se, „om han ku sær“ og spurgte: Ka do se æ brændvinsflask? Hvorpå den døende mand slog øjnene op og hviskede: Er der nåt i'en? (Snebjerg s. 102).

— — —

Napoleonskrigene ledsagedes jo af en mægtig inflation. Og sognepræsten til Vinding-Vind lod en styrtregn af beklædningsgenstande dale ned over de fattige, blårlærredsskjorter til 41 rdl. og uldne strømper à 12 rdl. parret til de kvindelige lemmer.

Men velstanden fik hurtigt ende. Og i en fart indrettede man fattighuse trindt omkring i landet.

Et sådant i Nr. Nissum husede 1834 fire ægtepar med børn, skønt det næppe var mere end ni fag. (Nr. Nissum s. 210).

Landbrugskrisen gjorde adskillige forhen agtede mænd til „usle lazaroner.“ — Tidligere selvejergårdmandskone Stine Østergaard fik bevilget lærred til en særk og brødkorn til sig selv og en datter. Pastor Sørensen fortæller udførligt som en Sakse, hvad de fattige skal have.

Man har en liden pige, som skal skaffes en anstændig dragt til at stå konfirmation i til næste påske.

1821 fik da den lille *Ane Marie Bahr* følgende dejlige ting: Islettet tøj til et skørt, et par træsko med beslag, et par vanter, et par sokker, en cartuns lue.

1822 en rød bindtrøje, et uldentavlet forklæde, et par strømper, et kramtørklæde, et par strømper, samt kost og logis.

Til hendes konfirmation: Et par træsko med beslag, et bomuldsklæde, fem og en halv alen sribet tosill tøj til hendes konfirmationskjole, en hvid kappe med behøvende kniplinge, et fint halstørklæde, fire alen lærred til en særk, et par sko, som var lovet hende til hendes konfirmation, den hende lovede frakketrøje.

Hun skulle have været forsørget på omgang, men græd sig fri og blev indtinget på eet sted.

Hun var datter af vindboen Johannes Lauridsen, som 1803 fik sin halvdel af den lille gård Bahr til selveje fra Tvis Kloster. Men han kom snart efter fra gården, og allerede som 2-årig findes hun indtinget hos Mathias Søndergaard i Vindby for 2 tønder rug. Man formoder, at den lille dame var blevet præstens kæledægge under konfirmationsforberedelsen. Han forsynede hende i hvert fald med klæder og omtaler hende så rørende, at de tørre regnskabstal for mig bliver det skønneste prosadigt. Det kunne være fristende at forfølgede enkeltes skæbne fremover, hvilket dog ikke kan gøres i denne sammenhæng.

På et møde 1821 drøfter man den nye *husmandsstands* trange kår. De havde det ikke bedre end pastor Fabricius' parcellister. Inger Løgager kunne nok leve af sin liden jordlod, bare hun kunne få den dyrket. Hendes nabo, Søren Mathiasen, har et hus af samme beskaffenhed. Men både han og konen bliver gamle og kan ikke mere med legems arbejde betale for deres jords dyrkning (altså gøre daglejerarbejde som vederlag for hestearbejde). Da nu flere andre husfolk er stillet på lignende måde og altså kan befrygtes at skulle falde sognet til last, finder kommissionen, at det vil være stridende mod samfundets tarv,

hvis man giver disse husfolk almisser i stedet for at dyrke deres jorder. Man finder, at kristenkærlighed byder, at man kommer dem til hjælp, og foreslår, at der efter rigtig tur og omgang udredes af enhver rode (hold) plov, harve eller vogn til møgets udførelse. Vil nogen ikke gøre sin tur, må han i stedet betale 3 mark i tegn til den, som gør bedet.

Men man ville ikke. Og det vil gamle folk nu om stunder ikke rigtig tro på, hvorfor jeg har refereret, som sket.

Ingen skulle dog komme til at lide nød med pastor Sørensens gode vilje. Han sørgede godt for sine fattige. Drengen Niels fik på eet år fire par træsko, som han gik og smadrede nede i præstegården. Man forstår bedre, at gamle Frands Yllebjerg, som gik og stavrede om på omgang mellem gårdene, kunne slide tre par.

Fattigkommissionen var ret i spenderbukserne. Selv Christense Kristensdatter, for tiden uden tjeneste, „fordi hendes yngste uden for ægteskab avlet barn ikke var afvendt fra patten,“ fik seks skæpper rug. Hr. Sørensen gør dog opmærksom på, at han ikke dermed ønsker at belønne utugtighed.

— — —

Fattigdommen var trods al fattigpleje under gamle og yngre love knugende lige til vore dage. De understøttedes tal øgedes gennem århundredet, hvor jeg har haft lejlighed til at undersøge forholdene.

Gammel stil og patina vækker munterhed hos nutidsmennesker. Emnet bør også kunne øge vor taknemmelighed og glæde over den skete udvikling i de århundreder, vi kan overskue. Og lad os aldrig glemme, at hovedkilden til omsorgen for de elendige er tømmermanden fra Nazareth.

Vi blader i fattigprotokollen.

Årstallet 1803 anses sædvanligvis som skelsættende i fattigplejens historie; men dette er jeg ikke blevet op-

mærksom på under min gennemgang af arkivalierne vedrørende Vinding og Vind sogne. Her er det afgørende årstal 1708. Før vi gennem blade af fattigprotokollen går videre i emnet, kan det måske have sin interesse ganske kort at repetere udviklingens gang med hensyn til den videre lovgivning og dens forudsætninger.

Kommune som administrativt område fandtes ikke i gamle dage, og navnet er af fremmed oprindelse, medens sogn er dansk og ældgammelt. Sognefællesskabet var og er særdeles stærkt på sine steder. Udtrykket indensogns og udensogns bruges endnu i Vinding-Vind omtrent med samme betydning og styrke som i ældgammel tid. Byfællesskabet kunne nok virke stærkere andensteds, men ikke her, hvor byer så godt som ikke fandtes. Som administrativ inddeling virkede iøvrigt godsområdet, men ikke særlig mærkbart i en egn uden herregård, hvor mænd i dobbeltgårde kunne ligge under hver sin godsejer, fjernt fra sognet.

Hvert sogn havde *sine kirkeværger*, jævnaldrende med kirken, hvis regnskab de førte; det blev årligt hørt af provstiskriveren. De skulle også ombære kirkens tavle, hvis udbytte gik til de fattige.

1629 blev de præstens *medhjælpere* og skulle være med til at overvåge moralen; hver *tamperdag* skulle de samles med præsten, og når han ellers havde brug for deres sagkundskab. 1708 fik præsten særlige medhjælpere i fattigplejen, hvis man da efterkom kongens påbud. Men hvert sogn var endnu en selvstændig økonomisk enhed. Hvert sogn måtte sørge for *sine* elendige almisselemmer. Først reglement af 5. juli 1803 beordrede pastoratets sogne sammenlagt til *eet sognedistrikt* med fælles ansvar for fattigplejen. Og snart efter fremtræder en *fælles fattigkommission* med den fælles sognepræst i spidsen. Og så fik man iøvrigt få år efter *skolekommissioner* med ret til ligesom fattigkommissionen at udskrive skatter. Forordningen af 13. august 1841 skænker os et fælles *sognefor-*

standerskab med præsten som født medlem, ikke som formand.

Valgretten var betinget af besiddelsen af een tønde hartkorn. Efter en lovændring af 22. marts 1855 fik den trediedel af vælgerne, som betalte mest i skat til skole- og fattigvæsen, ret til at vælge den største del af forstanderskabet, medens den mindre halvdel vælges af samtlige vælgere. Landkommunalloven af 1867 lægger alle kommunale sager under *sognerådet*. 1908 indføres hemmelig afstemning med lige valgret for mænd og kvinder. Institutionen, præstens medhjælpere, var under denne udvikling afgået ved døden og genopstået som *menighedsråd*.

— — —

Og så skal vi se, hvorledes man greb sagen an 1841. Initiativet lå naturligvis hos sognepræsten, som i Vinding-Vind hed *Buchhave*. Han anlagde en stor protokol og indførte deri samtlige stemmeberettigedes navne. Som medlemmer af valgbestyrelsen havde han ved sin side to gårdmænd, *Jens Chr. Mikkelsen*, *Vejvad*, og *Jens Pedersen*, *Troldtoft*, altså en mand fra hvert sogn.

Valglisten giver oplysninger om vælgernes navn og bopæl, deres alder og hartkorn. Der var for Vinding sogns vedkommende 42 vælgere og for Vind 25, svarende ret nøje til det ældgamle antal gårde. Ser man efter, hvorfor en enkelt mangler, viser årsagen sig at være den, at en enke sidder ved gården. Af nye ejendomme findes kun een, Østertoft i Vind sogn; men det betyder ikke, at der ikke ved udparcellering var oprettet nye ejendomme, blot at de ikke havde det nødvendige hartkorn.

Præsten lavede sig nu to kopier af valgprotokollens valgliste, som blev lagt til eftersyn i 14 dage. Og dernæst blev valgdag og valgsted, Vinding hovedskole, bekendtgjort på *kirkestævne*.

Den 16. november mødtes så vælgerne i skolen, hvor kirkesanger *Møller* residerede. *Møller* stemte først; *Buchhave* indførte hans navn i protokollen og ud for dette nav-

nene på dem, han stemte på. Det var *Jens Chr. Vejvad, Knud Hundkjær, Søren Lund, P. Chr. Resdal, Jens Troldtoft, Jacob Skold, Anders Lauritsen og Laurits Lauritsen*, otte mand, det antal, som skulle vælges. Man ser, at præsten kun indskrev fornavn og gårdnavn, når misforståelse var udelukket; de to sidste var fra Vindby og havde intet kendingsnavn, hvorfor de fik efternavnet med. For mig er bønderne gamle kendinge, som kan nærmere efterlyses i mine sognebøger.

På denne måde stemte 38; flere var ikke mødt, og valgdeltagelsen var således 56,7 procent. Der faldt stemmer på 28. Så talte man efter, hvem der havde fået flest stemmer, og disse erklæredes for valgte.

Det blev for Vinding sogn:

Jens Chr. Mikkelsen.....	16 stemmer.
Christen Klejnstrup	23 stemmer.
Søren Lund	17 stemmer.
Peder Christian Resdal	17 stemmer.

For Vind sogn:

Jens Troldtoft	26 stemmer.
Christen Sandfær	32 stemmer.
Poul Søndervindgab	17 stemmer.
Anders Lauritsen, Vindby ...	16 stemmer.

Disse mænd har talrige børnebørn og oldebørn i kommunen i dag. Valgprotokollen er underskrevet af valgbestyrelsen. Af de valgte var Anders Lauritsen ældst og skulle som sådan indkalde til konstituerende møde, som afholdtes den 8. december.

Til formand valgtes enstemmigt pastor Buchhave, en meget skriveglad mand. Til skolepatroner valgtes Peder Christian Bojesen, Resdal, og Christen Hansen, Sandfær, til skoleforstandere Christen Christensen, Klejnstrup, og Anders Lauritsen, til fattigforstandere de fire andre: Jens Chr. Mikkelsen, Vejvad, Søren Pedersen, Lund, Jens Pedersen, Troldtoft, og Poul Thomsen, Søndervindgab.

Alle ni underskrev egenhændigt protokollen. Og hvorfor skulle de ikke kunne det i hundredåret for skolens oprettelse i Vinding.

Snart efter søgte man om at få et medlem mere; det bevilgedes, hvorefter *Peder Jensen Røjkjær* i Vinding indtrådte i forstanderskabet. 1857 valgte gårdmændene en mand af deres midte til formand i stedet for pastor *Daniel Blicher*; det blev *Peder Chr. Bojesen, Resdal*. Man kunne selv nu.

I hvor udstrakt grad slige gamle valgprotokoller er bevarede, ved jeg ikke, kun, at det ikke lykkedes formanden for Ringkøbing amts kommunalforening, *Diderik Grønbæk*, at opstøve nogen, da i 1941 hundredeårsdagen skulle markeres. Jeg har derfor så udførligt refereret den store begivenhed, som det måtte være, da bønderne første gang gik til valg. — Hvorfor den ringe valgdeltagelse? Hvorfor stormede man ikke frem til valgstedet? Ja, derom kan der spekuleres en del, men det kan læserne gøre på egen hånd.

Men vi har med denne lange kommunale parantes foregrebet al kronologi og vender tilbage til hovedtemaet. — Fattighuse skød efter år 1800, og da især under landbrugskrisen, op som paddehatte. Fattigfolk testamenterede fattigvæsenet deres hjem mod at nyde hjælp og husly til deres død. Sølle Vind fik to, Vinding sogn flere; deres eksistens er nok ganske glemt, og kun de ældre iblandt os kan huske de sidstes likvidering. Ingen uden den tilfældige arkivrotte kender noget til fattighuset på *Bostrup hede*, hvorimod *Jebjerg fattighus* i samme kommune har fået sit dramatiske slutningskapitel af *Jeppe Aakjær* i *Vredens Børn*. Jeg legede på den nærliggende *Tinghøj*, mens det nedbrændte med samt dets indvånere.

Den ukærlighed, som *Aakjær* skildrer, må han selv stå inde for, og han kan vist også. Man husker jo nok gamle kommunalmænds visdomsord: Det er os, der skal føde dem. Men det materiale, der er til min rådighed, melder

intet om råhed. Og Vinding fattighus afvikledes på rørende måde 1917 og gav plads for min skole, hvor jeg uden savn har henlevet et kvart århundrede.

Else Degn hed en af de sidste beboere, og til hende søgte sognerådet ind med deres madpakker og en flaske brændevin til deling, når det efter endt møde i skolen trængte til vederkvægelser; der var kneben plads i den lille stue, men man havde intet bedre.

Jeg så intet fattighus, da jeg 1919 kom til Vinding, men man talte om det som en reel virkelighed, hvad det jo også hidtil havde været. Det må efter beskrivelsen have set ud som det i Ølstrup, hvorom lærer *Leo Sørensen fortæller*:

Ølstrup fattighus.

Lidt vest for kirkegården lige ind til vejen, der gennem mejeribyen går mod Hover, lå Ølstrup fattighus. Det var en af de gamle bygninger i sognet. Amtslæge Bendix Poulsen, Ringkøbing, sagde til os, da vi lige var ankommet til sognet i 1929, at det var det smukkeste hus i sognet. „De gamle bygmestre havde den rette forståelse af forholdet mellem linierne,“ føjede han til. Hvor gammelt det var, ved jeg ikke. De gamle i sognet siger, at det så gammelt ud i deres barndom. Det var sognets hus, og her fik de, der ikke kunne klare sig ude i livet, deres ophold, og så var det sognets pligt at sørge for, at de ikke led nød. Om sommeren blev der leveret hedetørv dernede, så var der til madlavning og varme. I efterårstiden kunne nogle af lemmerne være med til arbejdet i kartoffelagrene, men ellers opholdt de sig derhjemme.

Der har været indgang både mod syd og nord. Da var der fire kamre og så et fælles køkken med åben skorsten. Der var lergulv i stuerne og stenpikket gulv i gangene. Senere kom der trægulv i stuerne. Gangen mod nord indrettedes til spisekammer, og der blev østfra en dør ind i et bryggers. I køkkenet blev det åbne ildsted afløst af et komfur. Da var der ret hyggeligt i det lille hus, og den

store børneflokk, de næstsidste beboere i huset havde, mindes med taknemmelighed barndomshjemmet.

Inden den nuværende skole blev bygget, blev der en tid holdt skole for yngste klasse i fattighuset; men da forsamlingshuset kom 1901, blev der holdt skole der.

I ældre tid var der flere beboere i huset. Af dem blev Ellis Johanne Kirstine Knudsdatter, født i Store Spåbæk 4. oktober 1831 og død her 15. maj 1915, den mest omtalte. Hun havde været gift 2 gange, og i kirkebogen står der: „Efterlader sig 4 børn i Amerika.“ Når børnene, der gik i skole i fattighuset, ikke opførte sig godt, var det Ellis, der optrådte som ordensmagt, og hende havde de stor respekt for. — Hendes store dage var dog, når der skulle børn i kirke. Konerne med børnene opholdt sig hos Ellis, mens de ventede på at blive kaldt om til dåbs-handlingen. Da havde Ellis gjort sig umage med rengøring, og konerne skulle have kaffe. Brød og fløde havde de selv medbragt. — I mange år var arbejdsmand Søren Nikolajsen med familie ene om huset. Han døde efter et fald ved tækkearbejde. Maren blev der endnu nogen tid,

men da børnene var konfirmeret, flyttede hun op i Mejeri-byen. Der kom en ny familie ind. Men da den i juni 1938 flyttede til Madum, blev vinduer og døre fjernet fra huset. Nu havde det opfyldt sin mission. En tid efter blev huset brudt ned, og nu lever det kun i mindet.

Og om *Sine i Vinding fattighus* talte man. Hun tørrede skolebørnenes vanter og solgte dem pærer fra et rødægte pæretræ, som jeg arvede efter hende, men fældede, da dets frugter var hårde som stene og til sidst ganske udeblev. Men Sine var altså død og borte, da jeg kom. Sognerådsformanden Søren Kjærgaard og andre råder bar hende de få skridt om på kirkegården, skolebørnene havde fri og var med til begravelsen, min kone blandt disse heldige, men hvorom *pastor Jensen* og *lærer Grønæk* talte, husker hun ikke. Hvem Sine i æ fattehus egentlig var, er det ikke lykkedes mig at få at vide hos gamle folk; men derom kan jo kirkebogen give besked. Og da hendes navn såvel som hendes grav er ganske glemt, skal navn og kirkebogsdata her foreviges. Hun hed *Jensine Jensen*, var gårdmandsdatter fra Borbjerg, enke efter smed Karl Johansen i Holstebro og døde den 18. februar 1915.

En lille grå mandsling stod ved hendes åbne grav og negrede med hovedet, og han negrede videre mange år efter uden for hotel Postgården i Holstebro; han stod der hver gang, jeg kom forbi, lige så sikkert som hotellet. Han hed *Bette Kræ Towt* og var stor udi egne tanker, men ellers lille og grå med et stort hoved. Han havde været indtinget hos en gårdmand i Vinding, men var ustabil. Vædderen løb væk, Towt af sted for at lede den op, men så blev Kræ Towt også væk, og lang tid efter kom der brev fra Hamborg, at han ville blive sendt til grænsen til afhentning af Vinding-Vind sogneråd. Så skulle han bo hos Sine i æ fattehus, så hun kunne hæge lidt om ham; og han kunne gøre sig nyttig ved at hente hendes yndlingsdrik, brændevin, henne hos købmand *Refsgaard*. — Ved

Sines grav negrede han med hovedet og så trist ud. Hun skyldte mig 10 kr., sagde han til Søren Kjærgaard og regnede med, at pengene nu var uerholdelige. Men det var de ikke. Søren Kjærgaard stak Bette Kræ Towt tieren og gik så sammen med de øvrige sognerådsmedlemmer om til lærer Grønbæk, som for gode ord og betaling havde påtaget sig at levere festmåltidet. Så harmonisk likviderede vi Vinding fattighus og dets væsen.

— — —

I sognerådsarkivet fandt Søren Kjærgaard en gammel protokol, som havde været i brug langt ind i Jens Toustrups dage. Han gav sig til at studere dens første falmede blade og så da, at den var anlagt, ja skænket til fattigvæsenet af hans farfar *Søren Lund* i året 1837. Han lod den indbinde — og hvor mon den er blevet af? spurgte han mig en dag.

— Den er hos mig, svarede jeg.

— Det er godt, lad den endelig blive der, svarede Søren Kjærgaard. Præstens arkiv vedrørende fattigvæsenet er afleveret til landsarkivet. Men om denne *bondebog* vidste jeg intet, da jeg for år tilbage indsamlede stof til belysning af fattigplejen i gamle dage. Nu skal den røbe lidt af sit indhold.

Og går vi da med fire fattigkommissionsmedlemmer den 2. april 1837 ind til *madam Tjellesen* for at registrere hendes ejendele. De fire er solide gårdmænd: *Mads Toustrup*, *Niels Ollesen*, *Peder Resdal* og *Jens Christian Hvirgel*.

Mariane Tjellesen var inderlig ked af besøget. Dette her var faktisk hendes ære for nær; men hvad skulle hun gøre, stakkel som hun var.

Sognedegnen *Tjellesen* havde såmænd gjort sit til, at hun ikke skulle komme til at lide nød. Han havde været hos kancelliet for at få lov til at oprette et enkesæde på et hjørne af degnejorden, og jord var der nok af, så det ikke kunne skade embedet. Men han døde alt for tidligt, det

gjorde Tjellesen. Han drak jo, det gjorde alle, og han prædikede bedre end pastor Fenger; det hørte der nu heller ikke meget til; men menigheden kunne lide at høre Tjellesen. Var han for fuld, gik han bare et par gange rundt om kirken og sagde så til menigheden: Ska' vi så gå ind, bette børn! Han var jo degn til både Vinding og Vind sogne; og de var såmænd gode ved ham derovre, alt for gode med juledramme. Han havde været i Idum med et provstebrev og syntes så, han kunne tage vejen om ad Vind, det var jo den nærmeste vej, for at indkasere sit juleoffer, sidst havde han været i Voldsted og fået en god behandling i alle måder.

— Kan du finde hjem i den himmelknog? havde man spurgt.

Jo, det mente Tjellesen nok, han kunne.

De fandt ham ved Råhyw efter fire dages søgen — lige i skellet mellem sine tvende sogne.

Mariane Tjellesen bliver ikke træt af at fortælle om sit lange livs genvordigheder. Deres armod skrev sig fra degneboligens brand 1803. Ved denne lejlighed blev fattighuset indrettet ved skolen, så hun havde såmænd haft fattigdommen tæt inde på livet sin meste tid; men i Tjellessens tid fik man småredsel, 20 fårelår bl. a. og tilsvarende af andre ting. Ja, det var dengang.

— Jeg lå og kunne ikke sove, for Tjellesen skulle jo være hjemme inden klokken 10, og så ser jeg ham pludselig komme ind gennem lukte døre; da vidste jeg besked, det varsel kunne ingen tage fejl af.

Mads Toustrup begynder at registrere indboet, mens madam Tjellesen snakker videre — nu om dengang provsten tog fattigprotokollen fra hr. Fenger og bad Tjellesen føre den — og sikken kirkebog den mand førte, klatter og krimskrams uden fornuft eller mening.....

— Ja, Tjellesen kunne skrive, og han lærte os en god kristendom. Ikke to meninger om den ting. Mads Toustrup skriver videre, som Tjellesen har lært ham.

Allerede 1827, et par år efter mandens død, havde degenneken måttet bede fattigkommissionen om nogle skæpper korn.

Pastor Sørensen fortæller derom:

— Hun er en stakkels krøbling, som desårsag ikke kan være ene i sit enkesæde, og hun har ingen pension. Enkesædets tilliggende kan ikke give hende en sådan afgrøde, at dyrkningsomkostningerne derved kan dækkes. Desårsag er hun trængende, men ønsker ingenlunde at indskrives blandt fattiglemmernes tal — hendes afdøde mand har i 30 år været sogneledegn til Vinding og Vind og lige så lang tid skolelærer i Vinding, samt hendes fader i nogle år havde embedet. Hun bør derfor understøttes således, at hendes æresfølelse ikke krænkes. Desårsag blev hun til anstundende julehøjtid givet 4 skæpper rug, 2 skæpper byg samt 1 rbd. 3 mk. sølv og eftergivet, hvad hun havde lånt.

Man gjorde hendes hestearbejde år efter år, og hendes navn blev snart indtegnet mellem de andre fattiglemmers.³⁾

Men Mads Toustrup skriver rask nu. Man skal mange flere steder, og følger så hans optegnelser fra enkesædet, dog her og længere fremme med moderniseret retskrivning:

„En dravkiste, en jern bilægger kakkellovn, en fyrrebord med skuffe, en ølfjerding, en par kaarer, en trævægt, en sæt mangeltoøj, fire flasker, en glas, en jern strygejern, en tragt, en kalkniv (kålkniv), en blikkande, fire tintallerkener, en tinkrus, en messinglysestage, en stueur, en rød fad, tvende knive, en saks, en spejl, en ildklem, en trefod, en rist, en ildfork, en jernpande, en jernfyrfad, en jernmurske, tre spande, tvende kar, en løbselde, en halmløb, en sold, en jerngreb, en kov, to får, en olmerdugs dyne

³⁾ Et udførlig referat af præsteembedets arkiv vedrørende fattigplejen findes i mit skrift „Ælendige Almissemlemmer“. Kan fås hos mig mod indsendelse af 2 kr. i frimærker.

med fyld, to lange puder, en kort dito, tvende blågarns lagener, en underdække, en sort kjole, en sribet dito, fire hvide luer (luer), en sort klæde, en blå klæde, en halv dito, to tavlere klæder, tvende sribede skjorter, en rød trøje, en forklæde, en god hørgarns særk, tvende blågarns dito.

Der forefandtes ikke mere ved Degne Enken den 2. april 1837.

Mads Toustrup, Niels Ollesen, Peder ReesDalh, Jens Christian Hvirgel.“

Kommissionen skulle derefter over bakker og dale til Løgager i æ søndersogn. Og vi vil på vejen erindre os pastor Sørensens protokollat af 15. marts 1830:

Da mødte Inger Mikkelsdatter, Jens Løgagers hustru, for på sin egen og hendes dødssyge mands vegne at bede kommissionen om at overtage hendes hus med pantegæld, samt drage omsorg for hende, som er skrøbelig og svag, og for hendes mand, som er syg. Hun fik med det samme 2 skæpper rug og 2 skæpper byg.

Inden foråret skred til ende, var Inger Mikkelsdatter Knark enke, og kommissionen solgte hendes hus til Peder Jensen Solds for 120 rdl. at forrente med 4 procent. Og så skulle han levere Inger huslejlighed på stedet, 20 læs hedetørv, 4 pund smør og 4 pund talg til hver julehøjtid uden betaling, endvidere daglig levere hende en pot sød mælk à 2 rbpunge sølv, så ofte han selv kan undvære, og hun behøve samme. Han skal yde hende tilsyn og pleje, så længe „sygdom ikke fængsler hende til lejen.“ Til gengæld skal fattigvæsenet besørge for Peder Solds 3 tdr. korn malet, men Peder skal sørge for, at også Ingers almissekorn bliver bragt til og fra mølle.

Samme protokollat meddeler, at Jens Løgagers efterladenskaber har indbragt fattigvæsenet 4 rbd. 3 mk., medens hans jordefærd havde kostet 6 rbd.

Hvem var hun? Ifølge Buchhaves protokol 1840: en enke på 63 år og krøbling, som går ved to krykker.

Og så skriver Mads Toustrup:

En stueklokke, en trævægt, „en Hoese Blok,“ en bord, en tavelet, tvende stenkrummer, to røde skåler, „en spølskål,“ en stenkrus med tinlåg, en tinbæger, tvende små krummer, en spejl, en saks, en rok, en par karter, en træ fad, en tokasse, en ølfjerding, en fyrrekiste, en skab, en løbselde, en kar, en krus, en løb, en bøtte, en jerngreb, en hvid flaske, en glas, en sæt hårtøj, tre hornskeer, en jern do., en salmebog, en trefod, en ildklemme, en dynevår uden fyld, en ulden dyne med fyld, tre korte puder med fyld, en stor pude med fyld, tre små poser til kram, en sort kjole, en blå frakke, en prædikenbog, en lægebog, to røde trøjer, to stribede skørter, en rød do., to „snerliver,“ en hvid klæde, en silkeklæde, to do., en par hoser, en særk, fire par hospinde.

Det var det hele, som forefandtes ved Inger Løgager den 2. april 1837.

Mads Toustrup, Niels Ollesen, Jens Christian Hvirgel, Peder Resdahl.

Og videre til Spåbækhus. Til enkemanden Jens Sørensen. Konens jordefærd havde kostet fattigvæsenet 4 rdl.; man betalte hans fæsteafgift, 6 rdl. om året, men det var alt for dyrt, og leverede fæstebrevet tilbage til husets ejer Christen Spaabæk; dog havde man løfte om, at Jens måtte forblive i rønnen, til hans børn var konfirmeret. Man havde gjort ham til *betlerfoged*, et embede, som stodderkonger andensteds bestred. Han var snart 60 år og meget forknyt; men for brændselsmangel behøvede han ikke at ængstes, idet han måtte grave 25 læs hedetøv i Spåbæk hede.

Udtrykket stodderkonge har jeg ikke fundet i det fylde arkiv. Men i 1814 fandt man det gavnlige at udnævne

nogle sognemænd på forskellige steder af sognet, „hvis pligt det bliver at eftersætte og bortkyse eller i andet fald opbringe omløbende betlere og andre mistænkelige personer, samt at anmelde for sognefogeden, om nogen beboer indtager og huser disse. I denne henseende blev for et år valgt gårdmændene Jens Thomsen, Ramskov, Jens Iversen, Klejnstrup, Jens Iversen, Vognstrup, og Poul Jensen Hvirgel.“

Det var nok ved samme tid, Poul Hvirgel brugte 2200 rdl. til sit første barselgilde. Han var fra Lauralyst i Tvis og stor i slavet; 18 vogne stærkt kørte man til kirke, siger vindingboerne; deres sidste barn bar de, og det kunne de såmænd også sagtens, for der er kun et par kilometer fra Hvirgel til kirken. 1833 gik han fra gården og fik en mindre ejendom ovre i Vind sogn, hvor han fremdeles spillede storbonde i langskødet frakke med sølvknapper, læderknæbukser og rød toplue. Jvf. Vinding sogn, s. 242.

Mads og hans stab var nu ankommet og begyndte at skrive:

En skab, en stueur med hus, en bord med skuffe, to skamler, en lænestol, en saltkasse, tvende høvle, en trævægt, en degnkar, en løbselde, en timse, en jernpande, „en skiege mand,“ fem løbe, tvende kurve, tre hugjern, en rivjern, „en speilbore med 2 ojer,“ en økse, en hammer, en houtang, en stuttel tang, tre brændevinsflasker, en glas, en liden tinkrus, en lyseform, tvende spejle, en par skospænder, en tavelet, en tragt, en salmebog, en anden do., tvende sakser, fire knive, tvende gaffer, tre syle, en bliklampe, en jernfyrfad, en peberkværn, en spand, en bøtte, en jerngryde, en hammer, en økse, en spølskål, en buste (børste), en ørekande, en trefod, en rist, en ildklemme, en stålske, en lampe, en støvt, en sav, „en olgiord,“ en loftstige, en grobskovl, en spand, en murske, en par korer (karter), tvende uldne poser, en olmerdugsdyne med fyld, tvende hølslæder, tre puder med fyld, en ditto, en underdække, en sold, en

underdække, tvende løbe, en spiald, en blå kjole, en par bukser med spænder, to uldne skjorter, en blågarns ditto, en blå vest, en vams, en blå trøje, „en ny fæl,“ en fil, en cirkel, en fritbor, en sort silkeklæde, en brun ditto, en par strømper, en par støvler, to undertrøjer, en par læderbukser, en rød lue, en hat, en roch, en slibesten.

Dette var det hele, som forefandtes ved Jens Sørensen i Spåbækhus den 2. april 1837.

Og videre til fattighuset:

En fyrrebord, en fjederstol, tre fyrrestole, en kurv, en kurv, en løb, en rok, en tavelet, to par får, en sold, en timse, en stige, en stueur, en trævægt, en økse, en hammer, en houtang, en ildklem, en trefod, en jerngryde til 6 potter, tre flasker, en glas, tvende ottepægl skåle, en messing lysestage, en spejl, en jernspand, tvende sangbøger, en sengeklæde, en sribet olmerdugsdyne med fyld, en kort pude med fyld, en hølsklæde, en underdække, tvende lærreds poser, en kåbe blå ulden, en sort trøje, en sribet trøje, en sortsribet, tre sribede do., tvende hørgarns serke, tre par hoser, en hætte, en hvid klæde, en halvsilket ditto, en ny bomulds klæde, 5 hvide louer, trende ditto, en sort lue, en pandstøk, en ølfjerding, en degnkord (degnekar), en løbselde, en sæt mangeltøj, tvende knive, en saks, tre røde trøjer, tvende sribede sjaler, en jerngreb, en spade, en skovl, tvende halmløbe.

Mere fandtes ikke ved Else Marie Sørensen datter i fattighuset den 2. april 1837.

Mads Toustrup, Niels Ollesen, Peder ReesDalh, Jens Christian Hvirgel.

Og mere nåede man ikke hin 2. april. Og delvis andre mænd registrerer, som følger. Mads er fremdeles pennfører. Han var sognefoged og en meget begavet fader til den senere sognekonge *Jens Toustrup* og dennes lærde

broder biskop *Peder Madsen*, om hvem der kan læses videre i „Vinding Sogn.“

Men her er det Mads, vi har med at gøre. Og stod da Mads en sommerdag på kirkestævnet og samdelte de sørgelige høstudsigter med sin nabo Anders Kjar. Det var da også en forfærdelig tørke. A avler et' 25 tønder korn, sagde Anders. 25 tønder, svarede Mads! Nej, a avler et' 20.

Ind under høsten blev det et forrygende stormvejr; og den følgende søndag lød replikkerne efter gudstjenesten således:

Anders: De ska nok hå slån 25 tønder å i æ Kjar.

Mads: 25 tønder! Nej, 35 tønder hå'e slån å i Toustrup.

Mere pålidelig tør vi antage han bogførte fattigvæsenets midler:

Vi undertegnede mødte i Junge hos Mette Poulsdatter og modtog hende i fattigforsørgelse og skrev hendes daværende bohøve den 18. okt. 1840.

En liden bord med skaf, en fyrrekiste med lås, en dragkiste med beslag og lås, fire røde og en blå klæde, tre hvide klæder, to bomulds forklæder, en blikdåse, en rød klæde, fire hvide luer, en hørgarns særk, tre flasker, en glas, tre trøjer, tre skørter, to „snerliver,“ to sribede skørter, en rød skørt, en par sko med spænder, to røde skåler, tre potter, en hvid do., en hvid tallerken og en rød dito, en par tekopper, en saks, „en seger?“, en blå kåbe med „rye dret,“ en lænestol, en skammel, en bænk, en rok, en par karter, to sribede skørter, to røde trøjer, en jern gryde og pande, en rivjern, en tavelet, en dragt, en hakkekniv, en balje og en kar og en bank (beng?), en stige, en ildklemme, en trefod, en bøtte, en fingerring, en par hospinde, en håndklæde, en overdyne med fyld, „en under vadmeldæg,“ to hølsklæder, tre korte puder og en lang pude, to særker, en ny salmebog og fire gamle bøger.

Mere fandtes ikke den dag tilstår:

Mads Toustrup, Christen Thyrgaard, J. Østergaard.

Mette var datter af gårdfæste Poul Bertelsen i Junge, men slægten var gået fra gården i rivende armod. Om farfaderen fortæller hr. Terkel, at han hensov i Herren 1750, noget han ellers ikke udtaler sig om. Bemærk, at Mette havde en salmebog og andre bøger. Fromheden kan vel være gået i arv tillige med et og andet af værdi fra den gode tid; hun var da ikke helt nøgen, havde sko med spænder og en fingerring.

Vi skal senere vende tilbage til Søren Lunds protokol, men må forinden give en oversigt over hele fattigplejens omfang i Vinding-Vind kommune, således som den omhyggeligt er protokolleret af pastor Buchhave i fattigkommissionens sidste leveår, før denne afløstes af sogneforstanderskabet. Vi finder der alle former for fattigforsørgelse. Der er oldinge, sindsyge, brystsvage, slegfredbørn, moderløse børn spredt for alle vinde, udliciteret til de lavestbydende, enker og faderløse, hele den menighed, Jesus indbyder til den store nadver. Man undgår ikke at fæste opmærksomheden ved en enkelt familie, *Ole Skarilds*, han selv tuberkuløs og vandrende rundt mellem gårdene fra seng til seng, og hvilken seng blev stillet til hans rådighed? Og de sølle børn, som jo kom til at arbejde for brødet i deres ansigts sved — ja, om denne liste kan der digtes langt og længe, men vi nøjes med at lade kilderne sige, hvad de kan. Og her er så:

De fattige, og hvad de skal have 1840.

1. Else Hansdatter i Vinding fattighus, en 60 årig enke, kan selv fortjene noget ved at spinde og binde, får $1\frac{6}{8}$ td. korn, 150 snese hedetørv og penge 1, 3, 10 (her og videre læses: dl, mk. sk.)
2. Mariane Tjellesen i Vinding degneenkesæde, en 73 årig enke, er tillagt en liden jordlod i steden for pension, svagelig, får $2\frac{4}{8}$ td. korn, 151 snese hedetørv og 4, 0, 0.

3. Inger Mikkelsdatter i Løgagerhus, 63 årig enke, har i Løgagerhus huslejlighed og ildebrændsel, 4 pd. smør, 4 pd. talg, en krøbling, der går ved krykker, får $3\frac{3}{8}$ td. korn og 4,4,13.
4. Else Marie Sørensdatte i Vinding fattighus, 75 årig enke, får $1\frac{1}{8}$ td. korn og 150 sneese hedetørv.
5. Mette Christensdatter i Blåbjerghus, blind 83 årig enke, får 3 tdr. korn og 3,1,3.
6. Hans Jensen i Tusholt, 38 år, ugift og sindssyg, får $6\frac{1}{8}$ td. korn og 0,5,5.
7. Joachim Frederik Justesen, 41 år, ugift og sindssyg, får $3\frac{1}{8}$ td. korn og 9,3,9.
8. Anne Margrethe Eriksdatter i Vind fattighus, 65 årig enke, får $\frac{6}{8}$ td. korn og 228 sneese tørv.
9. Maren Christensdatter i Vinding fattighus, ugift, 55 år og brystsvag, får 7 skpr. korn.
10. Jens Gregersen, 72 år, og hustru Ane Cathrine Christensdatter, 76 år, husfolk i Røjkjær, får $2\frac{3}{8}$ td. korn.
11. Niels Christensen, gift husfæster på Lund mark, 73 år, har et ukonfirmeret barn hjemme, får $1\frac{6}{8}$ td. korn.
12. Birgitte Nielsdatter, 11 år, slegfredbarn af afdøde Ane Kirstine Hansdatter, indtinget hos skolelærer Møller, får 1 td. korn og klæder.
13. Elisabeth Andersdatter, 9 år, søster til nr. 12, indtinget i Fuglagerhus, får $1\frac{5}{8}$ td. korn og klæder.
14. Laurits Jacob Johannes Jensen, 12 år, slegfredbarn af Maren Lauritsdatter, der selv forsørger et yngre uægte barn, indtinget i Kirkegård, får 2 tdr. korn og klæder.
15. Lauge Jensen, 16 år, søn af nr. 26, tjener i Vejvad, får klæder.
16. Jens Chr. Christensen, slegfredbarn, 12 år, Johanne Marie Jensdatters i Vindby, får $1\frac{2}{8}$ td. korn, 1,3,9 og klæder.
17. Anders Chr. Olesen, 14 år, søn af Ole Andersen, hos skolelærer Møller, $1\frac{4}{8}$ td. korn og klæder.

18. Ane Cecilie Olesdatter, 11 år, søster til nr. 17, i Gjor-demoderhuset, får $1\frac{1}{8}$ td. korn og klæder.
19. Jens Olesen, en yngre broder, indtinget i Gosmer, får penge 11,5,3.
20. Ane Kirstine Olesen, 6 år, en søster til ovennævnte, i Lægsgård, får 16 rdl.
21. Ole Andersen, 47 årig enkemand, brystsvag, forsør- ges ved omgang.
22. Jens Christensens hustru med tvende børn i Røj- kjærby, får $2\frac{1}{8}$ td. korn.
23. Thomas Jensen Grønbæk, gift husfæster på Vindby mark, til to børn $1\frac{1}{8}$ td. korn.
24. Christen Lauritsen, enkemand på Vindby mark, til to børn $1\frac{1}{8}$ td. korn.
25. Mikkel Jensen, gift husfæster, 59 år, i Tyrgårdhus, til to børn 1 td. korn. — Havde været selvejer af Østergård, som han kom fra i tyverne.
26. Jens Sørensen, 59 årig enkemand, indsidder i Spå- bækhus, til et barn $2\frac{7}{8}$ td. korn og penge 3,1,3.
27. Peder Jensen Solds, gift indsidder i Sighus, til 5 børn 2 tdr. korn.
28. Søren Nielsen, 35 år, ugift, svagelig, om vinteren i Vinding fattighus, får 6 skp. korn.
29. Niels Poulsen, 32 år, ugift, svagelig, hjemme i Røj- kjærby, får 6 skp. korn.
30. Isak Jensen Friis, gift husfæster i Klejnstruphus, af svageligt helbred, har 3 børn, hvoraf et har krampe- salg, får $1\frac{1}{8}$ td. korn.

Det skulle i alt til de 30 fattiglemmer blive $50\frac{1}{8}$ td. korn, 679 snese tørv, 56 rd. 4 mk. 7 sk. Men med de ek- straordinære udgifter bl. a. til klæder bliver pengebeløbet 182 rdl. 5 mk.

Og dermed slutter pastor Buchhaves protokol.

Men i Søren Lunds protokol aflægger *Chr. Tyrgaard* og *Henrik Pogager* regnskab over det i Vinding sogn ud-

leverede korn, som ganske nøje svarer til budgettet. En Vindbo må vel have ført regnskab for sit sogn. Og denne praksis med en regnskabsfører for hvert sogn er knæsat lige til vore dage.

Ejeren af Østergård i Vognstrup førte *pengeregnskabet* for samme år, 1840. Han var fra gården Tjagvad, men underskrev sig naturligvis Jens Østergård. I lige måde opererer han med navnet Skarrild, den brystsvage Ole Andersens kendingsnavn. (Nr. 21). For ikke at overlæsse afhandlingen med overflødige tal udelades nogle af disse, således priserne, og retskrivningen lempes uden dog at fornærme Jens Østergård alt for meget. De penge, ca. 75 rdl., han aflægger regnskab for, havde han brugt til følgende formål:

Poul Lægsgård for Ane Kirstin Skarrild, for en skip kalk til fattighuset, betalt til provsten, 5 al læret til Hans Tusholt, for at søy til ditto, til Birgit Nielsdatter 1 al 1 kurter stribet tøy til en forklæde, en par strømper til Birgite, en al gro tøy til Anders Skarrild til en under vest, en par strømper til Lise Andersdatter, en par træsko til Hans Tusholt, 25 hal søm til fattighuset, for Jens Sørensens tørv at hjemkøre, for en under vest at søy til Anders Skarrild, en par træsko til Elisabeth Andersdatter, krammer til ditto, søm til ditto, betalt for at slå en skip kalk til fattighuset, Anders Skarrild en par træsko, Ansesili Olesdatter en par træsko, Bærgite Nielsdatter en par ditto, Lise Andersdatter en par ditto, for at sye en skjorte, for at sye en serk 8 sk., for 2 al groe tøy til Jens Sørensens søn Peder, Poul Refning efter regning, en par ermer til Joakim, en par vanter til Birgite Nielsdatter, til Else Hansdatter 4 al læred til en serk, Ansesili Olesdatter læred til en serk og ermer, en groe lue til Joakim, for at sye en serk til Ansesili Olesdatter 4 sk., for træsko beslag til ditto, for møl kiørren til jul for de fattige, en par pranseller til Joakim, en par huser til Birgite Nielsdatter, ermer og vanter til Lauge Jensen, 4½ al læret til Lauge Jen-

sen, Elisabeth Andersdatter tre al sribet tøy til en kiøle, for skræder løn og kost og troe og dret, Ane Cicilie Olesdatter 3 al sribet tøy til en kiøle, for skræder løn og kost og troe og dret, Elesabeth Andersdatter en par strømper og føder i en par, til ditto en par ermer, til ditto ermer at farve 5 sk. Ane Sacilie Olesdatter en par strømper 1 mk. 12 sk., til ditto en par ermer, for ditto ermer at farve, en tørklede til ditto, til Joakim 5 al læret til en skjorte, for at sye den 6 sk., for at sye en under vest til ditto, en tørklede til ditto, for at sye en skjorte til Lauge Jensen, en apoteger for Isak Friis 1,2,3, Hans Tusholt 2 al 1 qworter groe tøy til en par buxser, for ditto at søy 10 sk., en par strømper til ditto, Christen Tusholts kirkeskat 2 mk. 8 sk., 2 al og 3 qworter groe tøy til Lauge Jensen, 2 qworter læret til dret til ditto, en dosin nye knapper til ditto, betalt til skreder løn til ditto, en par træsko til ditto, for troe til samme, Ansesili tøy til en forklede, for at søy samme til ditto, Anders Skarrild 4 allen hvid toseel, farveløn til samme ditto, 1 al læret til dræt til ditto, knapper trøye buxser og vest 3 dosin, skræder løn kost og tro til samme ditto, for Dægn ængkens giøde at kiøre ud, en plovbed for ditto, en harve beed for ditto, 2 plov beed ved ditto, 2 harve beed ved ditto, for Bulemari hindes vinter leie ved Jens Christian i Spobech huus, en par vanter til Anders Skarrild, betalt Jens Peder Poulsen for *et* fierding år, en par træsko til Hans Tusholt, anden qvartal for Jens Peder Poulsen, Anders Skarrilds læret til en skjorte, 3 al læret til Birgite, Elisabet læret til en særk, Ansasili læret til en serk, for at søy Anders Skarrilds skiorte, for at søye Birgites serk, for at søye Elisabeths serk, for at søye Anesasilie hendes serk, en ulden klede farvet Ansasili de halve, Elisabeth de halve, en par træsko til Ansasili, en par træsko til Anders Olesen Skarrild, til Ansasili soker og vanter, Lauge Jensen en par soker, Joakim soker og vanter, Hans Tusholt soker og vanter, Bergita soker og vanter, Elisabeth en par soker, Anders Skarrild en par

ermer og en par hoser, for at plove og harve en rugager for Degn Ænken, en plov beed ved ditto, Christen Tusholt kirkeskat 2 mk. 1 sk., til Bergita en kjole vendt, til ditto 2 al groe tøy til en trøye, sribet tøy til en skiørt, for at søy trøie og skiørt kost og troe, en par træsko til Joakim, Bergita 4 al sribeth tøy til en kiøle, for at søy ditto med dret troe og skræder løn, Lise Andersdatter 4 al sribeth tøy til en kiøle, for at søy med dret troe kost og skræder løn, 4 al sribet tøy til Anasili til en kiøle, for at søy ditto med dret og troe, en par træsko til Lauge Jensen, en par ditto til Anesasili, træsko beslag til Hans Tusholt, ditto til Birgita, ditto til Anders Olesen Skarrild, ditto til Lauge Jensen, ditto til Anders Olesen Skarrild, ditto til Anders Skarrild, ditto til Anesasili, ditto til Joakim, møllekørsel for Inger Mikkelsdatter, 2 pund smør til Metter Junge, en kvart pd. sukke til ditto, $\frac{3}{4}$ pd. sirup til ditto, en pd. lys til ditto, en lod te til ditto, Lars Junge for at opvarte hende, da hun var syg, 1 mk., Else Hansdatter 1 dl., Mariane Tjellesen 2 dl. 3 mk., Inger Mikkelsdatter 3 dl., Hans Tusholt 3 mk. 5 sk., Joakim 6 rdl., Jens Sørensen 2 rdl., for Ane Kirstine Skarrild betalt Poul Lægsgård 5 rdl., brandpenge af fattighuset 8 sk., betalt provsten 3 mk. 12 sk.

Ole Skarrild påførte fattigvæsenet det følgende år udgifter til ligkiste, liglærred, brød og brændevin samt budløn til Ringkøbing efter en muldseddel. Hans efterladenskaber indbragte ca. 4 rdl. Det kunne noget nær gå lige op med udgifterne. Han udåndede den 16. maj, 48 år gl., i *Ramskov*. — For 1839 findes der følgende indtægt: Ole Skarrilds efterladenskab 34 rdl. Således betegner man indtægter efter afdøde fattiglemmer. Men her må det betyde, at han efter hustruens død har overladt fattigkommissionen, hvad han ejede mod at blive forsørget, tuberkuløs, som han var, tillige med sine børn. Blandt indtægterne findes en post som denne: Anders Skarrilds løn for 1841 een rdl. Han var 14 år og indtinget hos lærer Møller.

Blandt udgifterne 1850 en ligkiste til Ole Skarrilds datter, hvortil hørte sort papir til 2 sk., sorgen vurderet.

Og så tager vi atter med fattigforstanderne ud i sognet for at skrive almisselemmernes ringe ejendele, så intet skulle med urette bortkomme. Af deres „ringe efterladenskaber“ skulle jo den kommende jordefærd bekostes:

„Det helle som fandtes hos Frederikke Hansdatter den 14. september 1841 er efterfølgende ting: en fyrd skrin, en blaa tvestes kiole, en sort tvils ditto, en stribet skiørt, 2 blaae forklæder, 2 serke, en borste, en lomme, en kasse med ragelse, en ditto med ragelse, 2 røde klæder og en serses klede.

Jens Østergaard, Christen Thyrgaard, Henrik Pogager.“

Det ser ikke ud af ret meget, og vi springer en halv snes år frem i tiden.

År 1850 den 15. december indfandt vi undertegnede os hos Niels Lauritsen, Løgager, og da befandt hans besætning af disse dele som følger: En beslagen vogn, 2 stude, 2 køer, 9 får, en svin, en jernkakkellovn, 2 senge med klæder, en viiser klokke, en klædeskiste, en plov, en harve, en sæt hakkelstøj, en høle, 2 grebe, 2 skovle, en rok, 2 par kårer, en bord, en bord, en stol, 2 kar og en balje, 3 spande, 2 kornsække, en selde, en degnkar, og flere løbe.

Tilstås af Jens Fonager, A. Jensen Kjær, Jens Christian Hvirgel.

Her kan man se, at ikke alt er medtaget, da intet nævnes om klæder m. m. Den 5. februar går turen til Niels Christensen i Vognstruphus, hvor Jens Fonager i selskab med Svens Pedersen Klejnstrup og Anders Kjær skrev følgende effekter: En blåstribet dyne, 2 blåstribede puder, en *under brædsel*, 2 sakser, en spejl, en liden dragkiste, 2 høns, en liden skab, en messing lysestage, 2 rokke, 2 stole, en viser klokke, en tavelet, 4 stole, 2 flasker, en *kaffekande* (hurra), en bord og skammel, en jerngryde, en ildklemme, 2 spande, en høle med skaft, en øltønde, en bord, fire fag hus.

Jens Fonager var en begavet mand, der førte et fint regnskab. Her er det:

Fattigregnskab for Vinding sogn 1852.

Indtægter i daler, mark og skilling.

Skøde på Spåbæk	0	0	10
Indkommet gammel gæld	3	5	5
Skøde for Mikkel Frandsen			5
Skøde for Mads Tjagvad			10
Indkommet af sognet efter lign.	37	4	12
Tavlepenge	5	0	10
Folkepenge	3	4	14
Asken ved fattighuset	0	2	0
Overskud fra forrige år	47	1	12½
	<hr/>		
Summa indtægt	98	3	14½
Udgift	83	1	10
	<hr/>		
Udgift til 1853	15	2	4½

Protokollen sluttet for dette år.

Jens Pedersen Fonager.

Og endelig skal meddeles nogle spredte udgifter med ledsagende tal, som læses daler, mark, skilling:

En ligkiste til Jens Tærskers søn	0,5,8
Liglærred til ditto	0,2,3
Knappenåle og troe og at klæde ditto	0,0,8
Brød og brændevin til ditto	0,2,4
For at kaste graven til ditto	0,0,8
Bud til Ringkøbing for ditto	0,1,0

Den sidste hjælp var kisten. Priserne fra 1836.

I betragtning af vor børnelærdom angående gammel-dags hjælpsomhed bliver man vedvarende forbavset over, at alle disse småting skulle betales med klingende mønt.

Et halvt århundredes regnskaber bringer vedholdende udgifter for bed, udført hos fattiglemmerne. Pastor Sø-

rensen havde jo foreslået, at man efter rigtig omgang gjorde gratis hestearbejde for husmændene, men det ville gårdmændene ikke. Absolut og bestemt nej, så intet var til at misforstå. Lars Junge indkasserede en mark for at opvarte et fattiglem i hans gård. Man førte nøje regnskab med hver pot mælk, de fattige efter aftale måtte hente i gårdene, og for hver knippe halm man leverede degneenken. De fattige fik også vederlag for de ydelser, de bragte hverandre, således fik den 83 årige degneenke en mark for at vaske om Søren Gildbjerg et år.

Man lader pengene blive hjemme i sognet, og man ser naturalhusholdningens stabilitet endnu adskillige år fremover.

Spredte udgifter i året 1852.

For et par bukser at sy til Hans Tusholt 1 mk.

For et par bukser at sy til Søren Gildbjerg.

Christiane Tingsagerhus for en vest at sy til Søren Gildbjerg 8 sk.

Karen Tusholt for et par sokker til Hans Tusholt 1 mk. Kunne hun ikke have givet den sindssyge Hans, som dog var fra gården, et par gratis sokker? Selv blev hun moder til en sindssyg søn, Niels Tusholt, som førte en sær forhutlet tilværelse. — A haar mi baas i Tusholt, sagde han, og knækkede sine lus mellem tænderne.

Videre fra 1852:

Mads Tingsagerhus for en hølsklæde til Hans Tusholt. Farveløn for samme.

Niels Tyrgaard for møllekørsel.

Niels Løgager for 3 tdr. korn at lade male for Peder Simonsen.

Mette Østergaard for mælk til Peder Simonsen i 8 uger, ialt 32 potter, 1½ sk. Ialt 3 mark.

Enken i Løgager for en læs tørv til Peder Simonsen.

Niels Løgager for 24 potter mælk til Peder Simonsen.

Jens Vestergaard for 8 potter mælk til Peder Simonsen.

Niels Refning for at grave 24 læs tørv til Peder Simonsen i Løgager.

Svend Klejnstrup for 18 travet lyng til de fattige a 3 sk.

Frederik Ramskov for et par træsko til Hans Tusholt.

Bædt Marie i fattighuset for at vaske for Søren Gildbjerg i 2 år, 3 mk.

4 alen lærred til Inger Løgager.

Bædt Marie for at opvarte de syge i fattighuset 2 mk.

Peder Sørvad for møllekørsel før jul 0,1,14.

Samme for at reparere en jerngryde til fattighuset.

Christiane Tingsagerhus for en skjorte at sy til Peder Simonsen 0,0,8.

Mariane Blindkildehus for hjælp til hendes mindste barn 3,0,0.

De fattige i penge: Inger Mikkelsdatter 3 rdl.

Søren Gildbjerg 3 rdl.

Peder Simonsen 3 rdl. Else Hansdatter 2 rdl.

Hans Tusholt 2 rdl.

3½ alen gro tøj til Søren Gildbjerg til en par bukser 1,1,7.

Frederik Ramskov for en par træsko til Søren Gildbjerg, ligeså for en par træsko til Peder Simonsen.

Christiane Tingsagerhus for en par bukser at sy til Peder Simonsen.

Gennem hele den periode, jeg har kunnet undersøge, finder bortlicitering af børn sted. Og protokollen melder, at „Christen Lasen Bacchus skal have 4 rdl. 4 mk. fra 25. september 1853 til hovedligningen 1854 for en pigebarn efter licitation at føde og holde ved lige med træsko og sy ved sine gamle klæder.“ Næste år skal han have 4 rdl. rigsmønt. Om sådan en lille pige fik det godt eller dårligt, får man vanskeligt noget at vide om.

Hvorledes licitationen fandt sted, har jeg intet noteret mig om for Vinding sogns vedkommende. Men N. Madsen-Vorgod har i sin artikel (Årbogen 1922 s. 108) så-

danne bekendtgørelser: „De fattige børn stilles til licitation på næste søndag.“ — „De fattige børn bortlejes til næste år søndagen den 15. ds., og ligeledes bliver det prøvet på søndag den 22. efter gudstjenesten, og vil liebhavere inden 1. novbr. blive underrettet, dersom deres bud antages.“ (1865).

— — —

Vi er nu fremme ved en periode, hvor man rejste fattiggårde, et langt kapitel for sig. Læs Pontoppidans „Naadensbrød.“ Mine medredaktører har bedt mig om at fortsætte emnet frem til fattigloven af 1891 og videre til socialloven af 1933, men hertil behøves andet materiale end arkivalier. Den folkolristiske vej er nok den givtigste, og mere plads behøves, end årbog 1954 kan afgive.

Jens Toustrup benyttede protokollen som regnskabsbog helt til 1878, men jeg forstår ikke at revidere det. Et fuldendt regnskab for hele kommunen 1868 viser dog uomtvisteligt en udgift på 1195 rdl. og en indtægt på 859 rdl., hvorved fremkommer et underskud på 335 rdl., som udlægges af Jens Toustrup. 1878 er skatteudskrivningen for Vinding sogn alene 3122 kr., hvoraf 7 kr. er uerholdelig. Samme år har han udlagt 1774 kr. for kommunen og med amtets bevilling lånt den 1000 kr. Det var jo en dejlig sognerådsformand — og dejlige tider for skatteyderne.

Men hvor ondt de fattige havde det endnu et halvt århundrede fremover, derom vidner mundtlige traditioner bedre end mit referat af gulnede blade. Humor og jævnt humør gød varme i sindet, og vidnesbyrd om godhjertede menneskers omsorg for de elendige savnes heller ikke. Da Sølle Madsen, som var indtinget i Moesgård, tog sit sidste sengeleje, ymtede de om at hente ham doktor; men han sagde, de skulle lade være og føjede til: A plejer jo da't å dø!

Madam Tjellesen blev en meget gammel kone og døde først 1851. Vi ser, at hun, lige til hun gik i graven, har tjent lidt ved at vaske for andre fattigforsørgede. Efter

hendes død blev enkesædet nedlagt og huset solgt til nedbrydning. Pengene indsattes i Lemvig sparekasse, så renten deraf altid kunne komme degneenken i kaldet til gode.

Det bemærkede jeg mig, da jeg skrev min degnehistorie, men regnede dog aldrig med at mindes mere om denne sag. Og jeg længes på ingen måde efter, at der skal blive en enke på kaldet.

Imidlertid skete det, mens jeg sad i sognerådet o. 1940, at Lemvig sparekasse efterlyste ejermanden til sparekassesebog nr. 5771. Den lød på Vinding skolevæsen og ville indgå blandt sparekassens reserver, hvis ikke ejermanden meldte sig inden 12 uger. Sognerådsformand Anders Fonager reklamerede på behørig måde. Sidst var der hævet på bogen af provst Pedersen i Ringkøbing 4. februar 1916. Til hvad, må man spørge? Der var ingen enke på kaldet. Den lød o. 1940 på 502 kr. Og hvad der blev af pengene, om de indgik i sparekassens reserve eller ikke, det ved jeg ikke. Men når direktionen, som understøtter denne årbogs udgivelse med årlige gaver, ser, hvor godt jeg har redegjort for pengenes oprindelse, sætter den sig nok i forbindelse med mig, for at vi i fællesskab kan finde en passende anbringelse.

NØRRE HORNE HERREDS KIRKER OG DERES GODS

Af H. K. Kristensen

I pastor P. Severinsens bekendte afhandling om „Hardsyssels kirker“ og dens fortsættelse „Nørre Horne herreds kirker“ her i årbogen ¹⁾ er kirkernes formueforhold bl. a. taget op til behandling. Det er navnlig sket på grundlag af gamle regnskaber, blandt hvilke Hardsyssels provstis jordebog eller kirkestol fra 1655 er den vigtigste kilde.

En tilsvarende jordebog for Nørre Horne herred var det ikke lykkedes Severinsen at få i hænde. Man må nemlig huske, at dette herred ikke hører til Hardsyssel, men til Vardesyssel. Imidlertid har jeg fundet en kirkestol over Vardesyssel, d.v.s. en jordebog, eller som den selv betegner sig: *„Register og Extract paa forscrefne Vard Sysel prouisties brefue, som ere paa Kierchens gaarde, preste-gaarde, boier, Jorde, Agger oc eng, Tofter, Stug oc anden retighed samme prouistie anngieldendis.....“*

Håndskriftet findes i hovedgården Nørholms arkiv ²⁾. I „Fra Ribe Amt“ 1940 har jeg fremdraget grunde for en datering til ca. 1608.

Selv om kirkestolen er skrevet dette år, er det langt overvejende flertal af dens poster af ældre oprindelse. Det er jo almindelig skik, når der opstilles regnskaber, at man helt eller delvis opfører posterne efter et ældre regnskab. Det er også tilfældet her. Som vi senere skal se, støder

¹⁾ Hardsyssels Aarbog 1909, 1–70 og 1910, 229–235.

²⁾ Nørholms stamhus XIII 11; gl. nr. 61,2.

Nørherred Vinduer borch sogn.

Kirkefund Roms — ff. 10

Kirkefund Roms om Aarsen den 11. Mars 1648
af Jyske Roms saa deri udfaldet sig 10 Roms
af sig og sig

Roms i Aarsen om Aarsen den 11. Mars
af sig Roms af sig og sig

Lad sig Roms af Jyske Roms om Aarsen
den 11. Mars af sig og sig

Disse Roms Aarsen den 11. Mars den 11. Mars
den 11. Mars den 11. Mars den 11. Mars

Kirkefund Roms om Aarsen den 11. Mars
af sig Roms af sig og sig

Kirkefund Roms om Aarsen den 11. Mars
af sig Roms af sig og sig

Kirkefund Roms om Aarsen den 11. Mars
af sig Roms af sig og sig

Kirkefund Roms om Aarsen den 11. Mars
af sig Roms af sig og sig

Kirkefund Roms om Aarsen den 11. Mars
af sig Roms af sig og sig

Vardesyssels kirkeistol,
1. side af afsnittet om Nørre Horne Herred.

man således på navne på en del kendte personer, som har levet på reformationstiden. Det er sandsynligt, at der er blevet udfærdiget en ny kirkestol ved reformationens indførelse, og at det er denne, der har dannet grundlaget for håndskriftet af 1608.

I virkeligheden er posterne endnu ældre. De går næsten alle tilbage til middelalderen. Selvfølgelig kan oplysninger om brugere af kirkens ejendomme være yngre, ligeledes jordskyld og afgifter. Men langt de fleste poster angår middelalderlige gaver eller gods, kirkerne har købt dengang. Forøvrigt nævner regnskabet undertiden, hvem der har skænket sådanne ejendomme. Men godsets vækst gennem middelalderen har vi ikke midler til at kontrollere, siger Severinsen, og det er desværre rigtigt. Ikke mindst lokalhistorikeren ved, at det kun er lidt, han kan vente at finde fra den periode. Desmere skønner man på de smuler, der viser sig.

Nogle af ejendommene må dog have hørt kirkerne til helt fra den første kristne tid, da man måtte skaffe midler til at fundere kirkerne på. Andet er kommet til efterhånden, navnlig i tiden mellem Valdemarerne og Oldenborgernes tiltræden. Da var selve sliddet med byggearbejdet ved stenkirken afsluttet, og trods onde tider levedes der et trosliv, der var rede til ofre for en nådehungrig sjæl eller for at udtrykke dyb taknemlighed. Da skænkedes til andre, sjælemesser, belysning m. m. Så fortrøstede giverne sig til, at de til gengæld fik del i nåden og kirkens forbøn ved sjælemesser.

Kirkestolen er skrevet til brug for sysselprovsten (dekanen), der havde overbestyrelsen af godset. Han skulle bortfæste det, ialtfald gårde, bol og større jordstykker, og som derfor nød visse indtægter af det som indfæstning og herlighed. Tillige skulle han revidere kirkernes regnskaber og i det hele taget påse, at „de skete skel og fyldest.“ Herfor skulle kirkerne svare ham „gæsteri og regnskabspenning med skriverpenge og vognsvendspenge.“

For at læserne kan blive klar over opstillingen, gengives her først et afsnit om et par enkelte sogne og dernæst stoffet om herredet i sammentrængt tabellarisk form, og derefter omtales mere udførligt en del af posterne. Endelig nævnes de kongebreve, som kirkestolen slutter med.

Synderborch sogn.

Kirkens korn — 20 ørte ³⁾). Kirken haver en gård, som Banned Andersson påboer, skylder 4 ørte korn og 4 skæpper. Bertell i Offuergård af kirkens gård 4 ørte og 4 skæpper. Las Christensson og Chresten Claussøn af kirkens gård 4 ørte og 4 skpr. Disse tre gårde fæster provsten, så vidt som kirken anrørendes er, og gør en vognægt, når provstens folk kommer. Simonn Bennedsøn af kirkens bol — 1 mark, degnen (dekanen) 1 mark forbedelse og anden herlighed. Kirken haver 12 skar eng i Å-enge, som Michell Ibsøn giver årlig 1 ørte korn (af). Kirken haver 8 læs eng i Å-enge til Vor Frue alter. Kirken haver 4 skar eng på Grob eng. Kirken haver 6 skar eng på G[r]ob eng. Kirken haver 7 skar eng i Årnn ager imellem bæk og 5 skar norden under Hygumbierg. Kirken haver 1 eng, som Nis Trogellsøn gav til kirken. Kirken haver 7 skar eng på Grob eng til Vor Frue alter. Las Michellsøn haver eng på Grob eng. Las Michellsøn haver eng på Foells Enge Kær. Las Michellsøn haver 5 skar eng på Øgind, som Jesper Olluffsøn oplod hannem Søffren Laugsøn haver eng på Grob eng..... skar (tallet ikke opgivet). Item 6 skar eng på Grob eng. Chlaus Christensen haver 8 skar eng i Aa enge. Item eng for Vor Frue lys — 4 skilling. Jenns Villandssøn — 3 skilling. Las Michellsøn — 6 skilling.

Oddum sogn.

Kirkens korn — 24 ørte. Kirken har agerjord på Bindesbøll mark, skylder 8 skæpper rug, som Peder Jenn-
³⁾ 1 ørte rug = 10 skpr. 1 ørte byg = 12 skpr. 1 ørte havre = 20 skpr.

senn og Annders Degnn har. 5 læs eng i Synnder Aae. 2 læs eng i Asholm. 2 skar eng i Medellshar Wedell og halvdelen til kirken. Item kirken har 5 læs eng, kaldes Flødgårdt, halvpart til Eegwad kirke. 1 eng kaldes Østerkier. 1 læs eng i Tarmm Haffue. 1 eng kaldes Krid 3 læs. 1 eng østen kirken, kaldes Dreffuelltofft, 3 læs. Ved kirken 2 læs. 4 læs eng under Gundersbølae [— aa], og sognepræsten bruger halvparten. Kirken har 9 læs eng, som kaldes Hebelsuig, halvparten til Bores kirke. 12 skar eng vesten i Stoestrup holm. 2 læs eng kaldes Smøringg. 8 læs eng mellem Jep Pedersenns eng, som boede i Synnderschow. 2 læs eng i Stoestrupholm mellem Jep Pedersenns eng og Byuell. 2 læs eng på Jep Pedersenns Hynne. 2 læs eng mellem Las Rød i Sønnderschow. 4 læs eng i Liung. 2 læs eng østen Linuig mellem Jes Jull og Terkel, 8 læs eng vesten i Lunderup. 1 eng i L: Wig, afstenet, 5 læs, norden Niels Ibsenns Kallgårdt dige. 6 læs eng i Lunerup mellem Pier Ibsenn og Jes Juell. 2 læs eng østen på den Hølpøt. 2 læs eng sønden østen Hørre i Bouig. 2 læs eng i Grønholm. 2 læs eng i den anden holm på denne side. 10 læs eng på det vad på Øster Kier. 2 læs eng østen ved Jes Juell. Kirken har endnu 3 læs eng ibidem. 2 enge, kirken den ene og Jep den anden, i Østerkier. 1 eng ved Eegwad kirke østen ved kirkegårdt. 4 læs eng i Roe i Stoestrup mark. Oddum kirkes lavhævd under dato 1517 torsdagen før midtsommer.“ [18. juni].

Den første post er tiendekornet, der var bortforpagtet for en årlig afgift. Og det er denne afgift, der anføres. Derefter følger de gårde og bol, kirken ejer, og deres skyld eller landgilde til kirken. I almindelighed svarer de tillige en herlighedsafgift til dekanen, ofte 1 mark og et skovsvin; i Sønder Bork dog kun ægtkørsel, bolet svarer derimod den sædvanlige mark. Dernæst følger ager- og engstykker. Der opgives, hvor engstykkerne ligger, ofte hvem naboerne er ved de to langsider, rens mændene, som de kaldtes, eller hvem man lå „i eg“ med. Det almin-

delige i fællesskabets tid var jo, at både agre og engstykker var lange, smalle strimler. Bredden opgives gerne i skår (skar) à 5 alen. Størrelsen kan også være angivet i læs hø, vel det antal, der avledes i et normalt år. Det senere så almindelige mål for eng — dags slet — bruges derimod ikke. Enkelte stykker er „indstenet,“ afmærket med sten. Undertiden kender man hverken beliggenhed eller størrelse. Det er glemt. Jorden drives under en eller anden gård, og denne svarer da en fast afgift til kirken. Det ser således ud til at være tilfældet med de tre sidste poster i Sønder Bork og 6 i Nørre Bork. Af bevarede gavebreve andetsteds fra ved vi, at der undertiden skænkedes jordstykker til kirken på den måde, at de vedblivende skulle dyrkes under giverens gård, men denne skulle årlig svare et bestemt beløb derfor til kirken. En sådan ordning var jo en fordel for gården. Agrenes størrelse opgives også i ørte eller skæpper land. I Nørre Bork angives 3 agre som „varp“ (eks. „Item 1 varp ved østre vej, ½ ørte land“). En varp er en agerstrimmel så bred, at den kan nås i eet såkast fra sædekurven. I Egvad nævnes to blerer blandt kirkens enge; det er kiler.

Ofte oplyses det, hvem der har fæstet jorderne, undertiden også afgiften. I Nørre Bork er der af engene i flere tilfælde svaret 1 skilling for hvert skår engbredde. Men kirkernes samlede indtægt kan ikke ses, dog giver ejendommenes størrelse og mængde sammen med tienden en forestilling om kirkernes formueforhold og viser stor forskel på de enkelte kirkers velstand.

De gårde eller bol, kirkerne ejede, kaldes gerne kirkegårde og kirkebol. *Sønder Viums* kirkegård lå i Esbøl, landgilden var 2 ørte. Dekanen fik „1 mark forbedelse, skovsvin med anden herlighed.“ Desuden må kirken oprindelig have haft endnu en gårdspart eller et bol, idet en af posterne nævner, at „Niels Pedersønn i Esbell har kirkens ejendom, giver 1 ørte korn, dekanen 1 mark forbedelse med anden herlighed, som ganger af samme 1 ørte

Oversigt over kirkernes ejendomme 1608

	Tiende-korn	Gårde	Bol	Agerjord	Engstykker	Andet
Sdr. Bork	Ørte 20	3. Landg. hver 4 ørte 4 skp.	1. Landg. 1 mark		15. De 9 ialt 56 skår, 1 på 8 læs.	Penge. Jens Vil- landssøn 3sk. Las Michellsøn 6 sk.
Nr. Bork	16			9 agre og 3 varp + 3 agersam- linger på ialt 9 ørte 7 skp. ld.	27. De 7 ialt 57 læs, 10 ialt 47 ¹ / ₂ skår.	
Hemmet	17			12 agre + sjælgårdjord + agre til ¹ / ₂ ørte skyld.	16. Heraf 1 på 8 læs, 13 på ialt 8 ¹ / ₂ skår + enge for 2 køer og andre for 3 mk. 10 sk. 1 alb. skyld.	
Sdr. Vium	16	1. Landg. 2 ørte		2 agre + ejendom, der skyl- der 1 ørte.	9. De 6 på ialt 59 skår.	
Lønborg	32			Agerjord, ager og ejendom til ialt 1 ørte 2 ¹ / ₂ skp. og 3 mark.	Enge til 2 mark skyld + 1 eng (3 læs) til 6 sk. + 1 eng til 18 sk. skyld	
Egvad	22			27 agre og 1 toft.	40. Heraf 1 på 18 skår, 22 på 64 ¹ / ₂ læs hø ialt.	
Oddum	24			Agerjord, skylder 8 skp. rug.	33. Heraf 28 på 103 læs ialt, 2 på ialt 14 skår.	
Hoven	14	1. Landg. 2 ørte	1. Landg. ikke opført		12. Heraf 10 på ialt 21 læs.	1 forgyldt spænde
Strellev	11	1. Landg. 2 ørte		1 stk. + 4 agre + 8 ørte 4 skp. land + 1 toft.	2 på ialt 5 læs.	
Lyne	16	1. Landg. 2 ørte		9 agre, hvoraf 2 skylder 1 ¹ / ₂ skp. korn.	7. Heraf 5 på ialt 30 læs, 1 på 6 skår, 1 på 3 skår giver 9 læs hø, skylder ¹ / ₂ ørte.	

korn.“ Bolet har antagelig en tid stået ubeboet, og jorden er da blevet lagt sammen med den gård, Niels Pedersen senere beboede.

Lønborg kirke er måske bygget af kongen; ialtfald er den indviet til St. Knud, vel Danmarks kongehelgen, og den var i middelalderen i kongens eje. 1458 skænkede Kristian I patronatsretten til Mariager kloster, der kort efter mageskiftede den for Staby kirke til biskoppen i Ribe, der i forvejen ejede Lønborg bispegård. 1673 blev Lønborg, Egvad, Hemmet og Sønder Viums kirkers patronatsret skødet til rentemester Henrik Müller, der havde penge tilgode hos kronen. Herved kom disse kirker under Lønborggård.

Oprindelig havde Lønborg kirke vist en kirkegård i Kyvling; om dens agerjord står der nemlig: „Kirken har agerjord i Kiffling mark, giver til kirken $\frac{1}{2}$ ørte korn, dekanen herlighed. Christen Nielsen i Warde har jord i Kiffling mark for $\frac{1}{2}$ ørte korn til kirken og dekanen herlighed. Ager og eng i Kiffling mark for $\frac{1}{2}$ ørte korn, som Clemand har, giver årlig 3 mark til kirken og dekanen herlighed.“ Det er påfaldende, at landgilden af alle tre ejendomme er den samme, nemlig $\frac{1}{2}$ ørte, og at de alle svarer herlighedsafgift. Det finder bedst sin forklaring deri, at godset oprindelig har udgjort en gård, der engang ved fæsteledighed er blevet delt i 3 lige store dele, og mens bygningen er gået til grunde, er jorderne fæstet bort til andre gårdmænd. En fæster har da tinget med kirkeværgen og fået dekanens minde til at svare 3 mark i stedet for den halve ørte. $1\frac{1}{2}$ ørte er da også en passende landgilde for en mindre gård. Når landgilden og englejen opgives, må det være den, der var gældende 1608. Blandt kirkens enge vil vi nævne en så fjerntliggende som i Ho marsk, ned mod Hjerting bugt; den matrikuleres senere til 1 skp. 2 fk. hartkorn, og da den 1806 bortfæstedes ved offentlig auktion, betaltes der 191 rdl. i indfæstning^{*)}).

*) Lønborggaards godsarkiv. Diverse 1762–1872.

De mange agre sammen med den ene toft, *Egvad* kirke ejer, kunne godt tyde på, at de oprindeligt har udgjort en gård. Forøvrigt sluttet der med at meddele, at 3 gårde i *Tarm* har kirkens agre og enge. I katolsk tid har der vist stået et krucifiks i sognet, da en post nævner „1 ager for kårs.“

Om *Oddum* hedder det, at kirken har agerjord på *Bindesbøl* mark, som skylder 8 skp. rug, og som *Peder Jensen* og *Anders Degn* har. I kirkens lavhævd fra 1557 er agrene specificerede ⁵⁾. Jeg har valgt at gengive alle oplysningerne fra kirkestolen om *Oddum* (se foran), for at interesserede kan sammenligne dem med den i årbog 1910 gengivne lavhævd. Det kan give et indtryk af, hvor vanskeligt det kan være at genkende de samme jorder i forskellige fortegnelser. Med lidt tålmodighed kan man dog få de to lister til at stemme så nogenlunde overens, men også kun så nogenlunde. Adskilligt bliver usikkert, og kirkestolen har to poster mere. *Sjuskefejl*, der vel skyldes skriverne, forekommer også, f. eks. har lavhævden en eng i sydøstre hjørne i *Browig*; men stolen kalder den samme „2 læs eng sønden østen *Bouwig*.“ (Husk u og v bruges i flæng!). Værst er det dog med selve årstallet for lavhævden. Stolen har tydeligt nok 1517, men lavhævden 1557. Naturligvis kan der være taget et nyt lavhævd efter de 40 års forløb. Rimeligvis er det dog kirkestolens skriver, der har skrevet forkert. Han har sjusket flere steder. Under *Nørre Bork* skriver han, at kirken har 2 skp. land på *Mulsmedt*, der skylder 3 ørte korn. En så stor afgift kan umuligt være svaret af 2 skp. land. Ørte og skpr. må være blevet forvekslet.

To steder, i *Flødgård* eller *Flodgård* og i *Tornhave*, har *Oddum* kirke eng, der går til græsskifte med *Egvad* kirke. Den har også eng fælles med *Borris* kirke. Også andetsteds har stolen eksempler på, at man har enge udensogns, ligesom udensogns givere forekommer.

⁵⁾ Hardsyssels Aarbog 1910, 233.

For *Nørre Bork* er det opgjort, hvor meget indtægten af jorden beløber sig til. Omtrent midt i stykket står der, at der af de fornævnte enge gives 15 skp. korn til kirken. Men det viser sig, at 5 af disse enge svarer afgift i penge, ialt 26 sk., og bag efter opgørelsen nævnes endnu flere enge. Som foran nævnt synes man at være uvidende om, hvor de sidste 6 lå, idet de er opført således: „Item Mae Christens engleje 6 sk., Nis Christensenn i Nebell har enge 3 sk., Nis Pedersenn i Lyddom engleje 2 sk., Iffuer Smed i Lyddom engleje 5 sk.“. Efter opremsningen af agrene står der: „Nørbork kirkejord 4 ørte korn og 3 skp.“ Ialt bliver jordskylden af ager og eng efter dette 5 ørte 8 skp. og 53 sk. Men den har muligvis udgjort mere. Der nævnes 1 ager i Bullshifft, 11 skp. land, måske har denne tægt da været bolskiftet.

Hovens kirkegård ligger i Grenne (Gren), „skylder årlig 2 ørte korn til kirken og dekanen 1 mark forbedelse med skovsvin og anden herlighed.“ Kirkebolet kaldes Pillegårds Husted; „der ligger 2 læs eng norden hans [fæsterens] dør, foruden anden rettighed omkring samme bol og i marken efter jordebogens lydelse, og dekanen forbedelse med anden herlighed.“

Strellev kirkes gård lå i Strelluff. Landgilden var 2 ørte korn „med anden herlighed, som forne gård har i og uden byen udi ager og eng, dekanen 1 mark forbedelse, 1 skovsvin med anden herlighed.“

Lyne kirkes gård lå ved Lyne kirke, og der ligger den endnu og kaldes stadig kirkegård. Landgilden var 2 ørte samt 1 mark forbedelse med skovsvin og herlighed til dekanen, „og haver en fuld gårds eje i al ager og eng.“ Blandt de andre poster må nævnes: „Item kirken haver 7 agre, ligger til kirkegården ved Siebbyløenn, og skyder nordenden af forne agre på Lønborregårds toft [en fæstegård i byen] og løber ret ud til heden vedtager.“ „1 eng, 8 læs, vesten Nerild under Nerild ege.“ Endnu findes der egekrat ved Nerilddal i Østergård.

1493 fik St. Laurentius' alter i domkirken i Ribe en gård i *Sønder Bork* i mageskifte af biskoppen, og da den ingen eng havde, bestemte biskoppen med dekanus' og hele kapitlets samtykke, at noget ager og eng, som tilhørte *Sønder Bork kirke*, til evig tid skulle ligge til den nævnte gård mod en landgilde af 4 ørte 4 skp. byg^o). Denne gård er da muligvis en af de tre, stolen opfører som kirkegårde. Man forstår da, hvorfor der tilføjes, at provsten fæster gårdene bort, „så vidt som kirken anrørendes er.“

I *Hemmet* har præsten „Siellgårdtz jord“ (vist oprindeligt sjælegave jord) på Norden Aae mark for vin og brød og til samme brug endnu nogle enge. I *Nørre Bork* har præsten en ager sammen med kirken, og præsten i *Vium* har to enge i *Skuldbøl*, som han dog svarer skyld af.

Blandt de *kendte mænd*, der nævnes som fæstere eller rensmand, støder vi først på Las Michelsen i *Sønder Bork*, der bruger 4 af *Sønder Bork kirkes* enge og 4 af *Nørre Borks*. Første gang, jeg har fundet ham nævnt, er 1522, da han var herredsdommer og tingholder (foged) på *Nør herreds ting*. 1528 fik han kongeligt brev på en gård i *Sønder Bork sogn*, kaldet *Slot*, mod at give sædvanlig tyngde deraf; samtidig fik han brev på „til evig tid“ at nyde den bondegård i samme sogn, som han købte af *Bonde Persens* arvinger. Imidlertid havde *Klementsfejdens* efterspil nær gjort herredsfogden „evigheden“ temmelig kort, idet *Kristian III* inddrog selvejergårdene i de oprørske nord- og vestjyske herreder. Dog lykkedes det *Las Michelsen* at bevise, at han ikke deltog i oprøret; for 1542 fik han atter sin bondegård af kongen, „fordi han ikke var skipper *Clement* hans parti følgagtige.“ 100 år efter er der atter en *Las Michelsen*, der spiller en stor rolle. Men det er sikkert den første, der nævnes her i

^o) *Kinch*: Ribe I 571. *W. Christensen*: Danmarks Breve fra Middelalderen IV, 7795.

stolen.¹⁾ Ved Egvad kirkes gods nævnes ejerne oftere end fæsterne som rensmænd, f. eks. „1 toft mellem bispens jord og fru Kristines jord.“ Ribe bisp havde en del gods i sognet. Endvidere nævnes Iuer Schram, antagelig Iver Skram til Voldbjerg (1548—80), Brochenhuusis eng, måske Johan Brockenhus til Lerbæk, død 1587, han ejede gods i Varde syssel. En anden rensmand var hr. Predbiørn, der kan være Predbjørn Podebusk til Nørre Vosborg, død 1541. Christen Fasse, der nævnes et par gange, er formodentlig Chr. Fasti til Vennergård, død 1557; på reformationstiden var han foged eller bestyrer på Lønborggård.

Derimod kender jeg ikke giverne. Foruden den nævnte Nis Trogelsen i *Sønder Bork* bringer regnskabet følgende: „Kirken har 24 læs eng, som ligger i Synnderborchs marsk, som Peder Jensønn i *Nør Kierche gård* (utvivlsomt fejlskrivning for Nørkiergård) gav til kirken. 8 skar eng og 8 læs, som Las Ibsen gav og solgte kirken. Tomas Annderssønn gav 1 eng til kirken i Muoskier — 6 skar 6 læs. Claus Lauridtzønn gav kirken 4 læs eng på Gerre. Jes Hannssønn gav til kirken 7 læs liggende i Nørborch mose vesterlig ..... [fornavnet mangler]. Jennsønn gav kirken 4 læs eng. Item Mae Jeskone gav kirken 4 læs eng i Fuolls Kier.“ — Desuden ved vi andetsteds fra (Danmarks riges breve VI 214), at provst Kristian i Hardsyssel 30. juli 1310 testamenterede 1 mark til Nr. Bork kirke.

I Hemmet kendes disse givere: „Her Bertell gav kirken 1 eng, kaldes Lidel Weiell. 8 læs eng i Buschkier, Jes Clemendsønn gav kirken. En eng, 11 skar, liggende vesten Hiemelswig, som Nis Knudsønn gav til kirken. En eng, som Mette Tomas Konne i Lønborg gav, 2½ skar.“ Hr. Bertel er vel snarest en præst i Hemmet. Da ingen af de tidligere lutherske præster hed Bertel, må han have skænket sin gave i den katolske tid — hvis han da ikke

¹⁾ O. Nielsen: Gl. j. Tingsvidner. D. Magazin, 3. rk. VI. Jyske sml. 2. rk. IV 384. Sprog og kultur 1936 141. Hardsyssels Aarb. 1932 137.

er en ridder. At ikke alt jordegods var gaver, ser vi af disse poster: „Kirken (i Hemmet) har 1 eng udi Schuld-bøll enge, som Las Tuesønn betalte kirken i sin gæld. Item Peder Jennsønn satte kirken til pant alle sine enge for 2 køer og deres leje.“ Den ene ko er antagelig den, som kantor Esger Mø i Ribe 1338 testamenterede kirken. I testamentet hedder det, at koen skulle vurderes i penge og vare evigt⁶⁾). En sådan ko kaldtes „en leveko,“ „evig ko“ eller „jernko.“ Den mand, der overtog koen, måtte forpligtige sig til til evige tider at udrede en årlig leje af koen til kirken. I Stadil betaltes 5 skilling af hver jernko, i Lem 8. Det er nok denne leje, Peder Jensen ikke har kunnet betale. Til sidst har han da sat sine enge i pant, og da han heller ikke har indløst dem, har kirken fået engene, og den evige ko er død!

Hoven kirke har ligeledes „1 eng i Oddum sogn, som Doret Christens pantsatte kirken for 8 mark.“ „Item kirken haver et forgyldt spænde, som Nis Smeds hustru gav til kirken.“

Under *Strellev* sogn hedder det: „1 toft norden Christenn Tygesenns lade og er given til kirken af frit gods (adelsgoods). Item Mae Clementz gav til kirken 1 ager i sin gårds toft, afstenet, og 1 læs eng, kaldes Welkier.“

At der ikke nævnes givere til kirkerne i Vium, Lønborg, Egvad og Oddum, vil ikke sige, at der ikke har været gavmilde folk der. Det er ganske tilfældigt, hvilke givers navne, der er bevaret. Det ser vi bl. a. af, at kirkestolen ikke nævner førømtalte kantor Esger. Giverne synes gennemgående at være jævne folk, kun i et par tilfælde kan der være tale om adeligt gods, en enkelt eng er måske skænket af en præst, en „evig ko“ af en kannik og 1 mark af en provst.

Til to kirker nævnes gods, som hører til *alterstiftelser*. Det er tilfældet i *Sønder Bork*, hvor ikke mindre end tre poster opfører „Vor Frue alter“ eller „Vor Frue lys;“ det

⁶⁾ Kinch: Ribe I 131.

er følgende: „Kirken haver 8 læs eng i Aa enge til Vor Frue alter. Kirken haver 7 skar eng på Grob eng til Vor Frue alter. Item eng for Vor Frue lys — 4 skilling.“

Det er jo tydelige minder om den katolske tid og vidnesbyrd om et alter i kirken for Jomfru Maria. Men har det været hovedalteret eller et sidealter? Med andre ord: Er kirken en Vor Frue kirke, eller er den indviet til en anden helgen?

Palle Fløe og O. Nielsen siger i beskrivelsen af sognet⁹⁾, at kirken var helliget St. Anna, hvis ene finger har været gemt i et lille forgyldt kobberskrin, der fandtes i alterbordet omtrent 1718. Jac. Helms skriver det samme i „Danske Tuftenskirker“¹⁰⁾. Den samme oplysning går igen hos Trap. Endvidere opgiver Th. B. Bang¹¹⁾, at det er en St. Anna kirke. Alle disse beretninger går åbenbart ud fra samme kilde. Ifølge venlig meddelelse fra hr. museumsinspektør Hugo Matthiessen kan der ikke være tvivl om, at kilden er en indberetning fra sognepræsten til L. Thura ca. 1754. Her fortæller sognepræsten hr. Søren Bork, død 1773, at hans svigermoder for ca. 50 år siden overværede fundet. I relikvieæsken fandtes en fingerknogle af St. Anna og en beskreven pergamentstrimmel, hvoraf det fremgik, at kirken havde været viet denne helgeninde. Svigermoderen var Marie Hansdatter Curtz, første gang gift 1695 med magister Anker S. Ankersen og anden gang med magister Lavge Pedersen, begge sognepræster i Sønder og Nørre Bork.

Imidlertid findes der en beretning fra næsten samme tid som præstens med et noget lignende indhold, men med den hovedforskel, at den ikke nævner relikvieskrinet i Sønder, men i *Nørre Bork kirke*. Det er Danske Atlas 1769. Først siges det, at kirken i Nørre Bork „hedder St. Annæ.“ Dernæst omtales tårnet, hvorefter man læser: „I alterbordet var et emaillet og forgyldt skrin af kobber,“⁹⁾ Jyske Sml. VII 54. ¹⁰⁾ I 169. ¹¹⁾ Danske Studier 1909 196.

deri et ben af en tommelfinger af St. Anna, men er nu ej mere til.“

De to beretninger må åbenbart dreje sig om samme relikvie og samme kirke. Hvem har så ret, Pontoppidan eller Søren Bork? Ellen Jørgensen har i sin bog: *Helgendyrkelsen i Danmark (1909)* givet Pontoppidan ret, idet hun siger, at St. Anna er Nørre Bork kirkes værnehelgen. Og efter hende skriver Severinsen det samme 1910 (*Hardsyssels årbog s. 234*).

I dette dilemma siger kirkestolen i virkeligheden noget afgørende. Vor Frue alter kan nemlig ikke være noget sidealter. Disse blev nedlagt ved reformationen, og selv om regnskabet „af gammel vane“ kunne blive ved med at nævne visse engstykker „til“ et sidealter¹²⁾, ville det næppe i „evangelii klare dag“ blive ved med at nævne, at det var til lys på et sådant alter, når der kun brændte lys på hovedalteret. „Vor Frue lys“ må have brændt i koret. Sønder Bork kirke må da være en Frue kirke og Nørre Bork en St. Anna kirke. Desuden er den katolske altertavle bevaret i Sønder Bork som den centrale del af den nuværende tavle. Den har ikke noget billede af St. Anna, men midterskabets figurer er Jomfru Maria, Gud Fader med den korsfæstede og en biskop. Denne tavle støtter snarest opfattelsen af, at det er en Frue kirke. I Nørre Bork er den gamle tavle ikke bevaret.

Anna, Jomfru Marias moder, „Guds velsignede,“ er efter traditionen født i Bethlehem og datter af en præst. Hun var første gang gift med Joakim af Juda stamme og var barnløs i ægteskabets første 20 år, men efter mange bønner forkyndte en engel hende, at hun skulle blive moder. Hendes førstefødte var Maria. Efter Joakims død ægtede hun Cleofas og fik nok en datter, der også kaldtes Maria, og som blev gift med Alfeus og moder til Jakob

¹²⁾ Således nævner kirkestolen „Vor Frue alter“ i Darum, men ikke noget om lys. Det må være et sidealter, da værnehelgenen var St. Laurentius. Se Fra Ribe Amt X 101–02.

den yngre. 3. gang ægtede hun Salomas og fik datteren Maria Salome, der blev gift med Zebedæus. 25. juli fejrer romerkirken Annas festdag.

Om *Hemmet* kirke hedder det: „Kirken har 1 eng i Rønnekier i Sønnderborch enge til S. Karine lys.“ Også her må man gå ud fra, at det er lysene på hovedalteret, der menes. Hemmet kirke må da være indviet til St. Catharine fra Alexandria, en af middelalderens fornemste helgeninder, hvis kultus især blev båret frem af tiggermunkene. Ifølge legenden skulle hun være en ægyptisk prinsesse, der som ung gik over til kristendommen, hvorefter hun havde et syn, hvor Kristus fæstede hende til sin brud ved at række hende en ring. Hun viede sig nu ganske hans tjeneste. — Ved en offerfest under kejser Maximinus erklærede hun det hele for tåbeligt afguderi og gendrev endog mange filosoffer og lærde mænd, som kejseren havde ladet samle. Hun blev kastet i fængsel, men reddedes på underfuld måde fra sultedøden af en due, der bragte hende mad, og ligeledes fra stejle og hjul, da lynet splintrede marterredskaberne. Hun henrettedes så med sværd. Hendes helgendag er den 25. november. Hun var især helgeninde for videnskab og kunst.

Endnu et sted nævnes der jord, som åbenbart er henlagt til alterlys. I *Strellev* hedder en ager Bløsager (Blusager), sikkert et minde om forbindelsen med alterlysene.

Visse enge kan være henlagt til *vin og brød*. I Hemmet havde præsten disse enge og skulle så sørge for vinen og brødet.

Er *kirkens papirer* bevaret, nævnes dette til sidst, men indholdet refereres ikke. Foruden Oddums lavhævd nævnes Hemmets af 1516 og Egvads af 1511, også i Lønborg findes „Lavhævder og breve,“ men datoerne opgives ikke.

Flere steder bærer kirkestolen vidne om, at den har været benyttet i retten, når det gjaldt at fastslå en kirkes ejendom. Det er endog sket mange år efter, at dekanatet var ophørt at eksistere. Et sted har en senere hånd til-

føjet: „Det Wium kirkes enge er angående, er læst i retten på Øster-Nørherreders ting mandagen den 31. august 1750.“ Det er Søren Stern, Viumgård, der har benyttet den i en af sine talrige processer.

Bagest i håndskriftet er der indført *forskellige kongebreve* af interesse for kirkegodset i syslet.

Fra slutningen af den katolske tid, da prælaterne ikke uden grund højlydt klagede over selvtægt, vold og rov af kirkeligt gods, er der gengivet et — det første i samlingen. Det lyder således: „Vi Frederik med Guds nåde udvalgt konge til Danmark o.s.v. gør alle vitterligt, at os elskelige mester Gunde Lange, dekan i Ribe har ladet berette for os, at kirkegods og jord, ager og eng, hørende til kirker udi Vardsyssel, som han og hans forfædre fremfarne provster i forne Vardsyssel plejer at have i forsvar og forlening, bruges imod hans minde og vilje. Thi forbyde vi alle, ihvo som helst de ere eller være kunne, åndelige eller verdslige særdeles vore fogder, embedsmænd eller andre, dennem i nogen måder at bruge eller bruge lade nogen den jord, ager eller eng, som hører til forne kirker i Vardsyssel, som han og hans forfædre provster der sammesteds plejer at have i forlening og forsvar, uden at de gør det med hans og hans efterkommeres minde og samtykke udi nogen måde under Vor kongelige hævn og vrede, til så længe nogen kommer for os med bedre bevisning. Givet på vort slot Gottorp søndagen næst efter Vor Herres himmelfartsdag år efter Guds byrd 1524. [5. maj].
Frederik.“

Brevet findes ikke gengivet i Frederik I's registratorer ved Erslev og Mollerup. Kongen skriver sig som „udvalgt konge til Danmark.“ Det skyldes, at brevet stammer fra tiden, før han blev kronet, hvilket først skete 8. aug. 1524.

I den tid, da rejsningen mod papismen blev stærkere og stærkere, er det næppe sandsynligt, at dette kongebrev fik nogen videre betydning. Tværtimod vidner et andet af

de indførte breve, dateret 29. maj 1547, at „mange af kirkerne jorder og enge er borttagne og frarykt fra kirkerne, så at mange af vore undersætter dennem bruger og holder dem for deres ejendom og giver ikke deraf den årlige skellig skyld, som kirkerne bør og plejer deraf at fange.“ Kongen befalede derfor kirkeværgerne i Gørding, Malt, Skast, Vester, Nør og Øster herreder „straks med det allerførste“ ad rettens vej at vinde jorderne tilbage til kirkerne og siden med dekanernes vilje leje dem ud til sådanne, der vil gøre kirkerne skel og fyldest¹³⁾).

Endnu et indført brev drejer sig om mislig omgang med kirkernes jorder. Det er udstedt af formynderregeringen 14. oktober 1595, men kun slutningen er bevaret i manuskriptet. Heraf fremgår det, at de, der har haft kirker og enge i brug, men ikke har svaret den tilbørlige skyld og har fordulgt kirkernes indkomst, „de skulle miste samme enge og jorder og desforuden tilbørligen stande til dette.“

At der også senere var bryderier med at få afgifterne ind, ser vi af påtegninger om senere tinglæsning af brevene. De to første breve er således læst på Nør herredsting for ret og dom 17. august 1671 og 31. august 1750.

Tienden var ligeledes udsat for angreb både på den ene og den anden måde. 8. januar 1553 skrev Kristian III til alle undersætter og menige sognemænd, som bygge og bo over alt Vester herred og Nørre herred: „Vider, at vi er kommet i forfaring, hvorledes mange af jer fordriste sig til at befatte eder med eders sognekirkers tiende og den ene part forvende til eders sognedegns underholdning og en part til vin og offlet (oblat), og dertilmed vil I ikke heller lade kirkeværgen selv råde for kirkernes tiender.“ Kongen forbyder dem da at befatte sig med kirketienden, men aleneste lade degnen i Ribe domkirke og kirkeværgerne råde derfor og lade dem tage deraf til vin og offlett, når det gøres nødvendigt. „Og dersom I vil have underholdning til eders degn, da skal I det selv udlægge og¹³⁾ Trykt i Rørdam: Kirkelove I 268.

ikke tage af kirkens tiende at belønne ham med.“¹⁴⁾

1572 kom der en ny ordning med bortfæstningen af konge- og kirketienden. Den skulle nu ikke mere bortfæstes hvert år, men en række lensmænd blev befuldmyndigede til at bortfæste disse tiender til dem, der ville svare mest deraf, og så lade denne afgift være gældende i fæsternes levetid. Det er denne forholdsvis faste afgift, der er gengivet foran.

Heraf kan det forstås, at dette kirkens korn (fæsteafgiften) kan afvige ikke lidt fra, hvad kirketienden for de enkelte sogne var ansat til i middelalderen, eller hvad den i virkeligheden beløb sig til. Selv om lensmanden har gjort sit bedste for at få afgiften sat i det rette forhold og så retfærdigt som muligt, kom det utvivlsomt også i nogen grad an på, hvor god fæsteren var til at handle og putte. Det er i alt fald sket, at en tiende er sat for lavt. Kirkestolen leverer beviset herfor. Under Janderup sogn hedder det: „Kirkens korn, 19 ørte, som Marine Heboes har fæste derpå i sin tid; men når hun dør og afgår, da er hun [korntienden] mere end dobbelt så god, og findes en af de bedste kirker udi Vardsyssel.“¹⁵⁾

Iøvrigt indskærper kongebrevet af 1572, at kirkeværgerne skal oppebære stedsmaal og årlig afgift og kun anvende det til kirkernes vedligeholdelse og bedste, ligesom kirkernes forsvar pålægges at føre opsyn med, at kirkerne virkelig holdes ved magt¹⁶⁾.

Kirkeværgerne tog sig i mange tilfælde deres embede temmelig let og sørgede ikke for at få afgifterne ind i rette tid. Var det — og det var det ofte — en af de „store,“ en herremand, foged, storkøbmand eller storbonde, der havde fæstet tienden, må det dog siges til kirkeværgens undskyldning, at han her kunne have meget vanskeligt ved at inddrive afgiften. Undertiden kunne han også frygte for,

¹⁴⁾ Brevet trykt hos Rørdam I 342 f.

¹⁵⁾ Fra Ribe Amt X 95 f.

¹⁶⁾ Rørdam: Kirkelove II 175—77.

at en energisk optræden ville komme til at svie til ham selv. At det har spillet en rolle synes at fremgå af nedenfor nævnte kongebrev, hvor man vil lægge mærke til, at der udtrykkelig står, at de forsømmelige tiendefæsteres navne skal frem „i hvad som helst stand, de er.“ — Brevet lyder således:

„Vi Frederik II..... gør vitterligt, at eftersom vi er kommen i forfaring, hvorledes mange, som har sted og fæstet kirkens part af kirketienden i Vardsyssel i Riber stift udi vort land Nørrejutland, skal stå tilbage såvel med hvis stedsmål, som de har udlovet til kirkerne som med deres årlige afgift, uanset at vore breve, de derpå [have] lyder på, deres afgift skal til gode rede være ydt og fornøjet kirkeværgerne årligen inden fastelavn i det allerseneste, såfremt de vore breve, de derpå have, ikke ville have forbrudt, da bede vi nu og strengeligen byder kirkeværgerne til alle kirkerne i forne Vardsyssel, at I rette eder efter straks med det første at opkræve alt, hvis endnu tilbage står af kirkernes, og kirkerne tilkommer, såvel af afgiften som af indfæstning og stedsmål af alle, hvem som helst det er eller være kan, som kirkerne noget skyldig bliver, så aldeles intet bliver efterstandendes, såfremt I ikke derfor ville stande til rette, og dersom sig nogen herefter fortrykker og ikke vil straks fra sig betale, fornøje og klartgøre, hvis han med tilbage står, at I da deres navn, i hvad som helst stand, de er, lader optegne på et register, at det os ufortøvet kan tilskikkes, så vi derefter kan vide os at forholde og anderledes tiltænke, med hvad middel kirkerne må uden længere ophold eller forfølgning bekomme, hvis dennem bør at have og med rette tilkommer, bedendes og strengelig bydende alle dennem, som med noget står tilbage enten af stedsmål eller afgift, og forne kirker tilkommer, at I retter eder efter det straks uden længere ophold eller forhaling kirkeværgerne at fornøje og fuldgøre, så I ikke derfor ville stande tilrette, hvorefter enhver kan vide for skade at tage

vare. Thi lader det ingenlunde..... Givet på vort slot Frederiksborg den 23. februar 1578.“¹⁷⁾)

Men allerede 1590 måtte der et nyt kongebrev til, så lidt har det første virket.¹⁸⁾)

I dette brev af 11. august gør Kristian IV vitterligt, at han er kommen i forfaring, at kirkerne i Vardsyssels provsti skal være forfaldne, og „synderlig årsag skal være dertil, at kirkerne skal tilstå en stor gæld både gammel og ny såvel hos ædel og uædel, og de vil ikke betale den godvilligt.“ Desligeste at køer, får og andet sligt, som kirkerne har haft udi forråd til bedste, at skulle være dem mestendelen fravendt formedelst kirkeværgernes forsømmelse, at den ene efter den anden haver dermed set igennem fingre og ikke heller villet samme kirkegæld indkrævet eller sig forne kirkekøer, får og andet sligt antaget og udsætte på visse steder, når nogen ved døden afginge, som sligt kirkernes gods havde haft udi leje, hvorover kirkerne ikke har lidt ringe skade. Kongen pålægger derfor kirkeværgerne at gøre deres pligt og bl. a. opspørge kirkekøer, får og geder efter kirkernes bøger og igen udsætte dem på billig leje; kirkeværgen må heller ikke tillade, at noget skifte sluttet efter en af kirkens skyldnere, før gælden er betalt. Kongen truer med, at kirkeværgerne ellers selv skal stå tilrette, og han byder fogder og embedsmænd, at de hjælper dem, så de uden langsommelig forhaling eller vidtløftig rettergang på kirkens vegne kunne få, hvad de har ret til.

Det blev senere god politik at formindske domkapitlets rettigheder, men i den tid her behandles, holdt man dog igen. Da lensmanden på Riberhus således gav sig af med at bortfæste nogle af kirkernes tiender i syslet, foranle-

¹⁷⁾ Jvfr. Kancelliets brevbøger ²⁸/₂ 1578.

¹⁸⁾ Samme år kom kongebrevet om de „mange udi Hardsyssel“, der understår sig i at gøre sig selv til kirkeværger! Secher: Forordn. og Recesser II ¹⁰/₈ 1590.

digede nogle af kapitlets medlemmer 1580 et kongeligt forbud herimod.¹⁹⁾)

6. juni 1586 skrev kongen til Ribe domkapitel, ligesom han havde skrevet til andre, der havde overopsyn med kirkerne, at da mange kirker var bygfældige, fordi deres indkomster var betroet uforstandige bønder, og der kun „skikkes en skriver at høre regnskab,“ mens der ikke ses videre på kirkebygningerne, så vil kongen nu have et bedre opsyn og beder kapitlet syne alle dets underliggende kirker og undersøge deres formue samt afgive betænkning om, hvordan fattige, hårdt medtagne kirker kan hjælpes.²⁰⁾)

— — —

Når dekanen lod revidere, ville en jævnføring af kirkeværgens regnskab med kirkestolen straks vise, om alle ejendommene var kommet med. Og dens samling af kongebreve gjorde den til et endnu nyttigere redskab i dekanens eller provstiskriverens hånd.

¹⁹⁾ Dateret Vamdrup 14/7 1580. Gengivet i Kancelliets brevbøger for nævnte dato.

²⁰⁾ Kancelliets brevbøger 9/6 1586.

EN KONFIRMATIONSSTRID I HOLSTEBRO

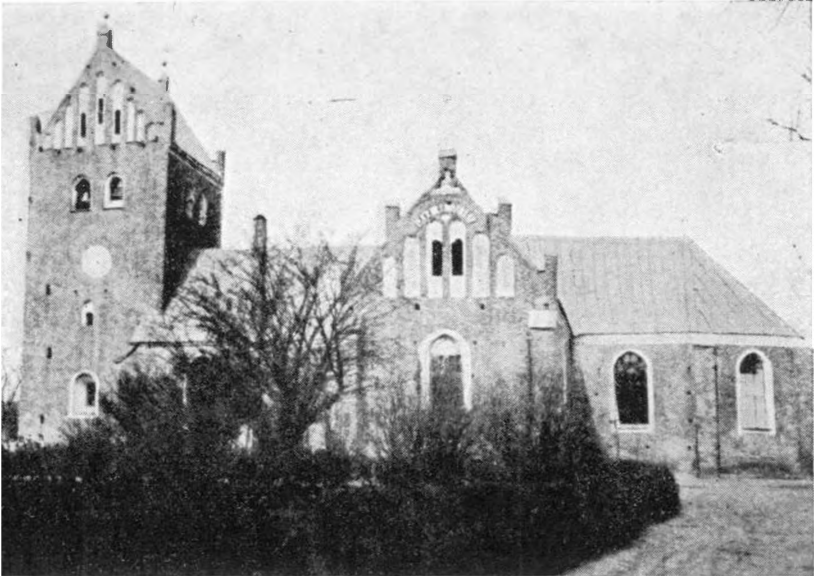
Af *F. Elle Jensen*

I sin Bog om Holstebro omtaler Overlærer Aldal ogsaa i Forbigaaende (S. 83) en Strid, som den herskesyge og stejle Sognepræst, *Chr. Hannibal Holm* (1773—82), havde med nogle Forældre, hvis Børn han vægrede sig ved at antage til Konfirmationsforberedelse. Da denne Affære vist maa siges at give et godt Bidrag til en Karakteristik af Præsten og hans Forhold til sine Omgivelser, turde den, selv om den historisk set er af underordnet Betydning, dog maaske paaregne nogen Interesse, ogsaa fordi den viser os et lille Glimt fra Menighedslivet i Byen. Hertil kommer, at Aldals Oplysninger om Sagen ikke er helt nøjagtige: Det drejer sig ikke om 4 Børn, men kun om 3, og det var ikke Provsten, men Biskoppen, der fremtvang en Afgørelse.

At Holm var en meget stridbar Mand, fremgaar bl. a. af Overl. Aldals Skildring af ham. Med sine Kapellaner, først Joh. Vilh. Kannevorff (1753—75) og siden Rasmus Jansen (1775—80) kunde han ikke enes, med Provst Eriksen i Idom laa han i en Proces, der først endtes ved dennes Død 1775, og Forholdet til hans Efterfølger, Windelin i Staby, blev, som det vil fremgaa af det følgende, heller ikke godt, selv om han ved Provstevalget havde givet ham sin Stemme. Han har aabenbart været et Menneske, som altid vilde have sin Vilje, men derfor stødte han naturligvis ofte sammen med andre. Af Kordegnen forlangte han, at han hver Fredag skulde møde i Præstegaar-

den for at faa at vide, hvad Klokken var, og saa stille Kirkeuret efter hans — unægteligt et mærkeligt Krav — og sine Uvenner kunde han nok finde paa at nægte Adgang til Nadveren. Hvad der var ham og Byfogden, Krigsraad Bloch, en Broder til Biskoppen i Ribe, imellem, ved jeg ikke, men Modsætningen mellem de to Mænd var i alt Fald saa stor, at Biskoppen maatte mægle mellem dem og da ogsaa ved en Visitats i Holstebro fik et Forlig i Stand.

1775 blev Kapellan Kannevorff udnævnt til Sognepræst i Idom. Ved den i den Anledning opstaaende Vakance var Præsterne i Hjerm Herred forpligtede til at foretage de forefaldende kirkelige Handlinger i Maabjerg, men hvad Holstebro, der paa dette Tidspunkt endnu hørte til Ulfborg Herred, angaar, ønskede Biskop Bloch, at Holm her vilde overtage dem i den korte Periode, til en ny Kapellan blev kaldet, mod at faa Halvdelen af Indtægterne¹). Men dette protesterede han kraftigt imod: Det Beløb, man vilde give ham, var alt for lille i Forhold til det store Ekstraarbejde, han vilde faa, Aftensangsgudstjeneste hver Søndag, Katekisation om Onsdagen, Skriftemaal Torsdag og Lørdag og Tilstedeværelse i Kirken om Fredagen af Hensyn til mulige Embedsforretninger. Maatte han derimod oppebære alle Indtægterne, vilde han paatage sig at fungere saavel i Holstebro som i Maabjerg. Da dette ikke kunde gaa igennem, vilde han have Præsterne i Ulfborg Herred til med sig at tage lige Del i Vakancen i Holstebro og hver staa til Raadighed for Menigheden 5 Dage i Ugen, saa de, som Provsten fortolkede det, kunde være ligesom under hans Herredømme og maatte vente paa, hvad han vilde give dem derfor; paa den Maade kunde han maaske ogsaa faa Indtægten af den til Kapellaniet henlagte Offerdag! Til Holms Misfornøjelse resolverede Biskoppen imidlertid, at Herredspræsterne skiftevis skulde besøge Aftensangstjenesten, det øvrige besøges af Sognepræsten — alt uden ekstra Ve-

Holstebro gamle Sognekirke.

derlag — til en ny Mand udnævntes, og at det paa Offerdagen indkomne Beløb vilde være at dele mellem Kannevorff og hans Eftermand.

Samme Aar, 1775, var det, Holm nægtede at antage de tre Børn til Konfirmationsforberedelse.

Den 24. August var Biskop Bloch paa Visitats i Holstebro, og ved den Lejlighed overleverede Skomager Herman Clausen, Glarmester Chr. Holt og Enke Magdalene Tønnes' ham en skriftlig Klage over Sognepræsten, fordi han, da deres Børn mødte med de andre i Præstegaarden for at deltage i Undervisningen til Foraarskonfirmationen næste Aar, „ganske haanligen“ havde vist dem bort. Skomageren indrømmede vel, at hans Dreng, en Plejesøn, stod meget langt tilbage, hvad Kundskaber angik, men han havde gaaet i Skole halvandet Aar og gjorde sig megen Umage, ligesom han havde deltaget i Katekisationerne i Kirken om Søndagen; alligevel vilde Holm nu ikke vide af ham at sige, skønt han før havde stillet sig velvilligt til ham, og det havde ikke hjulpet, at Skomageren

lovede, at han skulde faa Ekstraundervisning hjemme. De to andre var Piger; heller ikke dem vilde Holm tage imod, men erklærede dem — uden at eksaminere dem — for alt for uvidende til at komme paa Holdet. Forældrene mente, at dette var en uretfærdig Afgørelse, og at deres Børn havde flere Kundskaber, end Præsten troede; Magdalene Tønnes' klagede desuden over, at hun som en fattig Enke ikke havde Raad til at lade sin Datter, der var 16 Aar, vente et Aar længere paa at blive konfirmeret og først herefter faa Plads.

Biskoppen søgte at bringe Sagen ud af Verden ved straks at give Præsten Paalæg om at modtage Børnene til Konfirmationsforberedelse med de andre, mens Forældrene fik Besked paa at lade dem give Møde ved Søndagskatekisationerne. Men det hjalp ikke, thi 14 Dage efter indløb der en ny Klage til ham i Ribe fra de paarørende: Situationen var den samme som før, Holm vilde stadig ikke vide noget af de tre at sige. Han havde, da de indfandt sig i Præstegaarden, uden at spørge dem om noget jaget dem paa Døren og sagt, at de kunde komme igen næste Aar. Og da Herman Clausen og Chr. Holt var gaaet til ham for at spørge, om de dog ikke kunde blive konfirmerede til Paaske, svarede han nej; — det havde Biskoppen ikke befaleet ham.

Biskoppen sendte Klagen til Provst Windelin med Paalæg om at indhente en Erklæring om den fra Holm. Var Beskyldningerne falske, skulde de paagældende irettesættes, men var de det ikke, skulde han i Overværelse af Kapellanen og en anden Præst give Holm en Irettesættelse, fordi han havde været ulydig mod sin foresattes Befaling, og fordi han ikke havde udvist det rette Hyrdesind og en kristelig Sagtmodighed ved at forkaste dem, der kom til ham.

Provsten lod Biskoppens Forlangende gaa videre, idet han „som Ven“ henstillede til Holm at fare med Lempe, da det ellers vilde skabe Vanskeligheder for ham. „Tro

mig, følg mit ringe Raad; det er Dem bedst og gavnligest!“

Holms Svar gik ud paa, at han ganske rigtigt to Gange havde vist Børnene bort fra Præstegaarden, dels fordi de ikke havde lært det, der ifølge Loven krævedes til Antagelse, dels fordi Forældrene ikke tidligere havde ladet dem komme til Katekisation, ja, Chr. Glarmester havde endog svaret, at de ikke skulde gaa til Holm, da de havde lært tilstrækkeligt hos en bedre Mand end ham (formodentlig Kapellanen). Selv efter Bispevisitatsen havde de ikke været flittige til at lade dem møde frem, og de havde truet med, at Byfoged Bloch nok skulde lære Præsten noget andet. Men han havde aldrig forbigaaet dem paa Kirkegulvet, tværtimod havde han gjort sig megen Umage med at forklare dem de Spørgsmaal, han stillede til dem. De, der beskyldte ham for andet, erklærede han „under Haand og Segl“ for at være Løgnere og Bagvaskere, og de maatte vente at komme til at aftvætte dette Paadigt efter lovligt Søgmaal og Saggivelse inden længe, da han blandt Kirkegængerne kunde skaffe Vidner paa det Arbejde, han havde haft med Børnene³⁾). Da de to Piger første Gang efter Bispevisitatsen kom til Katekisation, kunde den ene kun Luthers Katekismus, mens den anden i Lærebogen blot havde læst Konfirmationsbønnen, men ellers ikke kendte noget til det øvrige, og da han ikke mente, han kunde begynde bagfra med dem, gav han dem de 10 Bud for. Skomagerens Dreng, der ikke kunde læse en Linie og ikke kendte Budene, fik ogsaa en Lektie for, og de følgende Søndage gennemgik han forskelligt med dem. Senere havde han ladet Pigerne læse i 4. Part (Daaben), men skønt han kun brugte Bogens Spørgsmaal, fik han bare saa bestialske, dumme, taabelige og forvendte Svar, at man skulde sværge paa, at disse Børn ikke var født i Kristenheden eller havde hørt, at der var en Daab til; de vidste ikke engang, hvem der havde indstiftet den. Drengen blev spurgt, hvilke af de tre Love fra Gammel Testamente, der stadig bestod; han svarede: „Tre,“ hvor-

paa Holm forklarede ham, at det var den moralske. Paa Spørgsmaalet, om Kærligheds- og Levnedsløven stadig stod ved Magt, sagde han: „Naar vi tilbeder Sol, Maane, Stjerner, Engle og Billeder!“ ‘) Paa alt dette havde han Vidner, og selv havde han optegnet det i en Journal, som han paa Grund af de graadige Ulve, der omgav ham, var nødt til at føre. Det var umuligt at faa disse Børn, der var saa enfoldige, modvillige og taabelige af Begreb, forbedret til Paaskekonfirmationen, selv om han læste med dem hver Dag.

At Provsten efter dette Svar kunde skrive tilbage, at det glædede ham, at Holm vilde falde til Føje, er temmelig mærkeligt, da Præstens Erklæring kun var et Forsvar for hans hidtidige Handlemaade. Han tilføjede, at han ellers maatte have skredet haardt ind imod ham, sig selv til ingen Glæde, Holm til liden Ære og andre muligt til Fornøjelse.

Men disse Bemærkninger opirrede i højeste Grad Holm, der svarede med at kræve oplyst, hvem der var Ophav til alle Beskyldningerne mod ham, ligesom han ønskede at vide, hvilke haarde Midler Provsten sigtede til, for at han kunde tage de fornødne Forholdsregler for sin personlige Sikkerhed, „da jeg snarere ifølge alle slige Trusler kunde befrygte mig for noget ondt fra Hr. Provstens Side!“

Windelin, der i alt Fald efter dette Raseriudbrud maa være kommen til Klarhed over Holms Standpunkt, afviste hans Forlangende og gav ham Anvisning paa i Stedet at henvende sig til Biskoppen. Til denne skrev han, at han troede, Præsten med Vilje holdt Børnene nede for at kunne afvise dem, at han ved Katekisationen havde overrumplet dem med Spørgsmaal, de ikke kunde besvare, og derefter beskæmmet dem overfor Menigheden. Han havde et „hævnnergerrigt og passioneret Sind,“ langt fra det evangeliske Hyrdesind, og Windelin selv vilde gerne være fritaget fra at have med dette krigerske Menneske

at gøre. Det bedste var at faa ham indkaldt for Landemodet i Ribe, da ingen Provsteret vilde kunne udrette noget mod hans snedige Kneb. „Denne Holm burde komme til en anden Holm!“

Der forelaa ogsaa en Erklæring fra Kapellan Kannevorff om Sagen. Han attesterede, at Børnene havde søgt til Katekisation, naar de ikke var syge, men Holm tog sig kun lidet af dem, og han havde stillet dem nedenfor de mindste. En Søndag da de to Piger ikke kunde klare, hvor mange „Øjemærker“ Daaben havde, „raabte han,“ at de nok vilde konfirmeres uden at kunne disse simple Spørgsmaal. Kannevorff havde ogsaa overhørt dem, og de svarede uden Fejl. Drengen, der var et fattigt, forældrelost Barn, havde været forsømt, men han var stille og flittig, kunde nu Katekismen og var begyndt paa Forklaringen; Holm burde lempe sig efter hans Standpunkt og lade ham nøjes med at lære et Udtog af den. Børnene var at beklage, thi selv om Præsten fik Ordre til at antage dem, vilde han ved sit hadefulde og bitre Sind ikke kunde lade være med at stikle til dem. Forældrene vilde han ikke tage til Alters, og da de i Fællesskab gik til ham, blev han vred og sagde, de skulde komme enkeltvis, fordi han havde meget at tale med dem om, deres Salighed vedrørende. Og de var dog langt mere eksemplariske og ustraffelige end ham selv, da de hverken spillede, bandede, drak, løj eller var Skændegæster og Pralere. Man maatte beklage hele Byen for dette elendige Menneske; nu løb han rundt i Byen og sagde, at han skulde lære Biskoppen, at han for tidligt havde faaet sit Embede⁵⁾, og at han havde skrevet saadan og saadan til ham — hvad der var alt for vidtløftigt at fortælle. Kunde det ikke ordnes i Holstebro som i andre Byer, at Borgerne fik Lov at benytte den Præst, de vilde — saa vilde disse Optøjer høre op!

Biskop Bloch tog afgjort Parti for Forældrene, selv om han afviste deres Klage over, at Præsten ikke havde spurgt Børnene i Kirken, men Holms Argumentation er-

klærede han for utilstrækkelig og fornærmelig mod sig, og han skulde tro, han ansaa sit Hus for mere helligt end Guds Hus, naar han ikke vilde modtage de unge hjemme. Dette fik han nu udtrykkelig Ordre til; først senere kunde det saa afgøres, om de burde konfirmeres. Biskoppen var dog vis paa, at Præstens „faderligt sindede Hjerter“ til den Tid til Børnenes Fordel vilde huske, hvor meget de kunde have lært i det Fjerdingsaar, de havde været holdt ude, og at dette maatte skrives paa hans, Holms, Regning, saa selv om de stod noget tilbage, burde de dog til den Tid kærligt antages. Med Hensyn til Holms Krav paa Originalklagen svarede Bloch, at det var en sand Velgerning at nægte ham den, da en uretfærdig Retssag kun vilde skaffe ham mange Ulemper, efter som Klagerne jo i enhver Henseende var brave Mennesker. Desuden vilde Biskoppen helst søge at skjule de haarde Ord og uanstændige Bemærkninger, han havde anvendt.

Efter dette blev Holm nødt til at optage de tre Børn paa Konfirmandholdet. Alligevel blev han ved med at uglese dem og at behandle dem anderledes end deres Kammerater. Han lod dem saaledes blive ved med at læse i Forklaringens 1. Part alene (Budene), mens de andre gik videre og repeterede Stoffet, og der var ikke Tale om, at han vilde love at konfirmere dem, han truede snarere med det modsatte. Og ude i Byen fortalte man, at han endog i et Selskab „med en dyr Ed“ skulde have sagt, at de ikke kom med denne Gang, hvor meget de saa kunde.

I Februar 1776 henvendte Forældrene sig derfor til Provsten og bad ham komme til Holstebro og undersøge Børnenes Kundskaber. Dette var Windelin ikke glad for, han skyede, som han skrev til Biskoppen, „den Anstødssten, min Formand stødte sig paa,“ og han undskyldte sig derfor med, at han ikke uden Ordre kunde trænge sig ind i en andens Embede. I Stedet anbefalede han dem at søge at tale sig til Rette med Holm eller ogsaa klage til Biskoppen.

Forældrene valgte det sidste — d.v.s. Skomageren var ikke med, antagelig fordi han var klar over, hvor ubegavet hans Dreng var — og bad da om, at Provsten med to „Assessorer“ maatte faa Ordre til at afhøre de Folk, der kunde bevidne Præstens Udtalelser. De mente ogsaa, at baade den afgaaende og den nye Kapellan, Jansen, vilde sige god for de unge, og de besværede sig over den Mulighed, at deres Børn skulde være hjemme endnu et Aar, før de kunde faa en Plads.

Efter Paalæg af Biskoppen maatte saa Provsten alligevel, saa nødvendig han vilde, tage til Holstebro og der i to andre Præsters Nærværelse forhandle med Holm. Men han erklærede, at han ifølge Loven ikke var pligtig til at tage Stilling saa længe i Forvejen, saa Øvrigheden havde ingen Ret til at rejse Sag imod ham. Maaske kunde dog Jansen eller en af Herredspræsterne konfirmere Børnene, om galt skulde være, men det vilde han dog ikke forlange uden Befaling af Provsten.

Under alt dette var Konfirmationsdagen, den 14. April, rykket betænkelig nær, uden at Holm syntes at have skiftet Standpunkt overfor Børnene, og den 1. April befalede derfor Biskoppen for at faa en Ende paa Sagen Provst Windelin at rejse til Holstebro den 12., da Konfirmationseksamen skulde afholdes, for at faa en bestemt Udtalelse af Sognepræsten; den skulde saa skriftligt eller vidnefast indberettes til Ribe. Vilde Holm ikke have med Børnene at gøre, skulde Provsten paa Stedet overhøre dem, og om deres Kundskaber var tilfredsstillende, da endnu engang bede Holm om at konfirmere dem — for at vise al mulig Skaansel mod ham — men afslog han stadig, skulde Jansen skriftligt beordres til at konfirmere de to Piger i Maabjerg og siden være deres Skriftefader, saa længe de var i Holstebro. Om Drengen var der ingen Besked.

Altsaa tog Provst Windelin den 12. April atter til Holstebro og kom der, netop som de unge efter Overhøring

i Kirken ventede paa deres Dom. Utvivlsomt vakte det da den største Forbavselse, at Holm nu kom frem og sagde, at de *alle* var antaget til Kongirmationen, ogsaa de omtvistede Piger med Ros og Berømmelse for deres udviste Kundskab, Flid og Stræben fremfor de andre unge, hvad ikke faldt i god Jord hos disse. Han vilde, sagde han yderligere, ikke hævne sig paa de uskyldige Børn for deres Forældres Skyld! Men han nægtede at bekræfte sine Ord skriftligt; det var, sagde han, unyttigt, da saa mange havde hørt dem i Kirken, og først da Provsten forlangte, at han da skulde gentage dem i to Præsters Nærværelse, bøjede han sig. Ja, ogsaa Drengen slap med, skønt han havde trukket sig tilbage, fordi han ikke troede at kunne bestaa Prøven. Han maa alligevel være kommet til Stede, thi Windelin fortæller, at Holm her lovede at antage ham til næste Konfirmation, „hvad overgaar alt Under“ — muligt en Hentydning til Præstens tidligere Misfornøjelse med ham. Endnu mærkeligere var det dog, at hans næste Skridt var at tillade ham alligevel at blive konfirmeret nu og sammen med de andre, saa Vejen paa den Maade endelig var banet for alle tre Børn.

Den 14. April blev de derefter konfirmeret i Holstebro Kirke sammen med 9 andre. Efter i Kirkebogen at have nævnet disse ved Navn, skriver Holm saa: „Til disse 9 kommer trende, som ikke blev antaget og antegnet til Konfirmation forend Fredagen før Søndag Dom. quas. mod. geniti °), da jeg, ikke enten af Frygt for Biskoppen og hans Trusel, ej heller ved andres Overtalelser, antog dem, men for at undgaa Navn af at have hævnet paa Børnene Forældrenes Ondskab mod mig, især da jeg efter en nøjagtig Eksamination fandt disse saa dygtige, at jeg med en uskadt Samvittighed kunde admittere dem. Disse Børn var:

Anne Christiansdatter Holt, 15 Aar.
Christine Marie Tønnisdatter, 17 Aar.
Jens Nielsen Møller, 16 Aar.“

Ogsaa overfor Provsten, der med Rette undrede sig over, at Børnene nu var blevet antaget, da Holm sidste Gang, de talte om dem, havde kaldt dem dumme som Bæster, hævdede Præsten, at deres Kundskaber var tilfredsstillende; det havde de ganske vist ikke været forud for Bispevisitatsen, men senere havde Katekisationerne hjulpet paa dem, sagde han.

Windelin havde imidlertid en anden Mening. Holms hysteriske Krav til Biskoppen, hvem han i modsat Fald truede med Proces, om Udlevering af Klagernes Navne, var i Vinterens Løb havnet i Kancelliet, der paa den Maade fik Kendskab til Sagen, men hvor man blankt afviste hans Forlangende og beordrede ham til af sin Provst i to andre gejstlige Personers Nærværelse at modtage en kraftig Røffel for sin Ulydighed mod Biskop Bloch og de meget ubeskedne Breve, han havde tilskrevet ham. Tilsyneladende havde dette dog ingen Indvirkning paa Holm, der stadig blev ved med at tale om den Proces, han vilde anlægge mod Biskoppen, men Windelin mente alligevel, han ikke var glad for Situationen og nu ved Eftergivenhed søgte at redde sig ud af den uden at tabe Ansigtet. Han skulde derfor have udspreedt det Rygte, at der fra København var en ligefrem Befaling om at konfirmere Børnene undervejs; den vilde han ikke oppebie, da han i saa Fald vilde faa Udseende af at handle under Tryk, og af den Grund havde han saa besluttet ædelmodigt at lade dem bestaa den 12. April, før han fik noget Paabud derom. At Provsten indfandt sig uanmeldt netop denne Dag, var noget af en Streg i Regningen, da det derved kom til at se ud, som om han alligevel handlede under Pres. —

Saa var der ikke mere at berette om denne Sag, der var Holm til liden Ære. At han ogsaa siden kom paa Kant med sine foresatte for sin Egenmægtigheds Skyld, skal ikke omtales her, men maaske kunde der passende sluttes med at anføre den Bedømmelse, Provst Windelin i sit

sidste Brev i Konfirmationsaffæren til Biskoppen gav af hans Opførsel i det hele taget: „Hans forfængelige Ord og unyttige Trusler faar aldrig Ende, uden denne underlige Mand selv tager en Ende, og er at befrygte, med Forskrækkelse.“

Noter og Henvisninger.

- 1) Aktstykkerne saavel til denne som til Konfirmationssagen findes i Ribe Bispearkiv: Ulvborg Herreds Pakke 1741 ff. og Biskoppens Kopibog (Landsark. Viborg).
- 2) Pontoppidans Forklaring.
- 3) Holm sigter her til Danske Lov (6—21—3 og 7). I den første Paragraf tales der mere i Almindelighed om Æresfornærmelse, i den anden siges, at om nogen ved skammelig Løgn, mundtlig eller skriftlig, sætter sin Øvrighed, gejstlig eller verdslig, eller andre hæderlige Folk og ærlige Hustruer og Møer nogen Skandflik paa, skal han bøde sine 3 Mark og desforuden tvende fyrretyve Lod Sølv. Kan han ikke betale, bør han slaas til Kagen og bære Stene af Byen.
- 4) Drengen har overhovedet ikke forstaaet Præsten, og han har da i sin Forvirring udslynget en tilfældig Sentens, han har lært udenad uden at vide Meningen. § 39 i Forklaringen lyder: Hvor mange Slags Love havde Gud givet i det gamle Testamente? Svar: Trede Slags, nemlig den ceremonielle Kirkelov, den verdslige Politi- og Regeringslov, den moralske eller almindelige Kærligheds- og Levnedss Lov. § 59 spørger: Hvad er det grove Afguderi? Svar: Naar vi tilbeder Sol, Maane, Stjerner, Billeder, Engle eller afdøde Helgener, tværtimod Guds Ord.
- 5) Tønne Bloch, f. 1733, blev Biskop i Ribe 1775. Forflyttet til Odense 1786.
- 6) Dominica quasi modi geniti = Søndagen „ret som nyfødt“ = 1. Søndag efter Paaske. Ordene „ret som nyfødt“ er Begyndelsen af et Afsnit i den romerske Messe til Dagen.
- 7) Den 3. Marts 1776 (Reskripter og Kancellibreve 1769. Ribe Bispearkiv).

ET VESTJYSK HYRDELIV I 1870'ERNE

Af Vilh. Milthers

Stedet for det Vogterliv, her skal omtales, var Ny Fa-
stergaard (nu delt i to: L. Fastergaard og Stensbo) i Fa-
ster Sogn. Vogterliv her har tidligere (1945) været Gen-
stand for Omtale i Hardsyssels Aarbøger ¹⁾. For min
Broder Milter var det en Plage, for mig hørte denne Del
af min Tilværelse til blandt dennes sorgløse og lyse Pe-
rioder, sikkert kun Følge af en forskellig Sindsindstilling
over for Opgaven. Denne maa i sig selv have været om-
trent den samme i Halvtredserne som tyve Aar senere.

Mit Hyrdeliv strakte sig over 7 Somre, den første som
Faarehyrde og de følgende for Stude og Ungkvæg i Løs-
drift. Det har været i 1873, at jeg passede Faarene. Da jeg
Aaret efter kom til at passe Kvæg, blev min Søstersøn,
Mads Poulsen, Faarehyrde, men jeg tror, at Faarene i de
følgende Aar kom i Tøjr. Der var altsaa kun een Hyrde,
og det var mig. Malkekøerne, som vi havde seks af, stod
tøjret. Af Ungkvæg og Stude havde vi en 15-18 Stykker.

Der var det faste System for Vogterarbejdet, at Hjør-
den om Formiddagen græssede på Agrene Syd eller Øst
for Gaarden. Om Eftermiddagen gik den til Mosen langs
Bjergbo Skel. Mosen, der brugtes til Afgræsning, var delt
i fire Afdelinger. Regnet fra Syd mod Nord var de 1) æ
Knoldd, 2) æ Røjk, 3) Sønden æ Waaes og 4) æ
Narmues. Den bedste Form for Arbejdet var, at Kvæget i
Løbet af Eftermiddagen, under stadig Græsning, jævnt og
langsomt gik alle disse Afdelinger igennem, først fra Syd

¹⁾ „Fra min Barndom og Ungdom i Vestjylland. 1845—1870“. Af Mil-
ter M. Milthers.

til Nordenden og derfra tilbage, saa langt Tiden tillod. Denne Form: samtidig Græsning og Fremadbevægelse hed „aa solder.“ Det var den afgjort bedste Arbejdsform for Pasningen. Dyrene græssede hele Tiden, og de forskellige Moseafdelinger afgræssedes saa ligeligt som muligt. Det var ogsaa for Hyrdens Vogterliv den værdifuldeste Form for Dagens Udnyttelse. Han (jeg) havde nemlig, eller fik i Løbet af de 6 Somres Vogterliv, to fra hinanden afvigende Formaal for Dagen og Sommeren.

Det ene angik Dyrene. Jeg husker den Fryd det var, ved Aftentid naar Dyrene til Slut var nær ved „æ Hjemmen,“ at se, hvor runde Kroppene var bleven. Det staar for min Erindring, at det var højre Side af Kroppen, der først fik den fulde Runding, medens man endnu i venstre Side kunde spore nogen Slunkenhed. Men Hyrdens Formaal var, at der helst skulde være opfyldt baade i venstre og i højre Side.

Om Efteraaret gav Kvægets daglige Buttethed sig et særligt Udslag, nemlig at den havde givet Kød paa Kroppene. Naar der saa kom Prangere for at købe Kvier, husker jeg tydeligt, hvilken stolt Fornemmelse jeg kunde have, naar disse 1½—2 aarige eller maaske 2—3 aarige Ungdyr kunde møde frem med en velnæret og kødfuld Krop. Det var jo det, der var Hyrdens Ære om at gøre.

Dette kunde altsaa nok siges at være mit kødelige Formaal. Men Dagen og Sommertiden tjente ogsaa et aandeligt Formaal, nemlig at give mig en kærkommen og rigelig Lejlighed til Læsning. Det maa vel sagtens særlig have været i de sidste af de 6 Somre, at Læsningen tog Fart, efter at jeg i de første rigtig havde lært Vogtemetoden at kende, saadan at Læsningen kunde passes, uden at Pasningen af Høvederne forsømtes.

Naar jeg nu søger at tænke tilbage paa, hvor omfattende min Læsning af Skønlitteratur har været, lyder det spinkelt, naar jeg kun er i Stand til direkte at nævne Inge-manns historiske Romaner, foruden en hel Del af „Skole-

lærerlitteraturen.“ — Det var Fortællinger af Thyregod, Emanuel Henningsen, Anton Nielsen og andre. Desuden har jeg en enkelt Gang laant i Bogsamlingen i Faster Skole, uden at jeg husker, hvad det var. Min Søster Maren havde sagt til mig, at jeg ikke skulde læse „franske Romaner.“ Rimeligvis har hun tænkt paa „Greven af Monte Christo,“ som hun maaske slet ikke selv havde læst, men kun hørt om. Jeg søgte da at gaa langt uden om dem, og det er ingensinde senere faldet i min Lod at træffe sammen med den berømte Greve førend for et Par Aar siden. Men jeg har een eller et Par Gange laant Bøger hos Pæ Møll i Knorborg (gift med min Svoger Lærer Bendtsens Søster Else), og jeg husker, at jeg var hundeangst for at de var „franske“ Romaner. Paa Forespørgsel er der svaret, at han havde Bøger af Zola, Dumas o. a., men jeg erindrer intet fra disse „farlige“ Bøger.

Mest optaget var jeg af Ingemanns Romaner. Den af deres Personer, der særlig gjorde Indtryk paa mig og satte Fantasien i Bevægelse, var Karl af Rise. Han blev mit Forbillede; jeg drog ud paa Ridderfærd og kom ridende hjem med en hel Skare Heste i Følge. Jeg blev ved Hjemkomsten modtaget med Beundring, men det var dog ikke Folkemængdens Hyldest, der særlig optog mig. Derimod var der en enkelt „Rigmor,“ for hvis Skyld det straalende Optog var sat i Scene, og hvem det gjaldt at vise, hvordan jeg kunde tøjle de vælige Heste. Hvad denne „Rigmor“s borgerlige Navn var, har jeg ikke nogen klar Forestilling om. At det var en af Skolepigerne i Bølling Skole, tvivler jeg dog ikke om.

Jeg saa paa Romanernes Personer med fuldstændig Ingemannske Øjne, og det var mig senere en Sorg, at Romanernes historiske Paalidelighed kunde drages i Tvivl.

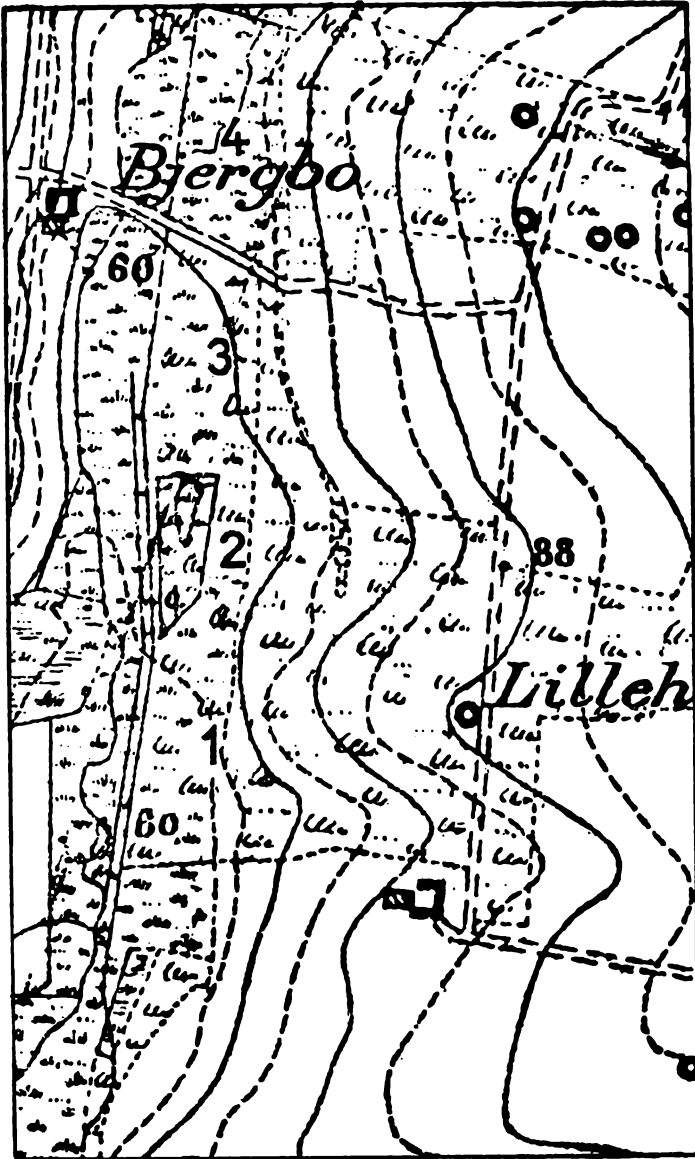
En Læsning, der optog mig lige saa meget som Romanerne, var den historiske. Milter havde efterladt nogle Bøger derhjemme, deriblandt Ludvig Chr. Müllers Dan-

markshistorie i 3-4 Bind. Denne Bog blev mig meget kær, og jeg har nok læst den med samme Optagethed, som man læser en Roman. Jeg læste maaske ogsaa selve Saxo, men ham holdt L. Chr. Müller sig nær op til, saa det er maaske kun ham, jeg har læst. Hans Bog er stadig i mit Eje.

Der var en af Ugens Eftermiddage, hvor denne Yndlingslæsning maatte lægges paa Hylden. Det var om Søndagene. Det var nemlig Skoledag Mandag Formiddag, og den foregaaende Eftermiddag maatte saa bruges til at lære Lektierne, naar dette ikke var gjort tidligere, hvad det naturligvis ikke var. Lektierne var overvejende i Balslevs Lærebog og i Bibelhistorie, og det var der ingen Nydelse forbunden med.

Mosens fire Dele var ret forskellige i Beskaffenhed og Udseende. Æ Knoldd var for Størstedelen fyldt med Tue ved Tue og med lavere Græsjord imellem. Det var en Sport at springe fra Knold til Knold uden at træde i Mellemrummene. I noget af denne Mosedel var der ogsaa Tørvegrave. I æ Røjk, som ogsaa kaldtes Indelukket (æ Indlokk), var der okkergult Dynd under Grønsværet. Det var paa sine Steder temmelig blødt, saa det var ikke overalt helt bekvemt at færdes i, hvor Græsset var slidt bort og Rødjorden var direkte til Syne. I den næste Afdeling var der foruden Græsvæksten ogsaa en Del Pors og andet. Den var ved en Grøft skilt fra Indelukket og var gennemskaaret af Syd-Nord gaaende Grøfter (4-5 Stk.) med en god Agersbredde imellem.

Disse Grøfter bringer en bestemt Situation frem i min Erindring. Det maa have været ved Efteraarstide, i Jagttiden, at jeg en Dag hen paa Eftermiddagen hører gjaldende Raab ovre fra Bjergbo Mark. Da jeg vender mig efter Lyden, ser jeg først en Mand komme løbende, alt hvad han kunde, ned over Agrene. Og en 2-3 Hundrede Alen bagefter kom en anden, ham hvis Raab jeg havde hørt. Jeg var hurtig klar over, at det var Proprietær Mat-

Ny Fastergaards Marker i 1870'erne.
Efter Generalstabens Kort. 1,3 cm = 100 m.

zen, Slumstrup. Han kaldtes undertiden „den gale Matzen,“ til Forskel fra „den rigtige Matzen,“ Professoren og Politikeren, og var en ivrig Jæger, hvis Raab efter „Nim-

rod“ man sagde, kunde høres over „syv Kirkesogne.“ Afstanden mellem de to Mænd aftog jævnt, men Matzen var dog endnu et Stykke bagefter, dengang de Syd for Bjergbo kom halsende ned over Bjergbo Eng, lige ud for „Sønden æ Waaes.“ Den forfulgte Mand, Jens Chr. Pig (udtalt med stærkt Stød: Pikk), kom godt nok over den brede Skelgrøft og de første Grøfter i vor Mose. Men ved en af de følgende snublede han ved at springe over, og straks var Matzen over ham og gav ham en Overhaling, fordi han havde jaget paa Slumstrup Mark. Hvori Afstraffelsen bestod, om det var mere end en alvorlig Skændeprædiken, erindrer jeg ikke, men Meningen var jo, at J. C. P. maatte vide at holde sig fra Slumstrup Mark med Bøsse paa Nakken. (En anden Gang var det Proprietæren, der kom galt af Sted ved at passere vor Mark med Bøsse og Hund. Far kom over ham og lod ham forstaa, at den Mark maatte han holde sig fra. Det var Jagt-domæne for Svigersønnen Søren Poulsen, Egeris Mølle, og for Milter).

Den nordligste Moseafdeling, æ Narmues, var til Forskel fra de andre uden Smaaujævnheder og store Grøfter. Den kunde delvis overrisles og var i det hele den græsrigeste, som det gjaldt om at faa Høvederne frem til. Imellem denne og den sydligere gik en indgrøftet Vej, en „Waaes,“ over til Bjergbo. Det var en fuldstændig Privatvej, og for at den ikke skulde kunne bruges til almindelig Gennemkørsel var der opstillet en Bom ved Bjergbo Skel; og med Hængelaas for.

Paa denne Vej var jeg Genstand for den eneste Afstraffelse fra min Hyrdetilværelse, som jeg har Erindring om. Det var en Søndag Eftermiddag, et Stykke hen paa Sommeren. Høvederne var kommet over Nord for Vejen, og jeg jog paa den sidste for at faa den over Vejgrøften. Jeg har formodentlig baade slaaet og sparket den for dens Uvillighed. Men bedst som den var ovre, kom Far uforvarende til Stede, og nu var det mig, der maatte staa for

Skud. Jeg fik baade Skænd og anden Straf, jeg husker ikke hvilken. Koen var med blandt de løsgaaende Høveder, fordi den var „seen,“ d.v.s. at den ikke gav Mælk, da det var nær ved den Tid, den skulde kælve. Det var min Forbrydelse, at jeg havde været hensynsløs over for den i denne Tilstand. Og til Uheld for mig havde Far tilfældigvis set, hvad jeg havde gjort. Afstraffelsen var fuldt berettiget, men den var saa meget pinligere for mig, som det fra det nærliggende Bjergbo kunde ses, hvad der foregik, og der var netop uden for Gaarden Søndagsgæster, som derved blev Vidner til min Ydmygelse.

Vestgrænsen for hele Mosen var Skellet imod Bjergbo Eng og Mose. Mod Øst var der dyrket Mark ud for Afdelingen „sønden æ Waaes,“ mens der var Lynghede ud for det meste af den øvrige Mose. Jeg kunde derfor mest holde mig i den vestlige Side af Mosen, hvorfra det var fristende for Høvederne at springe over Grøften mod Bjergbo Eng. Til den anden Side var det væsentlig kun, hvor der var Korn i „æ Nammark,“ at der skulde passes særlig paa. Men der var undertiden nogen af Dyrene, der vilde „strejle,“ d.v.s. gaa paa Vandring uden for Flokken. Den Slags havde man jo et godt Øje til. Det var jo kun Tidsspilde at skulle hente saadan en „Slog“ altfor langt borte, det gik ud over Læsningen. Det har vist været Grunden til, at jeg en Gang i „æ Knoldd“ straffede en stor Kalv, som jeg saa mit Snit til at faa fat i Halen paa, ved at slaa løs paa den med min Kæp, mens vi saadan sammenknyttede sprang som besatte hen over den knoldede Mose.

En ganske anderledes idyllisk Erindring har jeg fra Mosen „sønden æ Waaes.“ Vi havde en lidt graahvid Stud, der allerede som Kalv var kælen og gerne vilde klappes. Jeg kaldte den Pæ Tot. Naar jeg havde lidt tilovers af min Eftermiddagsmellemmad, blev den belønnet med det. Det førte til, at jeg kunde kalde den til mig ved at sige: „Pæ Tot, Brø!“ Men saa gjaldt det jo ogsaa om,

at jeg havde noget at give den, saa den ikke skulde miste Tilliden og blive ligegyldig over for min Kalden. Men saa en Dag fik jeg virkelig Udbytte af ydre Art af det Ven-skabsforhold, der hidtil havde været rent platonisk fra min Side, mens Pæ Tot dog jævnlig — og hver Gang jeg kaldte paa den — fik en Lækkerbidsken af min Haand. Jeg gik den Dag som sædvanlig paa Mosen nær Bjergbo Skel, optaget af min Læsning, da jeg pludselig opdager, at der er en af Studene, der gaar et godt Stykke fra de andre Høveder, ind ad Marken til. Jeg ser nu, at det er min kære Stud, og at han er ganske nær ved Havremar-ken. Jeg sætter ikke i Spring, som jeg vilde have gjort, hvis det havde været en hvilken som helst anden Stud; men jeg sætter derimod i med at raabe af mine Lungers fulde Kraft: „Pæ-Tot-Brøø!!“ Og hvad gjorde saa Pæ Tot? Han lod Havren være Havre, vendte sig om, satte i Galop ned over Mosen med de mange Grøfter; og snub-lede ikke saadan som Jens Chr. Pig, men kom i fuldt Fir-spring ind imellem den ganske udenforstaaende Flok af Høveder og lige hen til mig, der da ogsaa stod med min sidste Mellemmad i Haanden for at give den til Pæ Tot. Da denne, for mig kære Stud, i den følgende Vinter blev solgt — vistnok til Jens Abildtrup i en Gaard noget Vest for Slumstrup — var jeg ganske sorgfuld, da den skulde trækkes af Gaarde.

Der kunde nok undertiden indtræffe Situationer under Vogterarbejdet, som ikke var behagelige. I hede Dage, naar Bremserne var slemme, hændte det jo, at een eller flere Dyr blev urolige, slog omkring sig med Hale og Hovede og pludselig stak i Løb med Halen lodret i Vej-ret. De, der saaledes tog til at bisse, satte altid Kursen lige ad Hjemmet til. Der var i den Situation ikke andet for Hyrden at tage Vare, end at vogte videre paa den til-bageværende Flok.

En anden Situation var meget værre, nemlig naar Høve-derne gav sig til „aa skjenn,“ d.v.s. løbe løbsk. Det var

altid i kolde Eftermiddage, hen ad Aften, at der hos een eller flere af Flokken kunde opstaa Lysten til at stikke i Løb og boltre sig paa den mest uhæmmede Maade. Om det var for at faa Varme i Kroppen eller af „sjælelige“

Hyrden som 12aarig.

Grunde, skal jeg lade være usagt. Men medens Bisse-trangen var en ganske individuel Sygdom, var „æ Skjennen“ uhyre smitsom. Som en Løbeild kunde hele Flokken komme i Bevægelse og sætte af Sted i vild Fart, splittet og spredt i alle mulige Retninger. Stod der Tørvestakke eller Høstakke i Vejen for den forfløjne Flok, kunde man være vis paa, at Studenes Horn i en Haandevending havde spredt Indholdet for alle Vinde. Jeg har ikke nogen enkelt, direkte Erindring fra en saadan Skjenn-Forestil-

ling og de Kalamiteter og den fædrene Vrede, og Ukvemsordene der kunde følge med. Men jeg skal lige love for, at man blev hed i Hovedet og fik Benene i Sving, naar en Tendens til Skjennen viste sig, for saa gjaldt det om i Tide at have Herredømme over Flokken, saa den ikke opløstes, og der blev et rent Virvar.

Det hændte, at der var enkelte ondsindede Dyr, hvis Lyst det var at forulempe de mindre Kammerater. Saa-danne Bæster maatte man jo holde i Ave med korporlig Straf. Hændte det, at et Par Ligemænd kom op at „stikkes,“ d.v.s. stanges, var Hyrden jo den selvfølgelige Mellemmand, der afgjorde Striden ved at jage de stridende Parter fra hinanden. Derimod var det et herligt Syn at se, naar en stor Stud gav sig i Lag med en lille Kalv, ved at stikkes med den for Løjer, og lade som om den næsten ikke kunde klare sig.

Vogtertiden var om Formiddagen fra ca. 7-Tiden til Middag. Kl. 3 om Eftermiddagen var det igen „Drøwterdaws,“ og saa gik det ad Mosen til, Dagens bedste Tid, der varede til Solnedgang. En Gang, da jeg i Middagsstunden var hos Købmanden, Mads Kjerkk, naaede jeg ikke hjem førend godt tre, og da jeg saa kom fløjtende hen ad Vejen nær Gaarden, satte Høvederne i med en vældig Brølen. Jeg forstod, at de længtes efter at komme af Sted mod Mosen.

Stalddøren var ud imod Gaardspladsen, der altsaa maatte passeres under Vejs fra og til Stalden. Under Udfarten var det ikke sjældent, at nogen af Dyrene afleverede en Klat Møg paa Turen igennem Gaarden. Den Skik vilde jeg gerne forhindre; jeg havde maaske den Pligt at skulle feje disse Visitkort sammen og køre dem paa Møddingen. Min Metode bestod i, at jeg tog en Klat frisk Komøg paa Enden af en Kæp, gik op i Baasen til alle de Dyr, der ikke allerede havde afleveret deres Tribut, efter at de havde rejst sig fra Middagshvilen. Saa stak jeg

Møgklatten tæt hen foran Næsen paa dem, og det havde næsten altid den Virkning, at de gjorde deres Skyldighed, inden Bindselet blev løst, saa at baade Staldgulvet og Gaardspladsen blev saa fri for Koklatter som muligt.

For at jeg kunde faa saa megen Lejlighed til Læsning som muligt, var jeg stærkt interesseret i, at det blev Tørvejr og ikke Regn. Jeg mente at have gjort den Erfaring, at det ofte blev Regnvejr, naar jeg forsømte at tage „Kjowel“ (Frakke) med; derfor tog jeg helst Frakken med, selv om der mest var Udsigt til Tørvejr. For min Bedømmelse af Udsigten havde eller brugte jeg som Grundlag, om der var Skurrehatte (= Svampe) paa Møddingen om Morgen, inden Solen naaede den. Hvis der var det, ventede jeg Regn, og saa kom Frakken med.

Naar Solen var ved at gaa paa Hæld, nogle Timer før den skulde gaa ned, havde jeg mit Maal paa, hvor længe der endnu var til Solnedgang. Jeg rakte Armene strakt frem foran mig, bøjede Hænderne frem over hinanden med samlede Fingre og maalte saa, hvor mange Haandsbredder der var mellem Horisonten og Solen. Og lige saa mange Timer var der til Solnedgang. Til hvert Kvarter svarede en Finger. Jeg fik derved et Maal for, om jeg skulde fremskynde Hovedernes „Solder“-gang eller holde tilbage, naar de var paa Vej „ad æ Hjemmen te.“

I Følge med mit — inden for den givne ydre Ramme — ubundne Friluftsliv indtraf der lejlighedsvis smaa Oplevelser, som ikke angik hverken Vogterlivet eller Læsningen, men som nok kunde live op i den daglige Tilværelse, der jo ogsaa kunde have sine trivielle Stunder eller Timer, ligesom alt andet menneskeligt Arbejde. Blandt saadanne Smaaoplevelser kan nævnes Fund af Fuglereeder. De blev afmærkede ved Hjælp af nogle Sten, anbragt i en saadan Afstand fra Reden, at Fuglen ingen Mistanke kunde faa til, at dens Rede var opdaget. Saa holdtes der stadig Øje med den: hvornaar Ungerne kom ud af Æggene og senere Ungernes Vækst. Jeg erindrer tydeligt Lærkeunger-

ne, der stak deres vidt opspilede Næb lige i Vejret, mens jeg sagde: „Slaa Gaav lelle Lerkongg!“ og saa lod en Draabe Spyt falde ned i et eller et Par af Næbbene.

En Fryd kunde det være at finde et Humlebo og tage Cellerne og suge Honningen ud. — En særlig Oplevelse var det henimod Aftentide at slaa med Kæppen efter de forbiflyvende „Skjeldebasser“ (Skarnbasser). Det var en hel Sport at se, hvor mange af disse Flyvere det lykkedes at ramme.

Et mere rent personligt Foretagende var min Snakken med mig selv. Jeg har ingen bestemt Erindring om, hvad der har været Emne for saadanne Samtaler, men jeg er mest tilbøjelig til at antage, at det for en stor Del var Fantasier i Forbindelse med min Læsning af Ingemanns Romaner. Jeg husker kun en enkelt af mine Selv-samtale-Situationer, nemlig at jeg laa paa Ryggen i et forlængst aflagt Vejspor igennem Lyngheden forbi „æ lelle Hyw“ og videre mod Nordvest. Mens jeg laa der og snakkede højt, kom Niels Boel (Fastergaard) gaaende ad Vejen i Retningen af Bjergbo. Og det kan da nok være, at jeg blev flov og fik Munden lukket. (Det har vist været en i ældre Tider brugt Forbindelsesvej mellem Fastergaard og Bjergbo. I min Barndom gik der to sideløbende Veje lige mod Nord fra Ny Fastergaard og desuden en Vej langs Mosen hen til Vejen (æ Waaes) over til Bjergbo).

Naar Efteraaret var inde, og Sæden var kommet af Marken, blev der Adgang for de løsgaaende Dyr over hele Ejendommen. Af særlige Foretagender i den Tid kan jeg kun erindre, at jeg en enkelt Gang har været med til at stege Kartoffler i den hede Aske, velsagtens efter Afbrænding af Kartoffeltoppe. Men nu var Dagene fugtige og raakolde, den bedste Friluftstid var forbi. Det gjorde, at man kunde glæde sig over, at man nu til November igen skulde begynde Vinterskolen, med sine fulde 6 ugentlige Skoledage, mod den ene halve Dag om Sommeren.

Til Slut endnu et Par Bemærkninger om Virkepladsen. Den her beskrevne Mose har igennem Snese af Aar været Skuepladsen for Vogterarbejde, udført af Drengene hørende til en og samme Slægt¹⁾). Det begyndte sidst i 1740'erne, da Fastergaard Slægtens Stamfader, Mads Pedersen, kom som en fattig Tjenestdreng til Fastergaard fra sit opløste Hjem i Herborg. Efter ham kunde Hvervet overtages af Gaardens Sønner, hans senere Svogre, indtil Begyndelsen af 1760'erne. Derefter fulgte et tyveaarigt Slip, indtil Mads Pedersens og Maren Milthersdatters egne Drengene, ved Tiden omkring 1780, kunde gaa ind i Arbejdet og fortsætte det til tæt forud for Aarhundredskiftet.

Vilh. Milthers.

I de første ca. 18 Aar af det ny Aarhundrede var der ingen Drengene i Familien til Vogtergerningen. Men saa voksede Sønesønnerne, Milter Madsens Sønner, til og kunde udføre den, indtil Aarhundredets første Trediedel var forbi. Først ved Begyndelsen af 1850'erne kunde derefter en ny Generations Piger og Drengene af Slægten træde til, men de holdt ogsaa Hyrdebedriften i Gang i ubrudt Rækkefølge, indtil jeg — den yngste af Mads Pedersens Oldebørn — i Efteraaret 1879 kunde nedlægge Herskerstaven.

I den sidste Halvdel af denne godt 130-aarige Periode har denne Mosestrækning væsentlig haft det Udseende,

¹⁾ Slægten fra Fastergaard. Anden, udvidede Udgave. Tilrettelagt af Gunnar Milthers. 1951. (Skjern).

som jeg kender fra min Hyrdetid. Planeringen og Overrislingen af „æ Narmues,“ tilligemed andre mulige Forbedringer for Græsvæksten, er i hvert Fald næppe udført førend i Milter Madsens Tid i Begyndelsen af 1800-Tallet, da ogsaa en Strimmel langs Sogneskellet blev overdraget til Bjergbo og omdannet til Eng. Derimod henlaa Resten af Mosen vedvarende i sin aarhundredgamle Naturligtilstand. Nu er dette komplet ændret og er — ligesom Datidens Form for Hyrdeliv — en *Saga blot*.

ØDE GÅRDE I SEVEL, SALE OG BORBJERG SOGNE

Af *H. K. Kristensen*

Enevælden var ikke at spøge med i skattesager. Skatterne var mange og store og hvilede som et knugende tryk over land og by, især i tiden efter svenskekrigenes ødelæggelser.

Restanterne kunne vente sig udpantninger, arrest i en eller anden bys „skatkammer,“ eller man udsatte sig for de modbydelige „dragonader,“ hvor den modvillige fik indkvartering af „eksekverryttere,“ hvis underhold man måtte udrede — foruden skatten! — Jo, „dragonaderne“ skulle nok få skatteborgeren til at gøre udvej for det manglende.

Dog kunne det — også dengang — ske, at skattevæsenet var vel glubsk. Således var man det i 1670 med skatten af en gård i *Agerbæk i Sale*, som vistnok var blevet øde under svenskekrigene og havde været det siden. Den hørte under Ribe domkapitel, hvis „procurator,“ d. v. s. økonom og regnskabsfører, var den bekendte *Niels Jørgensen Seerup* (1621—85).

Efter at have taget magistergraden havde han først været rektor i Helsingør og senere i Sorø. 1652 blev han efter kongens udtrykkelige ønske valgt til sognepræst ved Ribe domkirke. Han blev den svagelige Søren Andersen Vedels¹⁾ efterfølger, med hvis datter Else han giftede sig og kom i besiddelse af den klassiske gård Liljebjerget. Han nød megen anseelse og regnedes til den kreds af lærde, som Ribe by dengang var rig på. Han

¹⁾ En søn af historiografen A. S. Vedel.

blev provst i Hvidding herred og, som det allerede er fremgået af foranstående, kannik i domkapitlet, dets dygtige „procurator.“

Da der ikke var betalt skat af Agerbæk i en årrække, blev 1670 nogle ryttere tvangsindkvarterede i Seerups hus i Ribe — en „dragonade.“ Seerup var på dette tidspunkt ikke hjemme, men i anden anledning på en rejse til København, og her modtog han den ubehagelige meddelelse om dragonerne fra sin hustru.

Seerup henvendte sig straks til den rette mand, nemlig til selve overrentemesteren *Steen Hohendorf*²⁾ til Rønnegård i Skåne (1625—1687), som han åbenbart må have kendt, idet han i henvendelsen kalder ham „højgunstige patron og mægtige befordrer.“

Brevet lyder i sin helhed således:

„Høiædle oc Velbårne Herre Steen Hondorph til Rønneholm Kongl: Maj: høibetroede Rentemester, høigunstige Patron oc mechtig Befordrer. For Eders Excell. nødis Jeg høiligen att beklage, hvorledis *Matthias Krag* boendis i Holstbroe udi min fraverelse, ladet udsikke Ryttere til att exequere min Hustru for Resterende Contributioner oc Soldatterhold aff den øde Gård udi Såelsogn kaldet Agerbek. Samme Gård haver ikke hørt mig til mens den gandske Capitel, haffver oc langsommelig tid veret øde som seis kand aff Capitels Jordbog indleverit 1662; hvor hos Procuratoris Naffn findis, hand skulde nyde, hvis med tiden kunde bekommis aff Agerbek, som Capitlet i mange Åar intet nydet aff. Oc eftersom samme Gård ike haffver nogen hosbond, oc ey vijdes til hvem den af Kongl: Maj: kunde vorde assigneret, eller bortgiffven: då er Jeg på det ydmygste begiærendis, Eders Excell:

²⁾ Hohendorf var en af de solide embedsmænd, der ved regeringsforandringen fulgte kongepartiet, og også rigeligt blev belønnet derfor, idet han, der før var rentemester, da blev overrentemester og senere stiftamtmand i Aalborg, kammerråd, assessor i skatkammerkollegiet og i højesteret, gehejmeråd og ridder af det Hvide bånd.

vilde gjøre den Anordning, Jeg ei skulle molesteris for de Restantz, som mig ike tilkommer att udgiffve ocforunde mig en Missive til Lensmanden offver Lundenis Leehn Velb. Mogens Rosenkrantz att hans velbyrdighed sligt remederer. Jeg forventer herpå Eders Excell: Høigunstige Svar: Befalendis Eders Excell: og Eders Excell: Høiædelige oc Velbårne frue oc Børn Guds Guddommelige protection:

Kiøbenhaffn den 8. Novembr: 1670.

Eders Excell: Ydmygste Tienere
Niels Jørgensen Serup.“³⁾)

Brevet virkede. I hovedregnskabet finder vi en post, der siger: „I Sahl sogn findes øde gods, ingen vil vedkende sig,“ hartkorn: 6 td. 4 skp. 1 fk. 2 alb. Kronen har vel så taget gården som herreløst eller hjemfalden for skatter. Og Seerup er da sluppet både for contributionen og for dragonerne.

Forøvrigt var Seerup kort forinden draget i felten mod rytteriet, omend på en lidt anden måde. 1670 udlagde Kristian V nemlig „af egne intrader og jordegods en anselig summa og kvantitet til rytteres underhold.“ Kommissærerne, der skulle bestemme, hvilke ejendomme der skulle udlægges, udlagde da også Seerups embedsjord. Han klagede til kommercekollegiet og til Schumacher, og 1. august bekræftede kongen ham i besiddelsen af det gejstlige gods, der var henlagt til hans embede, og hvis der alligevel skete udlæggelser, skulle han have erstatning. Og det fik han⁴⁾).

Også senere finder vi øde gårde på Salekanten.

I 1. jyske rytterregiments regnskaber for 1717 findes blandt bilagene⁵⁾) en „ydmygst memorial til højædle og velb. hr. obristliutenant og amtmand Jørgen Lund.“ Me-

³⁾) Lundenæs amts contributionsregnskaber 1670–71.

⁴⁾) Ribe Bys Historie 1660–1730, 305 f.

⁵⁾) Nr. 56 blandt bilagene til regnskabet for 1717.

morialen er forfattet af regimentsskriveren, der var rytterbøndernes nærmeste foresatte. Den er et vidnesbyrd om, hvor hårdt de dengang så strenge tider for landbruget ramte Hjerm og Ginding herreder.

Memorialen lyder således:

„Udi dette forår, nemlig aprilly er det tildraget sig, at nogle rytterpartsgårde og steder i *Søvell, Säll og Borberg* sogner under Lundenis og Bøuling amter er bleven ganske øde, nogle formedelst beboerne derpå er aldelis bortrømt, og endskönt man søgte at lyse efter dem på behørigte steder, har de dog ikke våren at finde, andre formedelst tilslagne vanheld, at de mistede endel deres bæster og kvæg, så de derover [er] geråden i stor armod, hvorfor ingen af dem ved egen hjælp kunne pløje jorden ved bemeldte steder i dette forår, langt mindre skaffe sædekornet tilveje, som i stedernes jorder skulle såes, hvilket alt jeg ved underdanigst memorial [har] indberettet til det højloflige generalkommissariat afvigte 8. maj og til det højloflige kgl. rentekammer den 22. dito. såvelsom til højædle, velbårne hr. obrist leiutnant og amtmand Lund under 8. Maj passato, hvorpå velb. hr. obristleiutnant og amtmand Lund befalet, at for ikke at lade stedernes jorder udyrket henligge, skulde jeg straxen uden nogen forhaling indkøbe sædekornet, som til bemeldte øde steders vårsæd dette forår behøvedes, og samme ved rytterbønderne lade drive i jorden, hvilket og er sket, og haver jeg indkøbt sædekorn og ladet så til ethvert sted, nemlig som følger:

Søvel sogn.

Diæld bye. 1. Til Peder Andersens øde gård, som står for hartkorn efter landmålingsmatriklen 5 td. 2 skp. og svarer til rytterhold efter reduktionen ^o) af 3 td. 2 skp., er sået byg 2 td. à 7 mark er 2 rd. 2 mark. Havre 7½ td. à 1 rd. er 7 rd. 3 mark, ialt 9 rd. 5 mark.

^o) En kommission besigtigede gårdene og nedsatte hartkornet i forhold til deres tilstand, da de ikke magtede at svare af det fulde hartkorn.

Lindholt. 2. Til Chr. Jensens øde sted (hk. efter landmålingen 3-1-0-0, reduceret 1-7-0-0) er sået byg 1½ td. à 7 mark er 1 rd. 4 mark 8 sk. Havre 4½ td. à 1 rd. er 4 rd. 3 mk., ialt 6 rd. 1 mk. 8 sk.

Nautrup. 3. Til Clemmed Jensens enkes sted (af reduceret hk. 0-4-0-0) er sået byg 2 skp. à 14 sk. er 1 mk. 12 sk., havre ½ td. er 3 mk., ialt 4 mark 12 sk.

Sål sogn.

Svenstrup. 4. Til Chr. Andersens frarømte gård (hk. 1-5-0-1, reduceret 1-0-0-0) er sået byg 1 td. er 1 rd. 1 mk., havre 3½ td. er 3 rd. 3 mk., ialt 4 rd. 4 mk.

Albye. 5. Til Povel Nielsens øde gård (hk. 2-5-2-0, reduceret 2-1-0-0) er sået byg 1 td. er 1 rd. 1 mk., havre 5 td. er 5 rd.

Borberg sogn.

Tincherdahl. 6. Til Søren Madsens frarømte sted (hk. 1-6-3-0, reduceret 1-3-0-0) er sået byg 4 skp. er 3 mk. 8 sk., havre 1 td. er 1 rd., ialt 1 rd. 3 mk. 8 sk.

Ialt 29 rd. 1 mk. 12 sk.“

Regimentsskriveren fortæller videre, at gården i Djeld og stedet i Navtrup ved ryttergodsauktionen 1716 købtes af major Frederik Seested til Ryhauge [skøde 21. februar 1718], Lindholt og Svenstrup solgtes til Niels Linde, Kierkegårdsholm [skøde 20. februar 1719], gården i Åle solgtes til Axel Rosenkrantz til Landting [skøde 20. februar 1719], mens Tinkerdal blev solgt til Christen Linde til Volstrup [skøde 27. decbr. 1717]. Da skriveren havde betalt sædekornet, men pengene nu var uerholdelige, og det samme var tilfældet med kvartalspengene for april, „da de, der endnu er ved stederne har aldes intet at tage månedspengene af, thi de har intet at sælge dertil, og de tvende har intet efterladt sig,“ beder han amtmanden attestere rigtigheden, så skriveren enten kan få sine udlagte penge tilbage, eller det må tillades ham at trække beløbet fra i regnskabet. — Dette sidste fik han lov til.

DEJBJERG RAKKERE

Af *H. P. Hansen*

Naar Navnet Dejbjerg blev nævnt i ældre Tid, saa tænkte man uvilkaarligt paa Kjæltringerne eller Rakkerne. Nu tilhører disse Folk jo Historien, og derfor vil det ved denne Lejlighed være naturligt at fortælle noget reelt om dette sagnomspundne Folkefærd, der i Tidens Løb har sat saa mange Penne og saa mangt et Sind i Bevægelse.

I en Ordinans, som Kr. d. Anden udstedte i 1522, hedder det: — ville vi, at der i hver Købstad skal være en Bøddel og en Rakker.

Bødlen, Skarpretteren eller Mestermanen, som denne Embedsmand kaldtes, skulde hugge Hovedet af grove Forbrydere, og Rakkeren skulde hjælpe ham: pine Folk, der ikke vilde bekende, radbrække og mishandle Forbrydere, klynge Folk op, der var dømt til Galge og Gren, grave henrettede ned, tage sig af Selvmordere, slæbe selvdøde Dyr ud i en Kule udenfor Byen, flaa disse Dyr, tømme Folks Vandhuse, feje Skorsten o.s.v.

Det er utroligt, saa urent der var i Købstæderne i ældre Tid. I 1647 udstedte Kr. d. Fjerde en Ordinans, hvori det hedder: Befindes nogen udi Bøtter, Ballier eller Spande eller paa anden Maade Menneskeskarn at udbære eller udbære lade og det i eller ved Stranden, paa Torvene eller paa andres Fortov at henkaste, saa bør saavel den, der lader det bestille, som den, der udfører det, første Gang paa det højeste straffes, og sker det oftere, skal de agtes for Folket, som Natmanden falder i Bestillingen og ej længere taales i Menigheden.

For ret at forstaa, hvor haard en Straf det var at blive

regnet for at høre til Rakkerne, maa man vide, at disse Folk blev betragtet som uærlige eller urene, Udtryk, der dog ikke svarer til Nutidens Opfattelse af disse Ord.

Et slaaende Eksempel har man fra Helsingør 1583, hvor Borgerne krævede, at en Mand, der kaldtes Bernt Hol-lænder, skulde udvises af Byen, fordi han selv havde holdt sin Gaard og sit Vandhus rent.

Det var dog kun i de større Købstæder, at man havde en Bøddel og en Rakker. I Almindelighed var Provinsens Købstæder saa smaa, at der ikke var Arbejde nok til den slags Embedsmænd. Paa Herregaardene kunde der derimod blive Brug for en Natmand til at tømme Vandhusene, feje Skorsten og flaa de selvdøde Kreaturer, hvoraf der jævnlig døde en Del. Det var nemlig et Arbejde, som ingen ærlig Mand turde befatte sig med i ældre Tid. Vi forstaar derfor udmærket Amtmand Lund i Lundenæs og Bøvling Len, naar han i en Indberetning til Regeringen i 1717 skriver: Ved Varde, Ringkøbing, Holstebro og Lemvig og flere Stæder findes ingen Skorstensfejere, Natmænd o.s.v., men Proprietærene (altsaa Herremændene) anviser Rakkerne Byggepladser paa Udhederne langt fra andre Mennesker.

Her har vi Oprindelsen til de senere saa bekendte Kolonier af Kjæltringer i Dejbjerg, Rind, Rønbjerg o.s.v.

Medens Bønderne kaldte vore Folk *Kjæltringer*, et Ord, der oprindelig kun betød omvandrende Tigger, saa har de mange Skribenter, der har skrevet om disse Folk, brugt en Mængde mere eller mindre poetiske Navne: *Skøjere, de Rejsende, Glarmesterfolk, Hedens Beduiner, Hedens Nomader, de jyske Zigøjnere* o.s.v. Men, der var især en Betegnelse, der blev brugt af de forskellige Forfattere, og som stadig bruges, nemlig *Tatere*.

Det er imidlertid en stor Misforstaaelse, thi *Tatere* er det samme som *Zigøjnere*, og imellem disse og vore *Kjæltringer* var der *hverken Slægtskab, Lighed eller anden Forbindelse*.

Denne Sammenblanding skyldes Forfatterernes Ukendskab til de virkelige Forhold, og saa skabte de ud af deres frodige Fantasi en fremmedpræget Pseudotype af vore gode jyske Kjæltringer. De var nemlig i Bund og Grund Jyder.

I gamle Lovparagraffer nævnes Taterne ofte, og det er iøjnefaldende, hvor fremmede og hvor uønskede disse Folk var, de var nemlig *fredløse* her i Riget, og det var de samtidig med, at Natmændene hørte med til Købstædernes Embedsstand, der havde deres af Magistraten fastsatte Takster for de Arbejder, de udførte.

Kristian d. Fjerde udstedte en Forordning, hvori befales, at Taterne skal paagribes, hvor de træffes, og deres Anfører skal straffes paa Livet. Præsterne maatte hverken døbe, vie eller begrave Taterne, døde en saadan, skulde han graves ned udenfor Kirkegaarden som andre Hedninger. *Derfor vil man aldrig i danske Kirkebøger finde Navne paa Zigøjnere i ældre Tid.*

Men heller ikke i vor Tid har disse Folk Lov til at opholde sig her i Landet. Saa sent som i 1934 søgte en Zigøjnertrup paa 68 Medlemmer at slippe her ind ved Padborg. Politiet standsede dem, der blev en værre Bataille, og Politiet maatte have Forstærkning, og saa blev Zigøjnerne en for en smidt ind i en Jernbanevogn, der blev sendt syd paa. Disse Zigøjnere foregav, at de kom fra Spanien gennem Frankrig, Belgien og Tyskland, og at de vilde til Norge.

Hvorledes kunde Forfattere med velkendte, gode Navne som: Steen Blicher, Etlar, Thyregod og mange andre tage saa grundigt fejl? Jo, Hemmeligheden er simpelthen den, at i Mørke er alle Katte graa! Ingen havde dybere Kendskab til det, de skrev om, men de havde en frodig Fantasi, og ud af denne skabte de en falsk Type, som man efterhaanden troede var ægte.

Ingen, der har læst Blichers ypperlige Novelle, Kjæltringliv, fra 1829, har tvivlet om, at Blicher virkelig har

truffet og talt med Pejter Benløs og Linka Smælem ude paa Heden og oplevet Kjæltringballet i Johannes Axelsens Hytte paa Ørre Hede, saa livlig fortalt er det; men det er lutter Fantasi. Pejter og Linka var gode Jyder, han hed Mikkel Christensen og hun Birgitte Christensdatter.

Naar Videnskabsmændene hidtil er gaaet saa grundigt til Vands paa Spørgsmaalet, saa skyldes det foruden Paa-virkning af de forskellige Forfattere, at saavel Zigøjnerne som Kjæltringerne havde deres hemmelige Sprog; men medens Zigøjnersproget var et naturligt Sprog, en indisk Dialekt, saa var Kjæltringsproget kun et kunstigt og ordfattigt Forbrydersprog. Hovedbestanddelen af en Samtale i dette Sprog var jysk, men ved at putte fremmede, fordrejede eller hjemmelavede Ord ind, var det let at gøre en Samtale uforstaaelig for uindviede.

Kirkebøgerne for Dejbjerg begynder først i 1719; men fra ældgammel Overlevering og fra nogle Forhør ved vi, at der var en Rakker i Dejbjerg i sidste Halvdel af 1600-aarene. Den første, der er nævnt, hed *Niels Clemmensen*. Han var gift med *Johanne Nielsdatter*, de boede i *Dejbjergus* — maaske det Hjem, der senere blev kaldt *Kvembjergus* — og de fik tre Døtre og tre Sønner. Ifølge Traditionen var Niels rømmet fra Soldatertjenesten, hvad adskillige gjorde dengang, og for at redde sig fra Forfølgerne, gav han sig til at flænse eller flaa en død Hest i Anum Sande; derved havde han gjort sig uærlig, og Forfølgerne turde ikke røre ham, og nu blev han Rakker. Jeg tror, denne Beretning er rigtig, thi jeg har i Krigsministeriets Arkiv fundet adskillige Paralleller.

En af Sønnerne, *Jens Nielsen*, blev født 1697. I 1717 blev han gift med *Anne Marie Jonsdatter*, der var Datter af Natmanden i Ulvig, Holbæk Amt. De kom til at bo hos Jens's Forældre, og han overtog Embedet som Rakker, da Faderen døde. I 1718 fik Jens og Ane Marie en Datter, Aaret efter en Søn og i 1724 nok en Datter. Imid-

lertid spillede Jens Kæreste med en løs Kvinde, hvorfor hans Hustru forlod ham.

I 1723—24 blev der en større Bataille i Dejbjerg i Anledning af, at Degnen ikke vilde undervise Rakkerens Børn, og Bønderne vilde ikke lade deres Børn gaa i Skole sammen med Rakkerens. Det blev indberettet til Biskoppen, og der blev i den Anledning holdt Forhør. En Mand undskyldte sig med, at hans Børn var smaa, og Vejen var lang, en anden hævdede, at hans Børn havde den Lærdom, som de havde Brug for. En tredie udtrykte nok alles Mening, da han sagde: Mine Børn kommer ikke i Skole sammen med Natmandens mere end de andre Sognebørn, de skal nyde samme Ære.

Spørgsmaalet løstes paa en heldig Maade ved, at Jens Nielsen, hans *Dil* og hans *Grumslinger* rejste fra Dejbjerg til Hammerum Herred. Af nogle Forhør i 1745 fremgaar det, at hans Kæreste, *Karen Christensdatter*, var Datter af Natmand *Chr. Pedersen* i Grønbæk, Viborg Amt, og at denne Mand ogsaa havde været Soldat, før han gav sig til at være Rakker.

At Jens og Karen langt fra havde opført sig godt i Herningegen, det kan man skønne deraf, at han ved Hammerum Herreds Ret og ved Landsretten i Viborg for sine begangne grove, lastværdige og ugudelige Gerninger blev dømt til at miste Hovedet med Økse, hvorefter Kroppen skulde graves ned ved Retterstedet. Skarpretteren skulde have elleve Rigsdaler for at hugge Hovedet af Jens. Karen, der udenfor Ægteskab havde avlet seks Børn ved Jens og desuden før faaet et med Natmanden i Aarhus, skulde for disse Forseelser, for Tyveri og anden Ugudelighed kagstryges og derfeter hensættes i Viborghus paa Livstid. Skarpretteren skulde have 4 Rigsdaler for at behandle hende; saa han kunde faa en god Dagløn ud af det. Men Kongen bestemte i en Resolution, at Jens Nielsen maatte pardoneres, og i Stedet skulde han brændemærkes paa Ryggen, kagstryges og derefter hensættes

i nærmeste Fæstning paa Livstid. Og Karen blev sat i Børnehuset paa Livstid.

Den næste Rakker i Dejbjerg var *Jørgen Christensen*, der ogsaa kaldes *Jørgen Loddel*, og han blev Stamfader til de senere saa omtalte Kvembjergfolk. Om ham fortælles der ogsaa, at han gav sig til at hjælpe en Rakker for at slippe for Krigstjenesten. Han kom vistnok fra Outrup ved Varde og var maaske af Natmandsslægten der.

Den 18. Maj 1732 fik han et Dregebarn døbt *Niels*, antagelig opkaldt efter førømtalte Niels Clemmensen, thi Niels's Enke bar Barnet. Ved denne Lejlighed var der fornemme Faddere: Monsieur *Krarup* paa Dejbjerglund, Præstemadammen, jomfru *Stauning* og degnen *Peder Winther*; men ved Rakkerens næste Barnedaab kneb det nok med at skaffe Faddere, thi i Kirkebogen staar der ved *Jens's* Daab i 1734: Faddere vare de som af Menigheden offentlig kunde formaaes at fremtræde. Og ikke engang Navnet paa den Kvinde, der bar Barnet, er indstaaet højt. Ifølge Overleveringen skal han have været en ført i Kirkebogen, saa *Jørgen Rakkers* Aktier har ikke raa Karl, der baade vilde røve og slaa ihjel.

Efter ham fik Sønnen, *Jens Kvembjerg*, Embedet. Han blev gift med en Natmands Datter, *Mette Andersdatter*, fra Brøndum ved Varde. I Modsætning til Faderen skal Jens have været en baade skikkelig og vellidt Mand; men Parret fik 19 Børn, der efterhaanden blev en haard Belastning for de interesserede Sogne, Dejbjerg, Stauning og Skjern. Kvembjergs laa nemlig i de tre Sognes Skel. Dog slap Stauning tidlig fri for at betale til Kjæltringernes Underhold. Indgangen til det gamle Kvembjergs laa ganske vist i Stauning Sogn; men da man kunde gaa ud fra, at Børnene var født i Sovekammeret og ikke i Forstuen, saa fik Stauning Sogn Medhold hos Kancelliet i, at dette Sogn burde være fri.

At Jens og Mette Kvembjerg var skikkelige Folk, det fremgaar blandt andet deraf, at der altid var lutter ærlige

Folk som Faddere ved Børnenes Daab. Jens druknede i Vonaa omkring 1795. Nogle Aar efter giftede Mette sig med *Anders Chr. Andersen*, en Karl, der havde løbet Kæltringløb, som man sagde, med den berømte *Abelone Jensdatter*, og ved hende havde han avlet *Johanne Marie*, der blev født under Moderens Omstrejfen i Snejbjerg i 1795.

Abelone var Datter af Natmanden i Vinde ved Skive og født 1778. Hun blev berømt for sine Kræfter, hun skal endog have banket *Venø Slegi*, der ellers hørte til Datidens mest berømte Kæmper. Der stod engang et drabeligt Kjeltringslag i Aulum, hvor Abelone især skal have udmærket sig. Der deltog 21 Kjeltringer i Kampen. Kæppe, Knive, Spærhager og Lodbolte m. m. hvinede i Luften, Haartotter og afrevne Pjalter dryssede ned rundt om, og Blodet flød i stride Strømme, medens de kæmpende raabte, skreg og bandede, saa det var en Gru. Naar Abelone fik et dybt Knivstik, puttede hun en tør Hestepære i Hullet og kæmpede videre — der var ikke Tid til at anlægge en Forbinding.

Efter at hun havde været Kærest med *Anders Chr.*, løb hun en Tid med den berygtede *Jens Langknivs Broder Kristen* og siden med *Snøvl Hans*. Hun blev konfirmeret, da hun var 50 Aar, og saa blev hun gift med en Skorstensfejer og Natmand i Salling.

Abelones førnævnte Datter, *Johanne Marie*, var kun 40 Aar, da hun blev konfirmeret; men det kan dog ikke tages som et Bevis for, at hun var bedre end Moderen med Hensyn til Sædeligheden, thi hun havde paa den Tid faaet 13 Børn uden at være gift, og efter at hun var blevet gift med *P. Chr. Strudal*, fik hun sit 14. Barn, *Kirsten Marie Pedersdatter*, der senere spillede Kæreste med *Kjælle Kasper*; men saa rejste hun til Australien sammen med en anden Kjeltring.

Vi vender nu tilbage til *Anders Chr.* og *Mette Kvembjerg*. Da *Mette* døde i 1810, giftede *Anders Chr.* sig med

Christiane, der var Datter af *Jørgen Mæster* i Rind. De fik et Par Sønner, og saa dør *Anders*. I 1839 blev *Christiane* gift igen med *Niels Kvembjerg*, der var Søn af førnævnte *Jens* og *Mette Kvembjerg*. I 1837 havde *Niels* solgt *Kvembjerghus* til *Skjern* og *Dejbjerg-Hanning Kommuner* til Nedrivning, altsaa 100 Aar efter at *Stamfaderen* havde slaaet sig ned der. I 1937 fik *Schel-Poulsen* sat en *Sten* med *Inskription*, der fortæller, at her laa *Kvembjerghuset*.

Foruden dette *Hus* havde *Kjæltringerne* i *Tidens Løb* opført en halv *Snes* simple *Hytter* i *Terrainet*; men her kan jeg ikke følge de forskellige *Grene* af de yngelsomme *Kjæltringer*, kun nævne, at sidstnævnte *Niels Kvembjerg* og *Christiane* fik en *Søn*, *Jens Kvembjerg*, i 1817. Han levede længe sammen med en *Kjæltringpige*, *Stine Kvembjerg*, der var Datter af *Gluend Anders*. Langt om længe lykkedes det *Jens* og *Stine* at blive gift i 1853. De boede paa *Stampe Mark* i et *Fæstehus*. *Jens* var meget skikkelig, var en dygtig *Jæger* — hans *Bøsse* hænger nu i *Skjern Museum* — og en *Dag*, han var paa *Jagt*, kom han ind i *Røgind Kro*, og der sank han pludselig sammen og var død.

Blandt *Jens* og *Stines* *Børn* var *Niels Chr. Jensen*, der blev kaldt *Niels Kvembjerg* ligesom *Bedstefaderen*. Han blev født 1844, og i 1870 blev han gift med *Mæt Mus*, der var Datter af *Johannes Mus*, født *Pedersen*, og *Else Katrine*. *Niels* og *Mæt Mus* boede i mange Aar i *Bjørnemose*, fik mange *Børn*, der ikke alle var gode, medens *Forældrene* var skikkelige nok. *Mette* døde i *Skjern* i 1933 og *Niels* Aaret efter, og med dette *Par* var *Dejbjerg Kjæltringerne* uddød, kan man godt sige, selv om der naturligvis er mange *Efterkommere* rundt om.

En anden af *Jens* og *Stine Kvembjergs* *Sønner*, *Jørgen Chr. Jensen*, der blev kaldt *Kresten Kvembjerg*, maa ogsaa nævnes. *Kresten*, der i *Modsætning* til *Niels*, var *drikfædig*, var født 1850. Han var en dygtig *Arbejder*, imellem han drak og betlede. Han var fuld af *Spilopper*,

hvorom der gaar mange Sagn, og han blev gift med en lang og hæsleg grim Kvinde, som man kaldte *Spar Dame*. Men Kærligheden varede kun kort. Fordrukken og ødelagt kom han paa Sygehuset i Ringkøbing, hvor han døde.

Medens Kristen laa paa Sygehuset, var Spar Dame en Dag inde at se til ham, og da traf hun Provsten, der af Medlidenhed stak hende en Tokrone. Den blev naturligvis straks omsat i Brændevin, og da hun paa Hjemturen steg ud af Toget i Dejbjerg, trimlede hun om, saa fuld var hun.

Stine Kvembjerg overværede Kristens Begravelse, og hun fortalte vidt og bredt om denne Oplevelse. Hun var vant til, at hendes Folk blev jordet i et Hjørne af Kirkegaarden, hvor man ogsaa puttede Selvmordere ned, og hvor ingen honette Folk vilde ligge. Derfor forstaar man hendes Begejstring, naar hun fortalte følgende: Kresten fæk en bown Begrawls — han bløv kjor i den staaseste Vaagn (en Ligvogn, som hun ikke havde set før) — æ Praawst tald øwer ham i en hal Klaakstaaend — o han bløv laa mæld staase Graw — saa hwis et Kresten blywer salig, saa ver a et, hvæm dæ blywer de!

Der kom naturligvis mange omstrefjende Kjæltringer paa Besøg hos Dejbjerg-Rakkerne, og blandt disse er der især to Navne, der længe vil leve i Traditionen, nemlig *Casper Hodde* og *An Mari Grønning*, fordi hun slog Casper ihjel ude paa Dejbjerg Hede.

Casper var Søn af Natmand *Niels Outrup* og *Anna Kierstine Caspersdatter*, og hun var Kjælle Caspers Fæster, saa de to Caspere var Fætttere. Casper Hodde, der blev født i Rind, var en typisk Omstrefjer. Han optraadte undertiden som Glarmester, men levede mest af at tigge og stjæle og blev ofte straffet. Tidlig blev han *kwant Venner* med en Rakkertøs, An Mari af de Grønningers Æt. Hun blev født i Dejbjerg 1836, men da Moderen var forsørgelsesberettiget i Sunds, kom hun ogsaa til at høre hjemme der, men hun var yderst sjælden hjemme.

Casper og An Mari strejfede ustandselig om, tiggede, stjal, drak og sloges og levede et raat Liv, imellem at de sad i en eller anden Arrest.

I Sommeren 1882 besøgte de *Kræ Bjødstrup* og *Ingeborg Mæster* i Bjørnemoshus — Ingeborg var Kjælle Caspers Søster og altsaa Casper Hoddes Kusine. Den 21. og 22. Juni drak de imellem, at Mændene var ude at stangete Aal, og An Mari var vild og ustyrlig; men næste Morgen drog Casper og An Mari nord paa op i Heden. An Mari, der var svirende, havde foruden 3 Pund Aal en trepæls Flaske med Brændevin i sin Kurv. Ved en lille Høj øst for Dejbjerg Hedegaard lagde Parret sig til at sove. Da An Mari vaagnede, puttete hun en Sten i sin Flæskesepose, slog Casper tre Gange i Hovedet, saa dækkede hun hans Ansigt med Posen og lagde Lyngtørv over ham, og saa gik hun videre. Seks Dage efter blev hun arresteret, og en Maaned efter blev hun dømt til Døden, men benaadet og sad i 14 Aar i Kvindefængslet paa Christianshavn; saa slap hun ud, kom hjem til Herningegnen, fortsatte sit raa Liv og blev fundet død en Morgen udenfor sin Seng, død af Drik. Det var den 15. Maj 1901.

I Sommeren 1882 blev der bygget et nyt Stuehus ved Dejbjerg Fattiggaard, og da arbejdede *Kjeld Nielsen* der som Tømmerlærling. En Dag fortalte man, at der var fundet et Lig oppe i Heden, og at det skulde føres til Fattiggaarden.

Da Kjeld næste Morgen kom ind i Laden, laa Liget der, det var bundet til en Dør, hvorpaa man havde kørt ham til Gaarden. Kjeld kom forbi Liget, men han blev saa ræd, at han ikke turde gaa samme Vej tilbage, han krøb ud af en Luge.

Senere kom Læge Kampmann og to Læger fra Ringkøbing, Caspers Lig blev baaret ud vest for Gaarden og undersøgt, og saa blev det lagt i en sort Kiste, hvor over man lagde en Møgfjæl. Og saa blev Casper liggende der.

Det var sidst i Juni, Varmen var voldsom, der blev en

frygtelig Stank af det gamle Lig, Kisten revnede, og saa blev Kjeld sat til at lægge et Jernbaand om.

Imidlertid blev Kjeld voldsom syg, og Stiffysikus Holst konstaterede, at det Tyfus. Men, hvor har du dog faaet det? spurgte Holst. Da svarede Kjeld, at det maa-ske kom af Casper Hodde, hvis Kiste han maatte be-handle. Hvad? raabte Holst — det er jo seks Uger siden, man fandt ham — er han ikke begravet? Nej, han laa endnu udenfor Gaarden. Det kan nok være, at Holst blev gal, han ringede til Politiet i Skjernbro og sagde, at de øjeblikkelig skulde faa Casper jordet. Det var dog lettere sagt end gjort, thi ingen vilde bære Kisten. Endelig fik man fat paa nogle Kjæltringer, der hver fik to Kroner for at transportere Casper op til Kirkegaarden. Men den sølle Kjeld laa syg i ni Uger, inden han kom sig.

De fleste Kjæltringer havde et Hjem, en simpel Hytte eller et Fattighus at ty til, altsaa Tag over Hovedet, i Modsætning til Zigøjnerne, der var paa stadig Vandring med Vogne og Telte.

Men de Kjæltringer, der ikke havde et fast Hjemsted, var daarligt stillet, naar de var paa Vandring, og de havde en frugtsommelig Kvinde med, thi ingen vilde huse dem; fødte hun sit Barn, hvor man gav hende Husly, saa var Barnet hjemstedsberettiget der i Sognet. Man har adskil-lige Eksempler paa, at saadan en sølle Kvinde har barslet i en Lade, et Faarehus paa Heden eller ved et Dige, og at hun i en streng Vinter har trasket videre umiddelbart ef-ter, at hun har født Barnet.

Naar *Rakker Frederiks* Kvinde, *Juliane*, der var født 1776, havde barslet, drak hun et Par Pæle Brændevin, og saa drog hun videre. Men engang hun ingen Brændevin kunde faa, maatte hun nøjes med en stor Skraa, og havde hun ikke faaet denne, saa var hun daanet, sagde Frederik.

I Aalborg fik man for et Par Hundrede Aar siden en ny Rakker, *Jørgen Nielsen*. Han var nygift, og da hans Kone skulde have en lille, fik Byens to Jordemødre og to

Magistratskoner Ordre til, at de skulde komme hende til Hjælp — men de udeblev alle.

Ingen vilde staa Faddere til Rakkerens Børn, naar disse skulde døbes. Da førnævnte Juliane skulde have et Barn døbt i Voer Kirke, kunde de ikke faa andre Faddere end *Gal An*, altsaa en, der var tosset. Og det hedder undertiden i Kirkebøgerne i Rubrikken Faddere: Ingen uden hele Menigheden; hvad vi forresten hørte, da Jørgen Loddel fik sit andet Barn døbt i Dejbjerg. Saa dybt var Uærligheds Begrebet rodfæstet i Befolkningen.

Men Regeringen gjorde sig store Anstrengelser for at jage en Pæl gennem disse meningsløse Fordomme. Det blev befalet, at Bønderne selv *skulde* flaa deres selvdøde Kreaturer, og efterhaanden gik det op for Folk, at der ikke kunde være noget uærligt ved at udføre et samfundsnyttigt Arbejde. Men samtidig blev Rakkeren jo arbejdsløs. Nogle Mænd gav sig til at sætte Ruder ind, andre lavede Bliktøj, som de gik rundt og solgte, og der var nogle, der gildede Kalve, Grise, Lam, Hunde og Katte; men de fleste levede hovedsagelig af Tiggeri.

Kjæltringbørnene kom efterhaanden ud at tjene, nogle skikkede sig godt og andre mindre godt — der var enkelte, der foretrak at strejfe om som deres Forfædre; men nu er Kjæltringerne og Kjæltringlivet jo en Saga.

Lad mig slutte med, hvad en Bondekone, der gennem et langt Liv havde været Nabo til nogle af Rinds Kjæltringer, sagde: *Dæ æ saamænd manne, dæ æ møj renger end æ Kjæltringer war.*

TO KOMMUNALMÆND FORTÆLLER OM AULUM

På årsmødet i Aulum den 22. febr. 1953 fortalte Chr. Grønbæk og Chr. Laugesen træk af sognets historie, og da det er sjældent, man får så gode primære oplysninger om tiden umiddelbart forud for vor egen, besluttede styrelsen at bringe de to foredrag i udtog og med indledning af E. Jespersen. Det viste sig imidlertid, at det stof, som er til rådighed til dette formål, alene gennem dr. Oluf Nielsens optegnelser i stednavneudvalget, er så omfattende, at indledningen ville helt tage magten fra referatet af foredragene. Dette stof må derfor vente til en anden gang.

Grønbæk indledede med at fortælle, hvad Trap kunne oplyse om Lergravs oprindelse og fortsatte:

I 1758 købtes gården af forpagter Konrad Lundsgaard. Efter hans død i 1781 overdroges den til sønnen, Chr. L. Lundsgaard, der afhændede den i 1798 til landvæsenskommissær Chr. Pedersen og byfoged Søren Birk i Ringkøbing, der foretog en større udstykning af gården og derefter tilbagesolgte den til Chr. L. Lundsgaard i 1800.

Efter Chr. L. Lundsgaards død i 1807 solgtes „Lergrav“ i 1808 til sønnen, Peder Lundsgaard, der da kun var 20 år gl., født 1788 i stavnsbåndets ophævelsesår.

Peder Lundsgaard ejede gården til 1866, ialt i 58 år, han var formentlig indehaver af sognets ældste skøde.

I 1866 overdroges den til Peder Lundsgaards dattersøn, Jens Peder Damgaard; den sidste gren af slægten Lundsgaard, der har ejet „Lergrav.“

Damgaard var født i Borbjerg i 1842, søn af mølle ejer

Chr. Damgaard, Borbjerg mølle, han var kun 24 år gl., da han overtog „Lergrav,“ efter først i en kort tid at have været forvalter.

Damgaards landmandskløgt, medfødte menneskelige evner og naturlig begavelse, vakte hans samtids opmærksomhed.

I 1870, ved et suppleringsvalg, valgtes han til medlem af sognerådet, kun 28 år gl., hvor han havde sæde i 3 valgperioder. Damgaard, der var sognets største skatteyder, ejede sognets største gård, blev alle 3 gange valgt af den almindelige vælgerklasse, og ikke, hvad der kunne have været naturligt, valgt af den højest beskattede femtedel; han var i besiddelse af befolkningens udelte tillid.

Som bekendt overgik der det danske landbrug en meget alvorlig krise i slutningen af 1870 og begyndelsen af 1880, der medførte en ret betydelig og nødvendig omlægning af landbrugets produktionsfrembringelse og driftsmåde. Damgaard var en af egnens foregangsmænd, der var med til at skabe den andelsbevægelse, der i 80'erne udløstes bl. a. i mejeridrift efter andelssystem.

Hedeselskabets ideal: „Hvad udad er tabt, bør indad vindes,“ og den derefter begyndte højskoletilgang var formentlig med til at gøre vejen lettere for andelstankens udbredelse.

Det første andelsmejeri i Danmark blev bygget i 1883 i Hvidding ved Ølgod. I Aulum havde Damgaard i 1885 begyndt et fællesmejeri på „Lergrav,“ hvortil flere af sognets gårde havde påtaget sig salg og levering af mælk.

Det er muligt, at en fortsat fællesdrift var mere økonomisk for Damgaard end oprettelsen af andelsmejerier; når han alligevel i stedet for fællesmejeridrift gik ind for tanken om andelsdrift, var det et bevis på hans store udsyn og tro på, at landbrugets fremtidige mejeriproblemer bedst løstes ad de veje andelstanken anviser. Det første møde, hvor spørgsmålet om andelsmejeri var på dagsordenen, afholdtes i Kilde møllegård i efteråret 1887. Til

mødet var indbudt landboere fra Vinding og Aulum.

Ved mødet drøftedes tanken om et mejeri ved gården Vældkilde, hvor der i forvejen ved Løvens ås begyndelse var dannet et vandfald, og i kraft heraf oprettet en tøjstampefabrik. — Det var hensigten, at det påtænkte mejeri kunne afbenytte nævnte vandfald som drivkraft.

Ved mødet var der stemning herfor, men med den tilføjelse, og formentlig efter Damgaards råd, at sagen skulle undersøges nøjere ved en for brug af vandkraft kyndig ekspert.

Nævnte undersøgelse blev foretaget, men gav negativt resultat, der bragte sagen om mejeri ved Kilde til at strande.

Vinding sogn begyndte samme efterår arbejdet på bygning af et mejeri i Vinding. Det vedtoges, at der så hurtigt som muligt i 1888 skulle bygges et mejeri i Sørvad, der opførtes så tidlig, at driften begyndte i juni 1888.

I Aulum lå arbejdet stille til begyndelsen af året 1888, efter i længere tid at have været drøftet mand og mand imellem. Ved et møde i Ljørring skole straks efter nytår, hvortil var indbudt landboere fra Sinding, Ørre, Vildbjerg og Aulum, vedtoges det at bygge et andelsmejeri i Ljørring, der var midtpunktet i tilslutningskredsen. Der nedsattes et byggeudvalg med Damgaard som formand. Byggearbejdet begyndtes i foråret 1888, og mejeriet blev færdigt til drift i august 1888 med Damgaard som mejeriets første formand.

Mejeriet med bygning, maskiner og inventar kostede ialt 14.000 kr. I begyndelsen var der enkelte af mejerikredsens beboere, der var betænkelige og holdt sig tilbage, men efterhånden kom de alle med.

I 1889 udvidedes mejerikredsen ved, at en del fra Tvis sogn sluttede sig hertil. I 1889 bestod kredsen af nogle gårde i Vildbjerg, Sinding, Ørre og Aulum sogne med undtagelse af den nordlige del af begge sogne samt nogle gårde i Tvis sogn.

Jeg er i besiddelse af et regnskab for 1890—91, omfattende forannævnte mejerikreds, Sinding, Ørre, Aulum og Tvis, der udviser, at der i dette regnskabsår blev leveret 2.662.288 pund mælk. Sideordnet hermed kan anføres, at der inden for nævnte kreds 63 år efter leveres ca. mellem 30 og 40 mill. pund mælk årlig. — I 1889 byggedes Åmosegårds mejeri, formentlig også under Damgaards vejledning.

Mejerikredsen var den gang den største, men mest tyndt befolkede mejerikreds i Danmark, og bestod af den nordlige del af Aulum og Ørre sogne, Hodsager, Feldborg, en del af Haderup, Simmelkjær og Grove.

Der fortaltes, at de hverdagsmælkekuske fra ydersiderne i kredsen i flere vintermåneder ikke så deres familie eller hjem ved dagens lys, idet de kørte hjemme fra, før det blev lyst og kom ikke hjem før mørkets frembrud.

Skolens og ungdommens undervisning lå Damgaard meget på sinde. Som medlem af kommunens skolemyn- dighed byggedes der i hans tid flere skoler, og undervisningsforholdene blev forbedret.

Hans kirkelige interesse var altid levende og aktuel, han var en trofast kirkegænger. „Lergrav“ havde sin bestemte stol i kirken, og den var i gudstjenestetiden sjæl- den tom.

Damgaard blev kun 65 år gl., afgik ved døden i 1907 som følge af et ulykkestilfælde. Damgaards begravelse havde den største deltagelse, der til den tid har været i sognet.

Damgaard havde i sin samtid mange dygtige og oply- ste medborgere, dog vil han efter min mening blive nr. 1, dersom Aulum sogns historie for den sidste halvdel af forrige århundrede skal skrives.

Vi skylder disse foregangsmænd, at deres minde bliver bevaret og hædret, således at den tids foretagsomhed bli- ver erindret og agtet i kommende slægter.

Allerede midt i halvfemserne begyndte såvel befolkningen som dens kårne mænd på tinge at lufte tanken om en jernbane fra Holstebro til Herning; for Aulum sogns vedkommende var det særlig folketingsmand Mads Mølgaard Nielsen, som boede i Yllebjerg og således i Aulum-Hodsager kommune, som skulle være egnens talerør på rigsdagen i denne så vel som andre sager. Mølgaard Nielsen var folketingsmand for Holstebro-kredsen fra 1890 til 1920 og således også for herværende kommune.

I Herning-kredsen var det folketingsmand Rasmus Nielsen, Hammerum, som skulle trække læsset ved den sydlige ende af den påtænkte jernbaneforbindelse Holstebro-Herning.

Disse to gæve folkerepræsentanter, som begge var udgået fra og tilhørte den jydsk bondestand, udførte deres arbejde med megen energi og omhu, støttet af de kommunale myndigheder i de pågældende sogne og på disse egne, hvor de havde deres repræsentative forpligtelser. Jeg husker fra mine drengeår, hvor megen gny der stod om deres magt og myndighed.

Sidst i halvfemserne lykkedes det også at få beslutningen taget på rigsdagen om anlæggelse af en jernbane fra Holstebro til Herning under forudsætning af, at de pågældende købstæder og landkommuner ville stille et beløb på 25.000 kr. til rådighed pr. banemil, og da strækningen andrager ca. 40 km følgelig 125.000 kr., en svimlende sum penge i disse dage. Det var ikke underligt, at et sogneråd i en landkommune kunne få både kløe og svie i nakken og deraf sved på panden ved at stilles overfor skatteyderne med så svimlende tal. Det kommunale budget var på dette tidspunkt for Aulum-Hodsager kommunes vedkommende 23.472 kr.

Denne udskrivning foranledigede mange kommunale møder og store overvejelser. Der var jo også andre udgifter, som skulle udredes.

Når regeringen havde forelagt forslaget til denne jern-

bane, var det med en linie Holstebro-Vinding-Vildbjerg-Herning.

Indenfor Aulum-Hodsager sogneråd og kommunens beboere var det en slem streg i regningen, at den foreslåede jernbanelinie ikke var henvist over Aulum som regeringsforslag. Folketingsmand Rasmus Nielsen, Herning, havde selvfølgelig trukket stærkt i hamlen for at få banen over Vildbjerg, som lå i hans valgkreds. Mølgaard Nielsen havde sikkert også trukket gevaldig på Aulum-linien — men da Vinding, foruden Aulum og Tvis, lå i hans valgkreds, blev han selvfølgelig udsat for krydsild af hans egne vælgere i Aulum og Tvis kontra Vinding m. m. Men i dette bølgeslag kom en ny linie frem, sikkert som modtræk imod Vildbjerg-linien, nemlig fra Holstebro, Tvis, Aulum, Ørre og Sinding til Herning. Deri lå antagelig også en tanke om at sætte folketingsmand Rasmus Nielsen i samme krydsild iblandt sine vælgere, som Mølgaard Nielsen var stedt i med hensyn til Vinding og Aulum, idet Ørre og Sinding lå i Rasmus Niensens valgkreds så vel som Vildbjerg, hvis interesser han også skulle varetage. Jeg husker, at min fader, som daværende sognerådsformand, var i København en eller måske flere gange i anledning af banesagen.

Denne jernbanestorm gik sin gang, men en beslutning skulle jo tages om, hvem der skulle skaffe de mange penge tilveje. Holstebro købstad havde givet sin bevilling, men på betingelse af, at den fik en efter byrådets ønske bestemt linie ud fra Holstebro by, i modsat fald var tilsagnet ikke bindende.

De nævnte pengebeløb med 25.000 kr. pr. banemil skulle være bevilget inden 1. januar 1900, i modsat fald var hele jernbaneprojektet falden til jorden og dermed annulleret.

De forskellige kommuner var endelig så nogenlunde blevet enige, men så indtraf en begivenhed, som nær havde kuldkastet hele planen.

Fjerde juledag henved aftenstid kom daværende købmand i Aulum, Thomas Pedersen, i forrygende storm uden hat eller kasket, men forpustet og forblæst, næsten løbende de 2 km over til Storgård til min fader og meddelte, at han igennem bud, på en eller anden måde, da telefon på dette tidspunkt ikke strakte til Aulum, fra hotelejer Rathje, Schaumburgs hotel, Holstebro, og manufakturhandler Christensen (senere Meinhardt), tugthussalget, Holstebro, havde fået meddelelse om, at Holstebro byråd havde været samlet og vedtaget at nedskære deres tilskud til banelinien, da det havde vist sig, at den skulle føres en anden vej ud af byen end den, som var forudsætningen for deres første bevilling. Der var ikke penge nok bevilget, og der var kun disse 3 dage tilbage af året, og pengene skulle jo være bevilget inden den 1. januar 1900. — Spændingen var stor; hvad skulle man gøre. Banen ville man jo nødig give slip på, men pengene manglede, hvem turde påtage sig yderligere forpligtelser på skatteydernes vegne.

Købmand Th. Pedersen, som kom med den nedslående meddelelse fra Holstebro, meddelte samtidig, at de to førnævnte herrer var startet med hestevogn fra Holstebro til Aulum for at nå ud til min fader for at forhandle om sagen og kunne ventes ud på natten eller i aftentimerne. Det skal i denne forbindelse tilføjes, at de nævnte herrer ejede Aulum kro og således var selvinteresserede i at få banen over Aulum. Under denne spænding, som min far var sat i ved nævnte meddelelse, gik der selvfølgelig mange tanker igennem hjernen om, hvorledes sagen skulle gribes an for at redde situationen i den ellefte time og få banen trukket igennem og om ad Aulum; der var jo kun de 3 dage, til hammeren skulle falde.

Vi var 3 brødre, min ældste broder, Lars, som var 17 år, Lauge, som var 16, og mig, som var 14 år. Vi blev sendt rundt til sognerådsmedlemmerne i Aulum og Hodsager samt Ørre sogn i disse nattetimer i bælgende mørke for at

samle sognerådsmedlemmerne sammen og møde med disse i vort hjem så hurtigt som muligt for at tage stilling til banesagen. Det var noget andet end sidde hjemme ved juletræ og pebernødder.

I disse udstrakte sogne var der jo langt imellem skorstenerne og således også mellem medlemmerne, 4, 5, 6, 7, 8 km. Stormen havde lagt sig noget ved aftenstid, men det var temmelig mørkt og jævn blæst. Vi kom til de forskellige hjem ud på natten ved 2—3 tiden, fik dem banket op af sengene ved at gå til vinduerne og meddele vort ærinde. Ved daggry mødte vi med de forskellige sognerådsmedlemmer i vort hjem. Mit job havde været Ørre, og jeg mødte med sognerådsformand Gjøde Jensen, Understrup. En tur over Ørre kirkeby til Understrup og derfra tilbage til Storgård, ca. 15 km. På den måde begyndte jeg mit første kommunale arbejde, medens de sidste 24 år har forment sig på en lidt anden facon.

Jeg var ikke ganske klar over, hvor sognerådsformanden i Ørre boede, og kunne derfor ikke godt finde hans gård i den mørke nat, men jeg vidste, hvor gården Hald lå, da det var min farbroder, Laust Hald, som ejede den, og der havde jeg været flere gange i familiebesøg. Jeg gik til vinduerne i Hald, bankede på; min farbroder rev en tænkstik, tændte lyset og kom til vinduet, hvor jeg fortalte mit ærinde og bad ham om at være mig behjælpelig med at finde sognerådsformandens gård. Laust Hald var denne gang, som altid, den forstående og hjælpsomme mand. Han kom i tøjet og fulgte med mig til Gjøde Jensens gård, „Gl. Understrup.“ Vi gik atter til sovekammervinduet og fortalte vort ærinde. Sognerådsformanden kom i tøjet, og med ham ved min side vandrede vi i mørket ad Storgård til, og Laust Hald gik hjem til sit for at få sidste del af sin nattesøvn.

De samlede sognerådsmedlemmer forhandlede om sagen uden at komme til positivt resultat, særlig begrundet på, at sognerådsformanden i Ørre, en lille kommune, ikke

kunne påtage sig yderligere forpligtelser med hensyn til tilskud. Selv om Aulum-Hodsager sogneråd ikke var uvillig til at strække sig betydeligt, kunne det ikke sammen med Ørre nå det ønskede resultat, hvorfor det blev besluttet straks at køre til Vildbjerg og søge forhandling

Hovedbygningen på Lergrav.

med sognerådet der for om muligt at redde situationen ved, at Aulum og Vildbjerg i fællesskab lagde de resterende penge til. Derved lykkedes det at opnå et positivt resultat, ved at Aulum-Hodsager og Vildbjerg, Timring og Nøvling kommuner bevilgede det manglende beløb.

Da pengene på denne måde var tilvejebragt, fortsattes køreturen pr. hestevogn til Holstebro, som de nåede 5. juledag ud på eftermiddagen, for at meddele byrådet, at de penge, som Holstebro havde nedskåret på bevillingen, nu forelå bevilget fra landkommunerne, således at banen på denne måde var sikret i den 11. time.

Aulum-Hodsager kommunes tilskud androg 25.500 kr., som skulle afdrages med 1700 kr. årligt i 15 år, at erlægge med halvdelen hver marts og sept., første gang i sept. 1909 og sidste afdrag i sept. 1924.

Når jeg har givet en så udførlig beretning om fødsels-

veerne til denne banesag, skyldes det i væsentlig grad, at det har haft en så stor betydning for Aulum sogn og by, samtidig med at jeg selv som dreng var aktiv deltager og i mit hjem oplevede så mange fremstillinger og diskussioner om sagen, og hvis jeg ikke nu, efter et halvt hundrede års forløb satte dette på papir, ville det sikkert gå i graven sammen med mig, da der såvidt mig bekendt ikke er andre, som har opnoteret disse begivenheder.

Forinden arbejdet på banelinien kunne tage sin begyndelse, skulle den jo nøjagtig afstikkes i marken, og dette arbejde påbegyndtes kort tid efter vedtagelsen i rigsdagen. Dette førte selvfølgelig også til megen diskussion mand og mand imellem. Det var jo i synernes tidsalder, hvor der gik woar (varsel). En gammel mand havde i synet set toget fare forbi i én retning, og en kone havde set de mange lys fra et jernbanetogs vinduer ved nattetid.

Bortset fra de mange synske menneskers opfattelse var det jo en realitet, at banens retningslinie skulle afstikkes, men et moment i sagen skal ikke undlades i denne beretning, da det har så stor betydning for Aulum by.

Da linien skulle afstikkes, var statens tilfornede stemt for, at den skulle føres op over „Gl. Lundgård“s mark, umiddelbart vest for gården, men det var sognerådet meget imod, idet skolen, møllen, smeden og købmanden og dermed den allerede så småt begyndende bydannelse lå nede ved kirken, hvorfor der fra sognerådets side gjordes store anstrengelser for at trække banen så nær kirkebyen som muligt. Det lykkedes også i betydelig grad, idet der kun blev den afstand, som vi nu kender, ca. 700 meter imellem kirken og jernbanestationen, hvorved Aulum by fik mulighed for at vokse sammen til en samlet handelsplads. I modsat fald ville afstanden være blevet så stor, at en nogenlunde samlet bydannelse var umuliggjort. Selv om det tog nogle år for stationsbyen og kirkebyen at vokse sammen, er det nu et forlængst overstået stadium, Aulum by er en samlet by.

Også denne betydningsfulde indsats fra datidens ledende mænd vil vi bringe vor tak for.

Banen blev åbnet for drift den 10. oktober 1904. Det var en stor dag for Aulum såvel som de øvrige stationsbyer og holdepladser på strækningen Holstebro-Herning.

Straks efter banens åbning begyndte udviklingen rigtig at tage fart både med byggeri i byen og udviklingen ude i sognet. Gennem en lang årrække tilførtes mergel udefra fra de gode mergellejer fremfor de tidligere af mindre god beskaffenhed på egnen værende små mergellejer. Lange mergeltog, så store, at læssesporene gentagne gange måtte udvides. Omegnens kalktrang blev for en årrække afhjulpet, og i forbindelse dermed satte en energisk og målbevidst landbostand omegnens landbrugsproduktion betydeligt i vejret, og vi kan glædes ved, at i det halve århundrede, som er gået siden, har denne fremadskridende udvikling på landbrugets område yderligere sat sine dybe spor, takket være energi og faglig oplysning.

Chr. Laugesen.

JENS ABILDTRUP

FØDT 12. MAJ 1884 – DØD 27. MAJ 1954

Da lærer Jens Abildtrup Kristi himmelfartsdag lukkede sine øjne, var det en særdeles flittig og kyndig lokalhistoriker og slægtsforsker, der gik bort; men det, han har frembragt, vil blive læst og påskønnet gennem mange år og bevare hans navn i fremtiden.

J. Abildtrup blev født i Abildtrup Nedergård i Vorgod sogn. 1907 tog han lærereksamen i Nr. Nissum, og efter et par års vikariater blev han fast ansat som lærer i Hvingel i He sogn; samme år blev han gift med Maria Møller, datter af lærer N. Møller, Nr. Nissum vestre skole. Fra 1913 var han førstelærer i Lomborg nordre skole; men efter 20 års virke der måtte han på grund af sygdom søge afsked og flyttede da til sin hustrus hjemsgn, hvor de byggede sig et hjem på bakkekammen øst for højskolen.

I slægtsgården i Abildtrup har slægten boet i flere hundrede år. J. Abildtrups oldefar var den Chr. Nielsen, som C. A. Thyregod har skrevet om i „En bortrømt Bondekarl,“ og hvis levned Marius Dahlsgaard mere udførligt har beskrevet i romanen: „På Ærens Mark.“ Ingen af disse beretninger er dog efter Abildtrups udsagn helt i overensstemmelse med de virkelige begivenheder. Således er det æresminde, som Chr. N. foruden en æressabel og et pengebeløb modtog af hollænderne, da han havde frelst et af deres skibe fra fjenderne og ved en negerdrengs hjælp ført vel i havn, ikke som af Thyregod anført et sølvkrus, men en sølvvæske, i hvis låg en beretning om begivenheden er indgraveret. Dette klenodie blev selvfølgelig opbevaret i slægten som et dyrebart minde

om stamfaderens berømmelige færd og er gået i arv i slægten. J. A. overtog allerede i sin tidlige ungdom denne sølvæske, og der er næppe tvivl om, at han gennem denne besiddelse, der dagligt kunne minde ham om forbindelsen med de henfarne slægter, har fået vakt sansen for slæg-

Jens Abildtrup.

tens historie. Gennem arbejdet hermed er han kommen til at beskæftige sig med egnens historie, og hvert nyt arbejde førte ind på beslægtede områder, så der stadig blev nye opgaver at tage op.

Som det vil ses af omstående fortegnelse, udkom det første af hans arbejder, Mads Videbæks strid med herremanden, i 1923. Derefter fulgte bøger om hjemsognet og emner i tilknytning dertil. Som en særlig gruppe må næv-

nes en række skrifter om mænd fra den gudelige vækkelsestid i nittende århundredes første halvdel. Foruden bogen om fynboen Christen Madsen, lederen af „Kertemindesekten,“ er der om de to gode mænd fra Hardsyssel, Jens Maarbjerger fra Sahl og Iver Viftrup fra Handbjerg. Når disse mænd stadig mindes og omtales, har Abildtrups bøger deres store andel deri. I det hele er disse bøger blevet læst af mange, som ellers ikke før har beskæftiget sig med læsning af historiske skrifter. — Det blev efterhånden til 15 bøger foruden mindre afhandlinger. Den sidste bog udkom 1953, og endnu en bog var under arbejde. Et ark sad ufuldendt i skrivemaskinen, da døden så brat satte punktum.

Abildtrup var en grundig forsker og havde opøvet stor

færdighed og sikkerhed i at læse de gamle arkivalier, og de resultater han kom til ved sine studier, og de slutninger, han drog, syntes for en lægmand velfunderede. Da han for nogle år siden førte en avisdebat om slægten Hvid fra Trabjerg, følte han argumenter vægtige. Når han trods et svagt helbred kunne nå så vidt, skyldtes det en ukuelig energi og en stadig flammende interesse. Hvad han har udrettet, har ikke alene sat sig frugt i de nævnte skrifter, men også derved, at han hos andre har vakt sans for at beskæftige sig med forudgangne slægters liv og færden og forståelsen af, at vi hver især — som et led i kæden — har en arv fra fortiden, som giver forpligtelser over for kommende slægter.

J. Abildtrups forfatterskab omfatter følgende:

Mads Videbæks Strid med Herremanden paa Brejninggaard. 1923.

Abildtrupgaard og dens Beboere. 1925.

Vorgod Sogn. 1926.

Jens Maarbjerg og Ellen Marie. 1928.

Iver Viftrup. 1930. Christen Madsen. 1930.

Kræn Pouls. 1934. Jeppe Johansen. 1934.

Slægten Abildtrup I, en Selvejerslægt gennem ca. 325 år. 1943.

Vorgod-Nr. Vium Kommune og Omegns Spare- og Laanekasse 1868—1943. 1943.

Slægten Abildtrup II. 1951.

Selvejerslægten Bjødstrup. 1952.

Søren Kierkegaards Tipoldefader, Handelsmand Jens Andersen og hans Slægt paa Astrupgaard. 1952.

Vestjysk Bondeliv i 1600'erne. 1953.

Gamle Christen Jacobsen (uden årstal).

Desuden: Selvejerbønderne i Bøvling og Lundenæs Amter.

Særtryk af Jydske Samlinger, 5. Række, 4. Bind, Festskrift til Karl Klitgaard.

J. Søndergaard Jacobsen.

ET MÆRKE­LIGT AAR

TANKER VED LÆSNING I EN GAMMEL KIRKEBOG

Af *J. Søndergaard Jacobsen*

„Det mærkværdige Aar,“ det Udtryk blev i sin Tid brugt om Aaret 1848, da der ikke alene i Danmark, men ud over hele Europa skete saa store skelsættende Begivenheder. Samme Udtryk er brugt ved flere andre Lejligheder, bl. a. det mærkelige Foraar 1945, da vi atter blev os selv efter fem Aars Besættelse, endvidere om 1666, da London brændte, og Englænderne vandt over Hollænderne. — Indenfor mindre Kredse har det også været saadan, at Begivenhederne et enkelt Aar har rystet Sindene, saa at man i den følgende Tid har placeret Begivenhederne i Forhold til dette Aar. Saaledes har det været, naar Pestsygdomme har hærget særlig slemt i enkelte Sogne; undertiden er det mindedes ved Indskrift paa Kirkemuren, saaledes i Snejbjerg og Skjern. Det sidste Sted mindes man om, at der i 1603 døde 107 Mennesker af Pest i Løbet af faa Maaneder i det dengang saa tyndt befolkede magre Hedesogn.

Det, der her skal berettes om, er en Katastrofe af meget mindre Omfang; men alligevel har den givet Anledning til store Omvæltninger inden for en Del Slægter i Sognet. Det er Hjerm Sogn og Aaret 1743, det drejer sig om. Sognet havde maaske dengang ca. 400 Beboere, og der skete i dette Aar 31 Dødsfald, mest blandt voksne. I de andre to Sogne, der hørte til Pastoratet, Gimsing og Venø, var der tilsammen 8 Dødsfald. Sognepræsten, Th. Just Jermiin, nævner flere Gange „den i dette Aar grasserende Sygdom.“ Aaret før havde det været særlig slemt for

Barselkvinder, saa da Præsten mod Slutningen af 1742 maa indføre sin egen Hustrus Død i Barselseng, tilføjer han: „i det ulyksalige Aar for Barselkvinder.“

I dette mærkelige Aar — 1743 — kunde saa de Beboere i Hjerm, som boede inden for Kirkeklokkernes Rækkevidde, lægge Mærke til, at ved Aftenringningen blandede den lille Klokke sig ofte med sin spinkle sprøde Klang med den store Klokkes Malmtoner. Saa vidste de, at der næste Dag skulde være Begravelse. Det var den Tids Maade at bekendtgøre sligt paa. Og næste Dag kunde man saa se en Række Vogne med en sort Kiste paa den forreste bevæge sig i den til Begivenheden svarende langsomme Skridtgang op mod Kirken. Paa andre Dage kunde man dog ogsaa se Vogntog bevæge sig i muntert Trav ad de knudrede, ujævne Veje; men saa var der et Brudepar paa den forreste Vogn, for som det vil ses, havde et Dødsfald ofte et Bryllup til Følge. —

I den vestligste Gaard i Hjermgaarde var Fæsteren paa den Tid den 65-aarige Peder Andersen, som en Del Aar før var blevet gift med den 13 Aar ældre Maren Jacobsdatter. Denne var Enke efter den tidligere Fæster i Gaarden, Christen Graversen, som oprindeligt havde været Ladefoged hos Chr. Linde den Ældre paa Volstrup; men efter at han 1692 var blevet gift i Idum Kirke med Jacob Sørensens Datter Maren fra Idumlund, havde Linde, som 1689 havde købt de øde Gaarde i Hjermgaarde, sat de unge Folk ind som Fæstere i den nævnte Gaard; thi, som det er sagt, Linde kendte sine Folk og vidste, hvem der kunde bringe en øde Gaard paa Fode. I dette Ægteskab fødtes flere Børn, hvorimod der ikke var Børn i det sidste Ægteskab. Datteren Ingefred, f. 1693, var allerede før 1720 blevet gift med Fæsteren Laust Pedersen i de sydligste af de to af Byens Gaarde, som endnu laa paa den gamle Plads ved Randen af Dalen. Og Sønnen Gravers, f. 1699, var i en moden Alder blevet gift med den 20 Aar ældre Enke Karen Christensdatter i Sønderbak i den syd-

lige Del af Sognet. Men hjemme i Gaarden var endnu i 1743 to voksne Børn, nemlig den 43-aarige Jacob og den 42-aarige Ane. Disse to samt Moderen og Stedfaderen har muligvis været de eneste Beboere i Gaarden.

Da nu Sygdommen begyndte at „grassere,“ var denne Gaard et af de første Steder, den slog ned, og hvorfra den bredte sig i Familien og medførte adskillige Dødsfald og efterfølgende Ægteskaber. Som det andet Offer i Sognet blev den 42-aarige Ane Christensdatter revet bort af Sygdommen, og ikke længe efter døde ogsaa Moderen, Maren Jacobsdatter, 78 Aar gl. Nu var de to Mænd i en vanskelig Stilling, og man maatte se sig om efter et dygtigt Kvindfolk til at styre Huset. Det almindelige var i en saadan Situation, at Enkemanden inden mange Uger eller Maaneder giftede sig igen; men de to maa have fundet det rimeligt, at det var Jacob, der vovede sig ud paa Frieri, saa han efter indgaaet Ægteskab kunde overtage Fæstet. Han søgte til Telling i den østlige Del af Sognet; i Jens Christensens Gaard var der, som almindeligt i hine Tider, mange Børn, dog vist mest Sønner, men een Datter var der dog, saa her fandt Jacob, hvad han søgte. Kirkebogen meddeler: 1743, 17. Juni trolovede Capellanen Jacob Christensen af Hierrumbaard og Maren Jensdatter af Telling, copulerede 3. Juli s. A.

Til Laust Pedersens Hjem i Ø. Hjermtgaarde blev Sygdommen ogsaa snart bragt. Ingefred har jo sikkert besøgt og maaske plejet Søsteren og Moderen under deres Sygdom. Kort efter Moderens Død maatte Ingefred lukke sin Mands Øjne, men heller ikke i dette Hjem kunde Døden nøjes med det ene Offer. Snart efter døde den 21-aarige Søn, Christen Laursen, der jo maa være opkaldt efter Morfaderen. Det næste Dødsfald skete i Nabogaarden, der laa saa nær ved, at Karlene i de to Gaarde kunde staa i Ladelugerne og tale sammen. Her døde en 9-aarig Dreng. Ingefred giftede sig ikke igen, men kunde desuagtet beholde Fæstet, da hun havde endnu en voksen

Søn, Peder Laursen, som kunde bestyre Bedriften og efter Moderens Død 1762 overtage Fæstet. Han gik imidlertid allerede paa Aftægt 1779 og døde 1786, 61 Aar gl.

Ogsaa Sønnen Gravers førte Sygdommen med sig fra Sygebesøgene hos Familien hjem til Sønderbak, hvor en 26-aarige Steddatter, Maren Jensdatter, blev angrebet og kort efter døde. Hen mod Slutningen af Aaret blev Gravers selv et Offer for Sygdommen og døde, 44 Aar gl.

Hos Jacob Christensen i Hjermgaarde har Stedfaderen Peder Andersen antagelig følt sig tilovers efter Jacobs Giftermaal; men han selv følte sig med sine 65 Aar ikke for gammel til at forsøge ny Lykke i et Ægteskab, og da saa Stedsønnen i Sønderbak døde, følte han det lagt saadan til Rette, at han kunde blive gift med dennes Enke, som var hans jævnaldrende. Allerede inden Aarets Udgang blev de to enige, saa da han overtog Fæstet, kunde det udtrykkes saaledes: Han beretter, at han ved Guds Forsyn har samtykt Ægteskab med Enken af Bakken. Der viste sig imidlertid en Vanskelighed ved Realiseringen af disse Giftermaalsplaner. Den daværende Ægteskabslovgivning tillod ikke en Forbindelse mellem saa nære „Slægtninge.“ Der maatte derfor søges kgl. Bevilning, og da der jo ikke godt kunde tales om Blodets Baand mellem det aldrende Par, blev Bevillingen givet, og næste Aar kunde Brylluppet fejres. Det lader dog til, at P. Andersen er skiltet fra Stedsønnen i Hjermgaarde i god Forstaaelse. I de følgende Aar var der ofte Barndaab hos Jacob Christensen — eller Jacob Hierrumgaard, som han ofte kaldes i Kbg. — og der ser man flere Gange Peder Andersen Bak anført som Fadder. Af de mange Børn, Maren Jensdatter fødte, døde flere som smaa. Datteren Maren blev 1764, 19 Aar gl., gift med Peder Madsen Jegbjerg, og saa overlod Jacob Gaarden til de unge og gik selv med sin Familie paa Aftægt, skønt det yngste Barn, Sønnen Jens, kun var 3 Aar gl. Datteren Mette, f. 1750, blev 1778 gift med Laust Christensen i Volstrupby.

Denne flyttede senere Gaarden ud fra Byen og gav den efter Fruen paa Volstrup Navnet Sofienborg. Fra Sønnen Jacob Laursen, der overtog Gaarden efter Faderen, udgik der en talrig Efterslægt, som i den følgende Tid kom til at præge Sognet. Ved Jacob Christensens Død 1789 var begge Sønnerne ugift, men Christen Jacobsen blev samme Aar gift med Datteren fra Dænggaard og overtog samtidig Gaarden. Jens Jacobsen blev gift 1793 og fæstede en mindre Gaard i Kobberup i Mejrup, men i 1800 (Arvefæstebrevet er dog først udstedt paa Ausumgaard 20. Januar 1801) flyttede han tilbage til Hjermsgaarde og overtog den Gaard, som hans Fætter Peder Laursen havde afstaaet 1779.

De i det foregaaende omtalte Dødsfald ses ikke at have nogen direkte Forbindelse med det, der skete, da den 52-aarige Fæster Michel Christensen i Hjermhede (Nr. 3) blev revet bort fra Hustru og flere smaa Børn, hvoraf det yngste var født samme Aar, og da det blev opkaldt efter sin Far, er det rimeligvis først døbt efter hans Død. Konen, der var 20 Aar yngre end Manden, hed Maren Sørens-datter og var antagelig Datter af afdøde Søren Sørens-
sen i Sønderskov, det nuværende Sofienlund, men da med meget mindre Jordtilliggende end nu. I alt Fald var Ingeborg Sørens-datter fra Sønderskov og hendes Mand, Søren Jensen, Søn af Jens Christensen i Telling, hver Gang siden deres Bryllup med som Faddere, naar der var Barnedaab hos Michel Christensens. Da Maren nu blev Enke, var hun i en vanskelig Stilling. Selv om hun havde Ret til at beholde sit Fæste, var det vanskeligt at faa Raad til at holde mandlig Hjælp til Gaardens Drift og til Hoveriet, og desuden var en saadan lejet Hjælp ofte vanskelig at opdrive; hun maatte derfor se snarest muligt at faa sig en Mand igen, og ligesom Jacob Christensen blev det ogsaa her fra Jens Christensens Gaard i Telling, at Hjælpen kom, antagelig ved Sønderskovfolkenes Mellekomst. Derhjemme i Telling gik Sørensen to

Brødre, Mads og Peder. Der kunde nok undværes en. Mads var 34 Aar og maatte være et passende Parti for den 32-aarige Enke. Inden Aaret var ude, var han da ogsaa Mand i Gaarden, som paa den Tid var Sognets største Bondegaard. Næste Aar holdt selveste Fru Zytphen fra Volstrup Ægteparrets førstefødte over Daaben i Hjerm Kirke. Mads Jensen viste sig at være en dygtig Mand, der fuldtud magtede den store Gaard og efterhaanden arbejdede sig frem til Velstand, ligesom Familien nød stor Anseelse i Sognet. Næsten utallige er de Børn, som Maren Mads Jensens holdt over Daaben, ikke blot fra Familiekrederen, men fra hele Sognet, bl. a. hos den fra Hjermhede ret fjerntboende Skoleholder Dueholm, hvorimod det ved Daab hos Mads Jensens oftest var Familien fra Sønderskov, Hjermgaarde og Telling, der var „med i Stadsen.“ Der fødtes efterhaanden 7 Børn i Ægteskabet, hvoraf dog de 3 døde som smaa. Efter at de 1777 havde overladt Gaarden „i complet og forsvarlig Stand“ til Sønnen Jens, f. 1751, døde Maren Sørensdatter 1781 og Mads Jensen 1786. Nogle Maaneder efter Faderens Død druknede Sønnen Christen, f. 1755, i Holstebro Aa. — Datteren Ingeborg blev 1776 gift med Chr. Christensen den Ældre i Nabogaarden i Hjermhede (Nr. 5, den nuværende Lundgaard), og deres Søn af samme Navn som Faderen blev gift med sin Kusine, Jens Madsens Datter, saa der gennem to Generationer var nær Slægtskabsforbindelse mellem Beboerne i de to Nabogaarde. En Datter af Chr. Christensen den Yngre blev 1848 gift med Jens Nielsen Villemoes, som blev Stamfader til den ansete vestjydske Villemoes-Slægt. Det mærkelige Aar 1743 med dets mange Begivenheder fik saaledes ogsaa Betydning for denne Slægt.

Det vil føre for vidt at undersøge alle de Tilfælde, der kunde blive fra Kongsgaard, Kragelund, Kvium, Volstrupby o.s.v. Kun et enkelt Forhold skal endnu fremdrages.

I den Gaard i Ø. Ausum, som laa lige Nord for Præstegaarden ind til Landevejen, boede paa den Tid et ungt Par, Peder Christensen Hvidbjerg og hans Kone, Anne Christensdatter, en Datter af den forrige Fæster, Christen Knudsen, som døde 1741 af Kræft i Ansigtet. De to unge var blevet gift i Slutningen af 1741. Anne var da 19 Aar gl. I Eftersommeren 42 fødte hun en Datter, men allerede i April næste Aar maatte hun følge sin Mand til Kirkegaarden. Da Peder Hvidbjerg var en Søstersøn af Peder Andersen i Hjermgaarde, et af de Hjem, hvor Sygdommen først fik Magt, er der jo stor Sandsynlighed for, at Smitten er bragt ad den Vej. Den unge Enke var nu med sin lille Pige og sin gamle Mor i en vanskelig Stilling og maatte snarest se at faa sig en Mand igen. Hvorledes hun har faaet Forbindelse med Ungkarl Jens Christensen i Mejrup, kan ikke efterspores — maaske kan der ligge et Fingerpeg i den Omstændighed, at hendes første Mands Hjem, Gaarden Hvidbjerg, ligger lige ind til Mejrup Sogneskel — men inden Aaret var ude, var de Mand og Kone, og deres Slægt besidder endnu Gaarden, som efter en Brand 1905 blev flyttet lidt længere mod Nord og over paa den vestre Side af den gamle Landevej. Jens Christensen, der var født 1720, var sikkert fra Gaarden Noes og Søn af den Christen Noes, der døde 1746.

Dette Ægteskab kom til at faa Betydning for Brødrømenighedens Indgang i Sognet og senere for Lægmandsvirksomheden gennem de gudelige Forsamlinger, maaske ikke direkte, men derved at Jens Christensens yngre Søskende efter Faderens Død har holdt til her i kortere eller længere Tid og for ens Vedkommende blev knyttet varigt til Sognet. Først træffer vi Søsteren Ane Christensdatter Noes. Hvor længe hun har opholdt sig her, kan ikke siges, men hun opholdt sig i Ø. Ausum, da hun 17. Novbr. 1758 blev gift med Skoleholderen ved Legatskolen, Jens Pedersen Svane. Denne blev dog allerede næste Foraar forflyttet til Degneembedet i Junget-Thorum i Salling,

hvor Ane døde 1799. Hendes Ophold i Hjerm blev saaledes kun kort og har nærmest haft Betydning for hendes egen Fremtidsskæbne. Mere kom Broderen Bertel Christensen Noes og hans Efterslægt til at betyde. Han boede antagelig hos Broderen, ogsaa efter at han var blevet gift. Ved det første Barns Daab 1767 opgives hans Bopæl som Ø. Ausum; men 3 Aar senere blev der paa de nordligste Udlodder af Ø. og V. Ausum Marker bygget en ny Gaard, som blev kaldt Nr. Ausum. Her flyttede Bertel og hans Familie ind, og her boede Slægten til 1905.

Om Bertel ved man, at han, før han satte Bo her i Sognet, var kristelig vakt ved Brødremenighedens Forkyndelse, og Hjemmet i Nr. Ausum blev da ogsaa gennem mange Aar Samlingsstedet for dem, der sluttede sig til denne Menighed. I den Indberetning, som Brødremenighedens „Emissær“ i Skjern har indsendt for Aaret 1801, og som findes aftrykt i en Artikel af Storgaard Pedersen i Hardsyssels Aarbog 1910, meddeles det, at der i Hjerm var 15, der sluttede sig til Menigheden. Af navngivne er foruden Pastor Billeskous kun anført Beboerne i Nr. Ausum; men naar der nævnes Bertel Noes' Enke, maa det være en Fejl, antagelig en Ombytning af Ordene Enke og Enkemand; thi Bertel levede til 1813, hvorimod hans Kone døde 1795. De øvrige Beboere i Gaarden, der nævnes, er Sønnen Jens Bertelsen og hans Kone. En Snes Aar senere fik Jens sin anden Kone fra Skjern, uden Tvivl ved den derboende Emissærs Medvirken, og derved blev Forbindelsen med Hjemmet her stadig vedligeholdt. Da der ikke længere var nogen Emissær i Skjern, blev Besøgene af Brødremenighedens Udsendinge sjældnere; men Hjemmet i Nr. Ausum aabnedes da for de gudelige Forsamlinger med omrejsende Lægprædikanter, senere bistaaet af Kapellanen i Hjerm, S. M. Repsdorph. Hjemmet her var, sammen med Søndergaard i Kvium, hvor Mads Andersen Refsgaard fra Salling paa den Tid boede, de to Centrere for det vaagnende aandelige Liv i Sognet. Da var

Gaarden her dog overtaget af Jens Bertelsens Søn, Bertel Jensen, som en Tid var Sogneraadsformand. Han vedblev at staa i Venskabsforbindelse og Brevveksling med Pastor Repsdorph efter dennes Forflyttelse til Aalborg. Bertel bevarede sin Ungdoms Nidkærhed op i sin høje Alderdom, og det mindes, hvorledes han i sine ældre Dage gik rundt i Sognet og indsamlede Bidrag til Ydre Mission. Efter hans Død 1905 forsvandt Slægten fra Sognet.

Det ses saaledes, hvad Begivenhederne et enkelt Aar kan komme til at betyde i et Sogns og dens Slægters Historie. Lignende Betragtninger kunde gøres for andre Sogne i Egnen, hvor ogsaa epidemiske Sygdomme af og til greb ind. Saaledes fremfører E. Jespersen i sin Bog om Præster og Degne i Vinding-Vind en Beretning af Præsten om, at der i 1652 døde 48 i begge Sogne, „meste Parten døde af Blodsot, hvortil gav Aarsag den dyre Tid, saavel som den meget hidsige og tørre Sommer.“ I 1773 var der igen i de samme Sogne „en smitsom Sygdom, som kaldes Forraadnelsesfeber, hvoraf nogle døde, men en Del efter særdeles udstanden Smerte og Ælendighed blev restituerede.“ Ligeledes fortæller A. Kaae i sin Bog om Ulfborg, at dette Sogn i Aarene 1773—75 blev hærget af en smitsom Sygdom, Sprinkelsyge eller Plettyfus. Da dette Navn ogsaa nævnes om Sygdommen i Vinding-Vind, kan vel Epidemien i Ulfborg betragtes som en Udløber fra Epidemien i de førstnævnte Sogne. — I 1778 var det galt i Fousing; og saaledes kan der vel i hvert eneste Sogn findes Mærkeaar, hvor Begivenhederne bragte Tyngsel over Sindene; men ofte har senere Slægter kunnet se, at de ogsaa kunde føre til noget godt.

NOGLE GÅRDNAVNE, SOM BLEV SOGNENAVNE

Af *Esbern Jespersen*

Under mit arbejde med „Vind Sogn“ blev jeg opmærksom på det mærkelige forhold, at en gård bar sognets navn, blot med prædikatet „Gammel“ vedføjet, og snart efter opdagede jeg adskillige paralleller uden egentlig at opsøge dem. Og hvad jeg tænker om den ting, kan måske også komme andre til nytte, om ikke på anden måde, så ved at de gør sig andre tanker med bedre begrundelse.

Og så til sagen! — Adskilligt antages a priori, således at gårde er ældre end kirkesogne, deres navne evt. også. Det ser vi allerede af, at nogle sogne har navn efter torper, hvad enten disse så har været byer eller gårde, begge dele tænkeligt, da kirkerne rejstes. Mange sogne har navn efter bjerge. Jeg nævner på slump: Dejbjerg, Engbjerg, Handbjerg, Maabjerg, Rønbjerg, Snebjerg, Vildbjerg, Borbjerg, Jebjerg, Hvidbjerg, Krejbjerg — og der kan fortsættes. Hvormed dog intet er sagt om, hvorvidt bebyggelsen havde disse bjergnavne eller ikke, da kirkerne rejstes, blot at en begrænset lokalitet i hvert tilfælde er udgangspunktet. En gård eller by kan havde heddet Jebjerg, da kirken rejstes. Men kirken står på bjerget.

Hvad nu de sogne angår, hvor der findes gårdenavne som sognets og med betegnelsen *gammel* påhængt, da er det min tro, at de har taget navn efter gårdene, på hvis grund de er rejst. Og har man dette sandsynliggjort, føres slutningen videre, som det følgende vil vise. Men vi må betragte de enkelte tilfælde hver for sig. Endnu skal

dog forudskikkes, at al sandsynlighed taler for, at der til Gammel svarer Ny ¹⁾). Den nye gård finder vi bare ikke i de af mig undersøgte tilfælde, og hvorfor? Ja, det skulle det følgende søge besvaret.

— — —

Gammel Hodsager ligger langt fra kirken. Den er afhjemlet som selvejergård år 1500, da Niels Klemensen for 16 mark solgte den til adelsmanden Søren Juel. 1524 fik Anders Jepsen i Trabjerg skøde på den af kongen mod at yde samme landgilde som af den bedste gård i Ginding herred. Den findes matrikuleret 1664 som enestegård, men var allerede 1646 beboet af flere bønder. Det er en kendt sag, at hvad matriklen kalder gårde, kan vise sig at være småbyer. Der kunne bo 2—3 eller flere skatteydende bønder i en gård, hørende til hver sit herskab, og hvorledes de havde arrangeret sig kan være vanskeligt at afgøre, men på reformtiden eller tidligere ser man, at der er tale om dobbeltgårde eller byer. *Gammel Hodsager* bærer sognets navn. På Ny Hodsagers grund rejstes kirken og tog dens jord, hvorfor den med rette hedder *Hodsager kirke* og sognet *Hodsager*, medens gårdnavnet gik i glemme. Og hvor er den? Velsagtens ved kirken. Det er vel Kirkegård, 1638 kaldet præstegården, anneksgård, enkesæde for pastor Schandorphs enke, som døde her år 1800. *Hodsager* var da anneks til Ørre, senere til Avlum (*Hodsagerminder*).

Gammel Avlum.

I præsteindberetningen 1638 nævnes „Varnhede it lidet by, vesten derfor it lidet bolig Værn. Synden derfor stod it by, som sognet er kaldet aff, ved naffn Gammel Aulum, lagt øde under Liergraff.“

Der er grund til at tro, at præstens udsagn i hovedsagen er rigtigt. Men vi kan ikke vide, hvad der skal for-

¹⁾ Det kan vel også tænkes at være selve kirken, en mulighed jeg ikke reflekterer.

stås ved en by. Her er allersnarest også oprindelig tale om en gård, som efter kirkens placering degraderes til at hedde Gammel Avlum. At en gård ved navn Ny Avlum ikke findes, kan hidrøre fra, at den blev til præstegård, hvorefter kun kirken bevarede navnet. Ifølge jordebogen 1661 gav Gammel Avlum 1 harbopund smør til Lergrav. Størstedelen af Gammel Avlum var lagt under Lergrav før 1660 og en del siden (dr. O. Nielsens optegnelse, Stednavneudvalget). Der synes for mig at være tale om en gård. En gård er navnegiver, ny i relation til Gammel Avlum.

Navnet henføres af professor Kr. Hald til hem-navne, det kan betyde udbytte af jorden eller nydyrkning, og Lergrav har næppe været til, da navnet blev givet.

Gammel Arnborg.

Ja Gamel Arnborich er i hvert fald fra 1498 (Trap), og kan efter Sulkjærs mening godt tænkes at have været en borg. Og Sulkjær var en mand, der kunne tænke sig om. (Arnborg Sogns Historie s. 23). Den havde 1688 ca. 17 tdr. htk., „og da gården blev delt i bøndergårde, kan „Gammel Arnborg“ have rummet et minde.“

Sulkjærs forklaring er faktisk sammenfaldende med, hvad vi mener at vide om Avlum, blot vil han have bønder og ikke herremænd til at lægge den gamle gård øde. Hvilket sidste ikke stemmer godt med gamle tiders sædvane. Nej, Gammel Arnborgs partner er nok at søge i kirkejord omkring kirken. Gammel Arnborg lå 1498 under kronen, den kaldes 1683 en helgård og beboedes af 3 bønder. Gården Grene tilhørte Arnborg kirke, htk. 4,3 tdr., dyrket areal 47 tdr. land, blandt marknavnene mærkes Kirkeagre. 1320 boede adelsmanden Nicolaus Litle på Grene. Han skænkede jordegods til Sct. Jakobs Kirke i Viborg — vel for at sikre sig sin himmerigspart, siger Sulkjær.

Af kirkeregnskabsbogen får vi at vide, at Grene hørte

under kirken. Hvorledes dette er gået til, kan Sulkjær ikke oplyse. Men sammen med Grene nævnes Kirkens Enge, som kunne give 30 læs hø, og Grene Hussted, som ligeledes tilhørte kirken. Spor af nogen ny Arnborg kan jeg ikke finde, så vi må nøjes med at fastslå, at kirken har navn efter gården Arnborg, gammel eller ny må lades ubesvaret, Gammel Arnborg blev i hvert tilfælde ikke degraderet, således som det skete med Gammel Avlum.

Gammel Deybjerg (1537, Trap), har sin partner i *Dejbjerglund*, og her må vi regne med, at bjerget er blevet begyndelsesnavn, vel tillige sognenavn, inden kirken rejstes. Lignende resonnement kan gøres gældende med hensyn til Arnborg, for så vidt her er tale om et Ørnbjerg.

Gammel Hanning eller Herning, 1638, er i følge matriklen 1688 ikke een, men to gårde, noget vi som før nævnt ikke skal interessere os for. Hvad præsten i sin indberetning 1638 kalder Præstegården, er vel matriklens Anneksgård, og i dette nabolag må vi søge efter sognets navngivende gård. Mellem Gammel Hanning og kirken lå en oval stensætning, kaldet Bølling Herredsting. Nogle har i sognenavnets forled villet finde gudenavnet Hærn, et af Freyas tilnavne, hvis tolkning fører os langt bort fra poesiens verden.

Gammel Raasted nævnes 1424 i et tingsvidne blandt det gods, som havde tilhørt Bo Høg (dr. O. Nielsen). 1679 solgte Christen Linde gården, som skyldte årlig 1 pund smør, 3 tdr. rug, 1 ørte byg og 3 mark gæsteri, til Iver Høg (Ulfborg Herred s. 189). En betydelig gård altså. Den savnede pendant er vel lagt øde af en herregård. Anneksgård eller kirkejord har jeg ikke fundet i bevarede navne. Men naturligvis har Raasted kirke som andre kirker været funderet med jord og ejendom. Og var der folk, som ville skænke, var der til gengæld også altid mennesker, som ville rane. Til hvad nytte ellers den hoben ejendomsbreve, som kirkestyrelsen sikrede sig i gamle dage. Om dette nedenfor under Vinding. Her skal

blot anføres „Itt tings winde paa perckement aar 1493 att Sandemend suore Raasted Kircke til den eng som liger østen fraa Raasted Mølle med miere eyendom.“ Seks breve i det mindste nævner træppen; 1536 får vi at vide, at sysselprovsten Iver Juels kontrapart var Jacob Vogensen, nemlig herremanden på Stenumgård, som åbenbart ikke på det tidspunkt har været optaget af sin himmerigspart (Hardsyssels Provstis Jordebog).

Gammelvind.

Vi må som før sagt være fritaget for at føre bevis for, at gård er ældre end sogn, hvad enten så sogn er af hedsnk eller kristen oprindelse. Så er da nok også gårdnavnene Gammelvind, Vindgab og Vindby ældre end sognenavnet Vind.

Hvorfor hedder sognet Vind? Vel fordi kirken er rejst på en Vind-gårds mark. Og hvor er gården? Den findes ikke, men kan være Kirkegård, tidligere blot kaldet „Ved Kirken.“ Alene denne gård i sognet kan med bestemthed siges at have fået navneforandring. Gammelvind, 1682 beboet af adelsmanden Hans Rostrup og afhjemlet 1543 i et tingsvidne, har haft et betydeligt tilliggende og er nu udparcelleret i en tylvt smågårde, foruden hvad der er indtaget til bebyggelse af stationsbyen. Om den alligevel har været herregård, tillader kilderne os intet at slutte om. Men sognets betydeligste gård har den været. Den ligger nede i det lave, hvor man ikke ville bygge kirke. Sankt Gertruds Kirke måtte op på sin bakke, og trolde Find var bygmester.

Da kirken rejstes, var sognet overgroet af storskov, hvis skønne rester findes i Troldtoft Krat, Fuglsang Krat, Gosmer Krat, Vindris, tidligere kaldet Hardtlund, Æ Løv, og i gårdnavne som Skovgård, Trækkeris og Skolde har vi minder om skov. I Vinding findes lignende skovrester og gårdnavne som Lund, Horslund, Ramskov og Tusholt.

Om da noget kan siges med sikkerhed, så er det dette, at der i navnegivningsperioden ikke kunne være ringeste mening i at kalde et af disse sogne Vind i betydningen blæst. Praktisk talt alle gamle gårde er med flid anlagt ved rindende vand og naturgroet græsning, og de fleste har navn derefter.

Gårdnavnene på -skov er nævnt. Så findes der Pogager, Fonager, Tingsager, hvor ager som i Hodsager er afslidt til næsten ingen ting: poge, fone, tinse, hose; nogle vil høre en r-lyd i enden af ordene. Der findes fire torper, hvoraf jeg tror i hvert fald de to, Svenstrup og Vognstrup, er ældre end torp-perioden. Men dette kan ikke her undersøges.

De øvrige navne er meget fugtige: Vejvad, Sørvad, Tjagvad, Hundkjær, Hadskjær, Røjkjær, Koldkjær, Sig, Junge, Moesgaard, Hahle, Hvirgel, Legsig, Spaabæk, Blindkilde, Resdal. Det siger noget om navneskikken på denne egn, som vi gør vel i at erindre os. Jeg tror kort sagt, at de før nævnte gårde i Vind er vin-gårde, hvis betydningssindhold skal tydes som de norske. Det er en forklaring, der passer lige så godt på de stedlige forhold som alle andre passer skidt. Jeg godtager derfor og viderebeholder professor Steenstrups og dr. O. Nielsens fortolkning og håber en dygtig filolog vil sprogligt bevise hypotesens rigtighed. Filologer kan jo bevise og modbevise uhyre meget, hvilket være skrevet i al ærbødighed.

Men altså, Vind kirke hedder Vind efter den gård, på hvis mark den er rejst, og senere blev Vin(d)gården nede i lavlandet betegnet som gammel.

Vinding, 1330 Wenningh. Her ses ingen bestemt lokalitet at være navngiver, og et par unævnte gårde hjælper os ikke.

Men midt i Vinding sogn omkring kirken og med tilgrænsende og omfavnende jorder ligger de tre gårde: Præstegården, Degnegården og Tyrgård. At Præstegården og Degnegården tilhørte kirken ved dens stiftelse,

må anses for givet, og hvad Tyrgård anbelanger, så hørte den i middelalderen kirken til, hvilket til overflod bevidnes af Hardsyssel Provstis Jordebog (Registratur, Grønlunds Samling).

Her nævnes: Ett lauhøuit paa perckement aar 1528 paa *thyrgaard*, ett sandemandtz breff paa forne. gaardt aar 1532 paa perckement.

Ett K: Chist: Dom paa perckement aar 1537 paa forne. *thyrgordt*.

Koning Frederichs stadfestelse paa perckement aar 1532 paa forne *thyrgordtz* eyendom.

Koning Christenns dom paa perckement aar 1582 paa forne. *thyrgaardtz* eyendom, att den er Winding kircke thill dømbtt.

Noch itt perckementis dom aff guodmend aar 1540 paa forne. *thyrgaardtz* eyendom.

Ett forligelse breff paa papir aar 1532 emellum Iffur Iuul och de bynder forn. *gaardtz* eyendom.

Ett tings vinde paa perckement aar 1532 paa forne. *thyrgaardtz* eyendom som Poffuell Christensen bruger. Endnu et par ejendomshjemler nævnes for 1532.

Jeg har afskrevet efter professor Peder Skautrups afskrift og intet hensyn taget til misbrugen af store bogstaver, og nogen betydelig fejl i stavemåden er nok ikke indløbet.

Men skriveren burde vel egentlig have skrevet Thiurgård, således som også navnet skrives (el. Tiurgaard) i de ældste skattelister, hvis han tænkte på handyret blandt kvæget.

Navnet udtales *tyrgo*, og havde vi haft ældre former, kunne det være skrevet som det ligelydende sognenavn i Vejle amt.

Nå, gården har vel navn efter bytyren? Hvortil er at svare, at der jo ingen by fandtes. — Kun Svenstrup og Vognstrup med 3-4 gården kan betegnes som byer. Tyre har man haft, men næppe stationeret i en enkelt gård så

længe, at det kunne navngive gården, ingen af de andre gårde, hvor der fandtes tyre, tog navneforandring af den grund. Her er praktisk talt lutter enestegårde, nok med sognefællesskab af almindelig art, ja, mere udtalt end hvor der var byer, men ikke om nogen tyr i den periode, som lader sig undersøge.

Nu ved vi imidlertid noget andet, nemlig at tyr i flere sprog er navn på Gud, og det må være en ikke sprogmænd tilladt at spørge, hvad der kan være til hinder for at se denne Guds navn overleveret i gårdnavnet.

Er her tale om guden Tyr's ejendom, så bliver det hele langt enklere at forstå. Så er den hedenske jord med samt deres gårde overgået til kirken og forblevet der. Efter sysselprovstens mange bevisligheder på kirkens ejendomsret, gik landgilden uanfægtet til St. Mourits' kirke.

Og hvorfor den ikke fik det hedenske navn?

Der kan være grunde nok. Men een er tilstrækkelig, den at kirken rejstes i Vinding, som må antages at være præstegårdens gamle navn, og lige så vel som Tyrgård hørte til det sakrale område. Her er desuden den bakkeskrænt, som efter tidens mode fandtes velegnet.

Kirken fik sit navn og derefter sognet. Og præstegården, som jo i hvert fald må have heddet noget andet i hedensk tid, har sagtens navn efter sin beliggenhed nede i det lave ved en syngende bæk. Ja, alt andet er simpelthen utænkeligt. Og derfor synes jeg atter, at filologerne skulle give sig til at bevise, at *vin*, som alle er enige om betyder græsgang, hvor man gerne slår sig ned, kan indgå i stednavnet Vinding. Det hjælper jo ikke noget, at sprogkyndige forklarer stednavne sproghistorisk, hvis facit kommer i strid med al sandsynlighed hos den stedkendte.

Ejersbjerg, nu Resdal Bavne, på Tyrgård mark, er et kapitel for sig selv, som ikke her skal medtages, det er samme navn, som forekommer i Ejer Bavnehøj, og må forklares som dette.

Men har vi eksempler på, at en gård kan hedde Vin-

ding? Det har vi: Lille Vinding i Aadum sogn. Og hvad der er blevet af Store Vinding, må denne egns lokalhistoriker finde ud af. Det kan fjæle sig i „Ved Kirken,“ men det er fra min side en løs hypotese. Præstebol er vel en bedre mulighed. Her lav beliggenhed nede ved åen. Navneskiftet til Præstebro er af yngre dato (Hardsyssels Aarbog 1925 s. 17). Præstebol kan jo ikke være det hedske navn.

Nå ja, det hele er ganske simpelt, kun hvad man vidste i forvejen. Kirken tager navn efter lokaliteten, hvor den bygges. Undertiden tilhører den simpelthen gården og overgår så efterhånden til selveje, hvormed patronatsretten går tabt for jorddrotten. Således præciseres det 1546, at Ørre kirke, uanset den står på Ørregårds grund, alligevel skal blive en fri kirke. Hvad vi her har brug for at bemærke os, er imidlertid bare kirkens og gårdens samfaldende navne, samt omtalen af gamle traditioner, som ikke mere kan bifaldes af kirkestyrelsen. (Severinsen: Hardsyssels kirker).

MEDDELELSER TIL MEDLEMMERNE

1954

Årsmødet i Herning og sommermødet i Dejbjerg var begge vellykkede, og tilslutningen for Dejbjergs vedkommende særdeles god. I Herning foreviste H. P. Hansen museet, hvorefter mødet henlagdes til Højskolehjemmet. Dr. Helge Søgaards foredrag, som han havde kaldt »Tider, mennesker og ure«, ledsagedes af lysbilleder og beredte tilhørerne en værdifuld kulturhistorisk nydelse. Dejbjergmødet den 27. juni forløb noget anderledes end planlagt, idet det vedholdende regnvejr hindrede udflugterne. I kirken talte sognepræsten Hans Pedersen og forfatteren Salomon Frifelt henholdsvis om kirkens og sognets historie, og i skolens gymnastiksal, hvor man samledes til fælles kaffebord, talte H. P. Hansen om »Egnens kæltringer«. Den muntre stemning, som allerede pastor Pedersen skabte med sit charmerende vid, varede til mødets slutning, thi rigtignok var de kæltringskæbner, H. P. Hansen oprullede, delvist at beklage, men det skete jo for længe siden. Salomon Frifelts foredrag var i udmærket grad egnet til at vække og øge den historiske sans gennem den poetiske skildring af årtusinders bidrag til den kultur, som er nutidsslægtens arv.

På generalforsamlingen i Herning den 7. marts genvalgtes som medlemmer af styrelsen Jespersen, Raunkjær og Villemoes, og man konstituerede sig efter generalforsamlingen som hidtil.

Gamle årgange af årbogen kan erhverves à 4,00 kr. Om de udgæede se meddelelser 1953.

Årsmødet 1955 holdes i Struer på gymnasiet søndag den 27. febr., og som taler ventes museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg slot. Sommermødet holdes i Tvis/Nr. Felding søndag den 26. juni, formentlig med foredrag af professor P. Skautrup ved klosterruinerne og af E. Jespersen på Krogsdal.

UDVALG AF NAVNE OG EMNER

De talrige personnavne, hvis hovedformål er at belyse emnerne, er ikke medtaget. Således må rakkernes og almisselemmernes navne eftersøges i de pågældende artikler.

- Ålby i Sale 101.
- Almisselemmer 14 ff.
Alterstiftelse 61.
Anna, jomfru Marias moder, 62, 63.
Assens, hr. Hans Andersen, Torsted, 11.
Aulum Jernbane 116 ff.
Aulum Mejeri 114 ff.
Ausum, Hjerm, 134 ff.
Ausumgaard 132.
- Bahr, Ane Marie, 20.
Betlerfoged 53.
Bette Kræ Towt 28.
Billeskou, C., sognepræst, 135.
Bloch, biskop, 73 ff.
Borbjerg sogn 101.
Brødremenigheden 134 ff.
Bøddel og rakker 102.
- Cathrine, helgeninde, 64.
- Damgaard, Hjerm, 132.
Damgaard, J. P., 114 f.
Dejbjerg fattiggård 111.
Dialektord 83 ff.
Djeld i Sevel sogn 100.
Dorschæus, hr. Terkel, 14 ff.
Dragonade 98.
Dueholm, Jens, skoleholder, 133.
- Egvad 55 f.
Eksekverryttere 97.
Else Degn 26.
Eriksen, provst i Idum, 71.
- Fabricius, præst i Snebjerg, 18 f.
Fastergård 87.
Fattighuse 19.
- Fattigprotokollen 21.
Fattigregnskab 1852 44.
Fattigudgifter 1852 45.
Fousing 136.
- Gammel Arnborg 139.
Gammel Avlum 138.
Gammel Dejbjerg 140.
Gammel Hodsager 138.
Gammel Raasted 140.
Gammelvind 14.
Gimsing sogn 128.
Gudelige forsamlinger 135.
- Hemmet 55 f.
Hillerøds fattige 8.
Hjermgaarde 128 ff.
Hjermhede 132.
Hjerm sogn 128 ff.
Hohendorf, overrentemester, 98.
Holm, Chr. Hannibal, præst i Holstebro, 71 ff.
Holstebro gl. Sognekirke 73.
Hoven 55 f.
Hungersnød 14, 136.
Husmandsstand 20.
Hvidbjerg, Hjerm, 134.
- Indbo 31 ff.
- Jebbjerg fattighus 25.
Jermiin, Th. Just, provst, 128 ff.
Junget-Thorum 134.
- Kaae, lærer, 10, 136
Kanneworff, J. V., 71 f.
Kirkekøer 69.
Kirkestol, Vardesyssels 50
Kirkeværgе 22, 67.
Kobberup, Mejrup, 132.

- Kongebreve 65.
 Krag, Matthias, i Holstebro, 98.
 Kvembjerghus 105 f.
 Kynde, provst i Holstebro, 16.
- Lemvig sparekasse 48.
 Lergrav i Aulum 114 ff.
 Linde, Chr., d. Ældre, 129.
 Lundgaard, Hjerm, 133.
 Lindholt i Sevel 101.
 Lund, Jørgen, amtmand i Lunde-
 næs og Bøvling, 99, 103.
 Lundsgaard, Konrad, 114.
 Lund, Søren, 17 f.
 Lyne 55 f.
 Læsning, V. Milthers, 84.
 Lønborg 55 f.
- Madsen, Peder, biskop, 36.
 Medhjælper, præstens, 22.
 Milthers, V., 91, 95.
- Natmandsfolk 102 ff.
 Nautrup i Sevel 101.
 Nr. Bork 55 f.
 Nørre Horne herred 49 f.
- Oddum 55 f.
 Ovtrup sogn 12.
- Parcellister 18 f.
- Repsdorph, S. M., kapellan, 135 ff.
- Sale Sogn 100.
 Seerup, N. Jørgensen (1621-85),
 97 f.
 Sevel Sogn 100.
 Sine i fattighuset 28.
 Skjern 128, 135.
 Skolekommission 22.
- Snebjerg 13, 18, 128.
 Sofienborg, Hjerm, 132.
 Sogneforstanderskab, valg af, 22.
 Sogneråd 23.
 Stodderkonge 33.
 Storgaard Pedersen, P., lærer, 135.
 Strellev 55 f.
 Svane, J. P., skoleholder, 134.
 Svenstrup i Sale 101.
 Sønderbak, Hjerm, 129, 132 ff.
 Sønder Bork 53.
 Søndergaard i Kvium 135.
 Sønderskov = Sofienlund 132 ff.
 Sønder Vium 54, 55.
 Sørensen, lærer Leo, 26.
 Sørensen, præst i Vinding, 31.
- Tater og zigøjnere 103.
 Telling, Hjerm, 130, 132 ff.
 Tiende 66 f.
 Tinkerdal i Borbjerg 101.
 Tjellesen, degn i Vinding, 29 ff.
 Torsted Sogn 10.
 Toustrup, Jens, 35 ff.
 Tryglebrev 10.
 Tyrgaard i Vinding 143.
- Ulfborg 136.
- Villemoes-slægt 133.
 Vind sogn 15 ff.
 Vinding sogn 5 ff, 136.
 Volstrup 129, 135 ff.
 Volstrupby, Hjerm, 131, 133.
- Windelin, provst i Staby, 71 ff.
- Zytphen, frue, Volstrup, 133.
- Ølstrup fattighus 26.
 Ørre kirke 145.